

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

DISERTAČNÍ PRÁCE

Jana Štefaniková

České středohoří – kulturní krajina

The České Středohoří Mountains – Cultural Landscape

2015

Školitel: PhDr. Lubomír Procházka, CSc.

Poděkování

Ráda bych tímto poděkovala zejména mému školiteli, PhDr. Lubomíru Procházkovi, CSc., za jeho dlouhodobý, obětavý a zodpovědný přístup, bez kterého by předkládaná práce nemohla vzniknout.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Litoměřicích, dne 31. 3. 2015

Ing. Mgr. Jana Štefaniková

Abstrakt

Disertační práce „České středohoří – kulturní krajina“ nahlíží na území vytyčené převážně současnou linií Chráněné krajinné oblasti České středohoří jako na krajinu sídel, konkrétně sídel venkovské povahy. Na základě terénního průzkumu jsou přiblíženy základní charakteristiky venkovského stavitelství na zmíněném území a vybrané vlivy, které zástavbu místních obcí dotvářely. Práce také přináší četné doklady regionálního vlastivědného zájmu o České středohoří, zejména pak o venkovské stavitelství. Tento vlastivědný zájem je diskutován v kontextu vývoje české a německé národní emancipace. V celé práci je kladen důraz na období od poloviny 19. století do poloviny 20. století.

Klíčová slova:

České středohoří, lidová architektura, venkovské stavitelství, vlastivěda, česko-německé vztahy, 19. století, 20. století.

Abstract

Thesis „The České Středohoří Mountains – Cultural Landscape“ deals with the territory of the České Středohoří Mountains' Protected Area as the landscape of settlements, namely settlements of rural character. Based on the field research, the basic characteristics of vernacular architecture in that territory are described and selected influences, that completed local villages' rural construction, are depicted. The thesis also provides evidence of regional interest in the national history and geography of the České Středohoří Mountains, especially in rural construction and urbanism. This interest in the national history and geography is discussed in the context of the development of Czech and German national emancipation. The entire work put emphasis on the period from the mid-19th century to the mid-20th century.

Keywords:

The České středohoří Mountains, vernacular architecture, rural construction, national history and geography, Czech and German national emancipation, 19th century, 20th century.

O B S A H

1	ÚVOD: ČESKÉ STŘEDOHOŘÍ - KULTURNÍ KRAJINA	6
1.1	VYMEZENÍ ÚZEMÍ	6
1.2	SPECIFIKACE PŘEDMĚTU ZÁJMU S OHLEDEM NA GENEZI POJETÍ KULTURNÍ KRAJINY JAKO KRAJINY SÍDEL	8
1.3	CÍLE PRÁCE	19
1.4	POUŽITÉ METODY A TECHNIKY	20
2	VENKOVSKÁ ZÁSTAVBA ČESKÉHO STŘEDOHOŘÍ	22
2.1	KLASIFIKACE PRAMENŮ A LITERATURY	22
2.1.1	<i>Statistické a topografické přehledy nebo soupisy</i>	23
2.1.2	<i>Vlastivědy (Heimatkunde nebo Heimatskunde)</i>	24
2.1.3	<i>Turistické a vlastivědné časopisy, sborníky, kalendáře a průvodce</i>	26
2.1.4	<i>Literatura po r. 1945</i>	29
2.2	ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKY A SITUACE V TERÉNU	34
2.2.1	<i>Západ Českého středohoří</i>	36
2.2.2	<i>Severovýchod Českého středohoří</i>	39
2.2.3	<i>Střed Českého středohoří</i>	42
2.3	NÁSTIN LOKÁLNÍHO A CELOPOLEČENSKÉHO KONTEXTU ZÁJMU O VENKOVSKÉ LOKALITY.....	46
2.3.1	<i>Zájem o krajinu ze strany malířů a kreslířů</i>	46
2.3.2	<i>Turistické a vlastivědné spolky</i>	47
2.3.3	<i>Výstavnictví a muzejní činnost</i>	53
2.3.4	<i>Ochrana kulturního dědictví</i>	60
2.4	REGIONÁLNÍ VLASTIVĚDNÉ AKTIVITY A ZÁJEM O ČESKÉ STŘEDOHOŘÍ, ZEJMÉNA PAK O VENKOVSKÉ STAVITELSTVÍ, OD POLOVINY 19. STOLETÍ DO POLOVINY 20. STOLETÍ	63
2.4.1	<i>Ústecko</i>	63
2.4.2	<i>Litoměřicko</i>	73
2.4.3	<i>Českolipsko</i>	81
2.4.4	<i>Děčínsko</i>	84
2.4.5	<i>Teplicko (Bílinsko)</i>	85
2.4.6	<i>Lounsko</i>	88
3	SHRNUTÍ OBSAHU PRÁCE A ZÁVĚR	91

3.1	SHRnutí.....	91
3.2	ZÁVĚR.....	98
4	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ODBORNÝCH PRAMENŮ	101
4.1	LITERATURA VYŠLÁ TISKEM.....	101
4.2	PRAMENY: ARCHIVNÍ FONDY A MUZEJNÍ SBÍRKY.....	120
4.3	VYBRANÉ ELEKTRONICKÉ ZDROJE.....	122
5	OBRAZOVÁ ČÁST.....	123
5.1	SOUPIS VYOBRAZENÍ.....	123
6	PŘÍLOHY	147
6.1	SOUPIS PŘÍLOH.....	147
	<i>Příloha 1 .....</i>	<i>148</i>
	<i>Soupis topografických příruček a regionálních vlastivěd se vztahem k Českému středohoří .....</i>	<i>148</i>
	<i>Příloha 2 .....</i>	<i>152</i>
	<i>Soupis vlastivědných periodik s obsahovým vztahem k Českému středohoří se zvláštním zřetelem na periodika vycházející do r. 1945 .....</i>	<i>152</i>
	<i>Příloha 3 .....</i>	<i>155</i>
	<i>Mapa CHKO České středohoří .....</i>	<i>155</i>

SEZNAM ZKRATEK

AV ČR	Akademie věd České republiky
ČAVU	Česká akademie věd a umění
ČR	Česká republika
ČSR	Československá republika
ČVUT v Praze	České vysoké učení technické v Praze
FUD UJEP v Ústí nad Labem	Fakulta umění a designu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem
CHKO	Chráněná krajinná oblast
SOA Litoměřice	Státní oblastní archiv Litoměřice
SOkA	Státní okresní archiv
SRN	Spolková republika Německo

1 Úvod: České středohoří - kulturní krajina

1.1 Vymezení území

Předkládaná práce věnuje pozornost území v rámci současné Chráněné krajinné oblasti České středohoří s tím, že tato hranice je jen hranicí pracovní a některé sledované jevy ji přesahují (viz Příloha 3, Mapa CHKO České středohoří).

Pohoří označované jako Středohoří se v rámci Království českého v minulosti nacházelo spíše na levém břehu, tj. na západ od řeky Labe, přibližně mezi dnešní Bílinou (okr. Teplice) a Lovosicemi. Roku 1720 se zde objevuje na mapě Jana Kryštofa Müllera záznam o „das mittel gebürg montes“. Na mapě Litoměřického kraje od Františka Jakuba Jindřicha Kreibicha z r. 1834 se na území přibližně stejně umístěném vyskytují slova „Mittel Gebirge“.¹ Teprve v 19. století se označení Mittelgebirge rozšířilo na celé území dnešního Českého středohoří, kde se od poloviny 19. století obvykle objevuje ve formě „Böhmisches Mittelgebirge“. Toto označení nepokládá v roce 1924 Erhart Proschwitzer za vhodné a doporučuje užívání pojmenování Leitmeritzer Mittelgebirge nebo Leitmeritzer Gebirge.² Současné území Českého středohoří bylo v zásadě vytyčeno r. 1976 vyhlášením Chráněné krajinné oblasti.³ V tomto územním rozsahu pohlíží na České středohoří i tato práce.

Z pohledu geomorfologického je krajina Českého středohoří silně ovlivněna bývalou sopečnou činností. Kužele kopců se poměrně ostře zdvihají z Polabské nížiny, a to zejména v jihozápadní části pohoří. V severní a východní části však existují i úseky mající charakter téměř náhorních planin s poněkud pozvolnějším reliéfem. České středohoří rozděluje řeka Labe na východní a západní část. Zatímco Labe protéká v nadmořské výšce asi 130 m n. m., mnohé vrcholy mají vyšší nadmořskou výšku než 500 m n. m. Nejvyšší je Milešovka s 837 m n. m.

---

¹ Mapový portál Výzkumného ústavu geodetického, topografického a kartografického: <http://mapy.vugtk.cz/pages/index.php?rs=2>.(2010)

² Proschwitzer, Erhart (1924): *Heimatkunde des Bezirkes Leitmeritz. III, Die Landschaft: Erdgeschichte und Erdbeschreibung*. Herausgegeben von dem Heimatkunde-Ausschuss der Bezirkslehrervereine Leitmeritz, Lovositz, Auscha. Leitmeritz: F. Martin, s. 151.

³ Němeček, Václav (1977): *Název, hranice a členění Českého středohoří*, Vlastivědný sborník Litoměřicko XIII, str. 3-8.; Správa CHKO České středohoří: <http://www.ceskestredohori.ochranaprirody.cz/wps/portal/cs/ceske-stredohori/o-sprave-chko>

Kompletní zalesnění začalo od vrcholného středověku v některých částech ustupovat v důsledku šíření zemědělství. Zejména se tak dělo na jihozápadě a obecně při jižních svazích pohoří. Relativně vyšší polohy ve středu a na severozápadě byly značně odlesněny s ohledem na rozvoj pastevectví až v novověku. Relativně více odlesněné jsou také úseky sousedící s městskými aglomeracemi. Významná část území Českého středohoří je však dodnes pokryta smíšenými i jehličnatými lesy.

V historické době byly především relativně nižší polohy situované jižním směrem vždy zemědělsky velice hojně využívány. Na Litoměřicku se jedná o nejteplejší oblast Čech, a proto se zde dařilo vinařství, ovocnářství a chmelařství. Ovocnářství bylo v 19. století mezinárodně proslulé i na Lovosicku, obilnářství pak v okolí Libčevsi. Úštěcko patřilo mezi 3 nejvýznamnější chmelařské regiony v rámci Čech. Zejména v 19. století se odlesněné náhorní planiny na Verneřicku využívají pro chov dobytka. V této souvislosti je vhodné zmínit nadprůměrnou koncentraci obyvatelstva v Litoměřickém regionu v posledním tisíciletí v porovnání s dalšími regiony Čech.⁴ Přibližně v takto časově ohraničené době se zároveň území stává místem intenzivního kontaktu mezi obyvatelstvem hovořícím česky, které lze považovat za nositele kulturních vlivů přicházejících převážně z východu, a lidmi hovořících německy, přicházejících se svými přínosy převážně ze západu.⁵

Z nerostného bohatství připomeňme dostupnost čediče a dřeva v horských oblastech, opuky (zejména tam kde pohoří přechází v nížinu, tj. oblast spraši) a někde i pískovce (východně od Úštěka směrem na pískovcové Kokořínsko, pískovcový lom je i přímo v Úštěku). Tyto přírodní zdroje stavebních materiálů byly v 19. století doplněny množstvím kvalitních cihelen spotřebovávajících snadno dostupnou místní hlínu.

Z kulturně-spoločenského hlediska osudy regionu do určité míry korespondují s osudy královského města Litoměřic, v novověku se pak důležitým kulturním centrem staly i lázeňské Teplice. V souvislosti s průmyslovým rozvojem ve druhé polovině 19. století relativně roste i význam dalších měst, zejména Ústí nad Labem, Trnovan (nyní součást Teplíc) nebo Podmokel (nyní součást Děčína). Současně došlo k relativnímu poklesu

---

⁴ Dějiny obyvatel českých zemí. Praha, Mladá fronta 1996.

⁵ Dílčí kulturní vliv dalších proudů, například kultury židovské či kultury proudící z Apeninského poloostrova, nejsou specifickým předmětem předkládané práce.

významu jmenovaných Litoměřic, které se změnilo z bývalého prosperujícího krajského města s biskupským sídlem, na téměř průměrné okresní město.

Zásadním průvodním jevem proměny sídel zmíněném v minulém odstavci byl rozvoj manufakturní a průmyslové výroby. První středisko manufakturní výroby se rozvíjelo od konce 18. století ve Verneřicích. Manufaktury zaměstnávající stovky dělnic a dělníků byly postupem času nahrazovány průmyslovými podniky, které jsou však obvykle umístěny v relativně níže položených lokalitách s lepší dopravní dostupností, tj. hlavně při řekách Labe, Ploučnice a Bílina. Všechna vznikající průmyslová centra regionu zastiňuje ve 2. polovině 19. století Ústí (nad Labem), které se stává jedním z nejvýznamnějších průmyslových měst Habsburské monarchie. Další významné průmyslové podniky vznikly ve 2. polovině 19. století na Teplicku, Lovosicku, Děčínsku a Benešovsku, zpracovatelský průmysl zavítal i do dalších míst. Související námezdní práce doplňovala a později i nahrazovala zemědělský způsob obživy obyvatel blízkého venkova a stávala se důležitým důvodem migrace do průmyslových měst i jejich okolí.

Mimořádné přírodní předpoklady v kombinaci s intenzivním průmyslovým rozvojem moderního věku se v různých obdobích s různou intenzitou lokálně promítaly do různorodých společenských vlivů a proudů. Významné byly pro region také důsledky válečných událostí, zejména pak třicetileté války (1618-1648) a II. světové války (1939-1945), které vedly ve jmenovaných případech v totální proměnu obyvatelstva sledovaných území. Prostor dnešního Českého středohoří tak poznal relativně vysokou dynamiku změn, které navíc jeho teritorium často zasahovaly nerovnoměrně. I přes všechny krize však potenciál regionu doposud vždy napomohl důsledky deprese překonat.

1.2 Specifikace předmětu zájmu s ohledem na genezi pojetí kulturní krajiny jako krajiny sídel

Téma kulturní krajiny se objevuje v odborné literatuře společenskovedních disciplín v České republice ve větší míře poněkud po roce 2000. O celosvětové pozornosti snad svědčí i zařazení kategorie Kulturní krajina mezi tři základní kategorie památek světového

a kulturního dědictví UNESCO a naznačení filosofie, že krajina není jen hodnota čistě přírodní, ale má i svůj společenský rozměr.

Vnímání vztahu krajiny a člověka ze strany přírodovědců, ale například i znalců v oboru lesního hospodářství, tíhne často k pojetí (ideální) krajiny jako krajiny „panenské“, nezasazené lidskou činností, protože jakákoliv činnost člověka krajinu pozměňuje v tom smyslu, že ji ničí. Oproti tomu zástupci společenských věd nezdídko vnímají některé zásahy člověka do krajiny⁶ jako přidanou hodnotu, jako zásahy kultivující a obohacující čistě přírodní soubory o další dimenzi, jež umožní celku postoupit na vyšší estetickou pozici. Tento určitý filosofický konflikt bych ráda doplnila konkrétními přístupy vybraných společenskovědních disciplín k problematice kulturní krajiny, zejména v období posledních desetiletí.

Archeologové užívají ve výzkumu krajiny stále více moderních technologií (zejména letecké snímkování, laboratorní analýzy organických i anorganických materiálů aj.) a přináší doplnění informací o proměnách krajiny, sídel a užívání přírodních zdrojů, včetně problematiky počátků zemědělství.⁷

Krajina v pojetí historiků umění může nabýt charakteru rozsáhlého urbanistického prostoru přeměněného například pod vlivem baroka v ideální kompozici.⁸ Relativně rozsáhlejší areály vytvořené v době baroka respektují a doplňují přírodní prvky a spolutvoří uznávané estetické hodnoty. Výzkum krajiny v tomto pojetí je založen na čerpání dat z archivních materiálů, včetně dat geografických, na současném leteckém snímkování, virtuální rekonstrukci dobového stavu a dokladování ukázek zachovalé „barokní krajiny“ v současném terénu s cílem její ochrany. V kontextu naznačené linie proběhl v nedávné době průzkum dokladů tzv. barokní krajiny i v Českém středohoří, v oblasti Konojed a Milešova (vše okr. Litoměřice).

Etnologové přistupují v některých případech k výzkumu krajiny v duchu anglosaského land use (využití země, krajiny) a pozornost je věnována historickému vývoji plůžiny, při

---

⁶ Jsou zde myšleny zásahy jiného druhu než za účelem zisku z prodaného přírodního zdroje.

⁷ Gojda, Martin (2000): Archeologie krajiny: vývoj archetypů kulturní krajiny, Praha: Academia

⁸ Hájek, Pavel (2003): Česká krajina a baroko: urbanismus českého baroka na příkladu města Jičína a jeho okolí. Praha: Malá Skála.

kterém čerpají zejména z dostupných archivních materiálů textových i kartografických. Některá zjištěná data dokládají pozůstatky v terénu.⁹ V duchu krajinné ekologie si všimají také historické koexistence krajiny a obyvatel sídel, kdy tvářnost sídel je ovlivněna charakterem krajiny a život obyvatel je do značné míry umožněn využíváním dostupných přírodních zdrojů.¹⁰

Identické přístupy (land use, krajinná ekologie) zastávají i někteří zástupci z mladé generace geografů. Předmětem geografie se stávají krajinné prvky jak původu čistě přírodního tak i pozůstatky lidské činnosti. V tomto kontextu je zajímavé, že geografický výzkum kulturní krajiny ústí v řadu lokálních monografií, kde je prvkům přírodním věnováno relativně mnohem více prostoru než produktům lidského působení.¹¹ Snad tato skutečnost odráží relativně pozdější vstup moderních společenských disciplín do oborů zkoumajících krajinu a naznačuje zároveň jistou rigiditu v pojetí krajiny jako přírodního elementu, což však vede ohledně prostoru České republiky k zamyšlení. Její povrch je totiž po staletí kultivován (ať již pozitivně či negativně) a poměrně zásadně přeměněn téměř na všech místech.

Obdobným způsobem je však přesto pojímán například i přístup odborníků územního rozvoje a plánování. Metodika zde uplatňovaného „hodnocení“ krajiny se v naprosté většině svého obsahu věnuje posouzení přírodních charakteristik krajiny.¹² Je to pochopitelné, protože i v dílčích pohledech na „kulturní“ prvky krajiny (vývoj sídel, komunikací apod.) se jednoznačně vychází z dostupné historiografické literatury, jež v sobě konzervuje naznačené „tradiční“ pojetí krajiny, totiž krajiny charakterizované převážně přírodními prvky.

---

⁹ Dohnal, Martin (2003): Historická kulturní krajina v novověku : vývoj vsí a plůžiny v Borovanech u Bechyně, Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech; Dohnal, Martin (2006): Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15. - 19. století = Villages and cultural landscapes in the region of Tábor from the 15th to the 19th century, Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky.

¹⁰ Venkovské sídlo a krajina, Sborník referátů ze semináře konaného 13. -14. června 2006 v Zubnicích, Zubnice, 2007.

¹¹ V prostudovaných publikacích je až zhruba 80% obsahu věnováno přírodní složce krajiny a zbylých 20% kulturně-sociální. K prostudovaným materiálům patří: Balej, Martin, Anděl, Jiří (2005): Komplexní geografické hodnocení kulturní krajiny, Ústí nad Labem: Tomáš Mikulenka; Raška, Pavel (2005): Kulturní krajina Doupovska, Diplomová práce, katedra geografie, PřF UJEP; Oršulák, T., Anděl, J., Balej, M., Chvátalová, A., Jeřábek, M., Štefaníková, J., Raška, P. (2009): Komplexní geografický výzkum kulturní krajiny III. díl. Ústí nad Labem: Tomáš Mikulenka; Balej, Martin, Anděl, Jiří, Jeřábek, Milan a kol. (2004): Východní Krušnohoří - geografické hodnocení periferní oblasti, Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.

¹² Sklenička, Petr (2003): Základy krajinného plánování, Skleničková: Praha.

Specifickou metodu aplikují někteří geografové, když při výzkumu kulturní krajiny Ústeckého kraje detailněji zkoumají a na základě zjištěných dat vzájemně porovnávají 8 zvolených mikroregionů.¹³ Metoda komparativního porovnávání vybraných sídel či regionů je šířena zejména prostřednictvím okruhu kolem katedry geografie PřF UK v Praze.

Jeden z kulturologických přístupů upozorňuje zase na krajinu jako na svědka společenských změn, jež nemusí být dosud v celé šíři historicky zdokumentovány (ať již textově či obrazově), např. z důvodů jejich relativně nedávného proběhnutí.¹⁴ Jako příznačné se to jeví pro krajinu některých hraničních oblastí České republiky. Zjištění ústí v apel na ochranu této „paměti krajiny“.¹⁵ Z konkrétních přízvisek se objevuje krajina sudetská.¹⁶ Metodicky je krajina zkoumána zejména prostřednictvím terénního výzkumu, vedoucího k dokumentaci vybraných míst a prvků krajiny. Výzkum je doplněn excerpcí dostupné literatury a pramenů.

Krajina, konkrétně krajina „horská“ a její paměť se dostává do hledáčku kulturní historie v dalším z přístupů, který si všímá postupné podmaňování a „objevování“ horských oblastí Čech s důrazem na hraniční pohoří, a to zejména za účelem využívání přírodních zdrojů.¹⁷ V jistém slova smyslu do tohoto pohledu zapadá i moderní fenomén turistiky a jejího rozvoje zhruba od 2. poloviny 19. století. Metodologicky se vychází z pramenů a z excerptce literatury, doplňkem je dokumentační terénní průzkum.

Relativně delší tradici má oproti tomu přístup všímající si „krásy“ krajiny. Ústí v dlouhou řadu počinů v oblasti výtvarného umění (malba, grafika, fotografie) i v literatuře. Výstupy mají v některých případech vedlejší efekt v podobě určité dokumentace dobového stavu. V nedávné době se krajině věnoval dlouhodobý výstavní projekt Galerie Rampa v budově

---

¹³ Oršulák, T., Anděl, J., Balej, M., Chvátalová, A., Jeřábek, M., Štefaníková, J., Raška, P. (2009): Komplexní geografický výzkum kulturní krajiny III. díl. Ústí nad Labem: Tomáš Mikulénka.

¹⁴ Hájek, Pavel (2008): Jde pevně kupředu naše zem: krajina českých zemí v období socialismu 1948-1989, Praha: Malá Skála; Sádlo, Jiří[et al.] (2008): Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí, Praha: Malá Skála; Mikšíček, Petr (2006): Znovuobjevené Krušnohoří: průvodce po živoucích i zaniklých místech centrálního Krušnohoří. Petr Mikšíček, Domažlice: Pro obec Boží Dar a Služby Boží Dar vydalo Nakladatelství Českého lesa.

¹⁵ Kulturní krajina, aneb, Proč ji chránit? : téma pro 21. století. Praha: Ministerstvo životního prostředí 2000.

¹⁶ Říha, Martin (2008): Proměny sudetské krajiny jako poselství dalším generacím. Praha: Společnost pro trvale udržitelný život; Spurný, Matěj (2006): Proměny sudetské krajiny. Antikomplex: Praha.

¹⁷ Maur, Eduard: (2006): Paměť hor. Havran: Praha.

FUD UJEP v Ústí nad Labem, který v roce 2010 prostřednictvím cyklu výstav přinesl pohled na krajinu z různých perspektiv (krajina romantická, krajina sociální, krajina intimní, krajina transformovaná, krajina fiktivní).

V návaznosti na pojetí krajiny v kontextu zkoumání vývoje sídel se takřka inovativně objevují ještě další slovní spojení: střešní krajina a krajina podstávkových domů. Sborník *Střešní krajina* nezahrnuje jednotnou metodiku výzkumu, ovšem spíše se uplatňuje estetické posouzení vizáže střech v prostoru sídel.¹⁸ Krajina podstávkových domů je pak název mezinárodního projektu postupně naplňovaného v regionech při hranicích České republiky, Německa a Polska. Na území České republiky se jedná v podstatě jen o Šluknovský výběžek, což naznačuje trochu problematické geografické vymezení projektu. Podstávkové domy se totiž vyskytují i mimo vymezený prostor.

Vztah mezi geografii a kulturními jevy zahrnující i problematiku obydlí je předmětem odborného zkoumání více než 100 let. Již v rámci teorie difuzionismu, která se konstitovala ve 2. polovině 19. století, hovoří Friedrich Ratzel (1844 – 1904) v rámci tzv. německo-rakouské školy kulturních okruhů o vztahu mezi geografickým prostředím a konkrétní kulturou. V rámci své knihy „*Antropogeografie*“ (1882) upozorňuje na důležitost migrace obyvatelstva. Tím se hlásí k odkazu geografa Karl Rittera (1779 – 1859), jenž považoval migrace za základní proces lidských dějin.¹⁹

V 80. letech 19. století aplikoval August Meitzen myšlenku migrací na problematiku tzv. lidové architektury u příležitosti geografické konference (*Geographen Tagen*, 7-9. 6. 1881, Berlin). Následně vydaná brožura „*Das deutsche Haus in seinen volkstümlichen Formen*“ přináší detailně propracovanou hypotézu o zásadním vlivu Germánů a jejich předků na architekturu, zejména venkovskou, v prostoru od Skandinávie po Itálii, od Francie po Rusko. Brožura je na vnitřní předsádce uvedena mapou střední Evropy s prostorem rozděleným na plochy několika základních typů lidového domu. Podstatná část území střední a východní Evropy, včetně území dnešní České republiky, je vnímána jako území tzv. franckého domu. Toto rozšíření je dle autora výsledkem migrace konstrukčních znalostí domu nesených Germány a jejich předky při jejich složitých migracích Evropou od

---

¹⁸ *Střechy a střešní krajina*, Sborník ze semináře 20.- 22. září 2006 v Jičíně, NPÚ, Praha 2007.

¹⁹ Soukup, Václav (1996): *Sociální a kulturní antropologie* Praha: Karolinum.

jejich vstupu do tohoto prostoru z asijských stepí. Upozorňuje na průchody sledovaných migračních skupin prostorem slovanským a na základě etruských hrobových nálezů se snaží dokázat hypotézu, že i Etruskové převzali své stavební umění od praobyvatel Skandinávie (příbuzných Germánů), a tyto znalosti se přes Etrusky, Římany a frankou říši „opět“ ocitly v rukou Německého obyvatelstva, potomků Germánů.²⁰ Je zřetelné, že teorie je poznamenána dobovými nacionalistickými tendencemi.

I Lubor Niederle při svém výzkumu aktuálních národnostních otázek postupoval na počátku 20. století tzv. etnokartografickou metodou za použití mezioborové komparační analýzy. Konfrontoval v ní poznatky historie, etnografie, lingvistiky, demografie, sociologie a geografie. Poznatky z různých zdrojů zanášel do map v měřítku umožňujícím zachytit jednotlivé obce. Z kartografie tak učinil prvořadý nástroj etnické analýzy. Je však faktem, že zásadní pro něho byla statistická data, která podroboval kritickému zhodnocení. Nepohyboval se v terénu, nepracovala s názorem jednotlivce. Terénní výzkum hrál oproti tomu podstatnou roli ve vědecké práci Karla Chotka. Např. již jeho raná práce Cerovo (obec u Zvolenu na Slovensku) z r. 1906 vychází z terénního výzkumu obce nacházející se v exponované oblasti styku dvou etnik.²¹ Etnokartografickou metodu ve svých pracích posléze rozvíjel Josef Vařeka a v poslední době zejména Jiří Woitsch.

S mapou střední Evropy a rozšířením určitých typů venkovského domu pracoval i Bruno Schier. Významný národopisec či etnograf (volný překlad německého Volkskundler) vydává roce 1932 své zásadní dílo „Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa“.²² Na základě rozsáhlého terénního výzkumu lidového domu, zejména v oblastech dnešního Frýdlantska, Liberecka a slovenské Spiše, a po prostudování dostupné další literatury vydává obsáhlý přehled problematiky tzv. lidové architektury, včetně návrhu základní typologizace lidového domu v prostoru Evropy, konkrétně jejích území obydlených nebo ovlivněných, ať již fakticky nebo domněle, německým etnikem. Prezentovaný srovnávací materiál se týká prostoru od Islandu po Rusko a od Skandinávie po Balkánský poloostrov.

---

²⁰ Meitzen, August (1882): *Das deutsche Haus in seinen volkstümlichen Formen*. Berlin 1882.

²¹ Moravcová, Mirjam (2006): Politický národopis v pojetí Lubora Niederla a Karla Chotka. In: Pospíšilová, Jana, Nosková Jana (eds., 2006): *Od lidové písně k evropské etnologii: 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno ve spolupráci s Jiřím Plockem, s. 105, 106.

²² Schier, Bruno (1932): *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*. Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus.

Vpravdě hutná Schierova práce je částečně poplatná společenskému klimatu v době svého vzniku.²³ Metodologicky, prostřednictvím paradigma kulturních migrací, navazuje Schier na školu difuzionismu v Německu a Rakousku. Přelomový je však detailní přístup k jednotlivým elementům lidového domu (řešení krovu, tvar střechy, půdorys, umístění topeniště a pece, použité stavební techniky atd.) prostřednictvím autorem zpracované srovnávací analýzy těchto prvků a jejich rozšíření v evropském prostoru. Jeho kulturněmorfologické přiblížení problematiky bylo prostorově zachyceno i kartograficky. Přínosná je zřetelná znalost a komparace „slovanského“ a „germánského“ domu. V tomto ohledu byl značně výjimečný. Připouští dokonce i některé kulturní přenosy ze směru od východu na západ, tj. od Slovanů ke Germánům, nicméně za zásadní považuje kulturně migrační pohyb opačným směrem. To znamená, že zdůrazňuje převažující vliv německého etnika na utváření lidové hmotné kultury v českých zemích. Tento názor byl později dalšími badateli kriticky přehodnocen. Schierova teorie kulturní morfologie měla poměrně blízko k teorii kulturní geografie Josefa Haniky, který definoval středoevropské geografické areály rozšíření lidového oděvu.²⁴

Se znalostí díla Bruno Schiera začleňuje roku 1938 přímo dům Českého středohoří do celoevropského kontextu Ernst Simbriger. Nesouhlasí s názorem, že by současná podoba tohoto domu byla výsledkem vývoje během poměrně krátké doby. Vidí v něm výsledek vývoje stavitelství již od prehistorických dob. Připouští částečný vliv Slovanů na dům Českého středohoří, a to přidáním roubené konstrukce, ale klade si také otázku, zda oni sami tuto znalost sami od někoho nepřevzali. Nakonec, i „západofranský“ dům je středohorskému domu dosti podobný, přičemž v oblasti rozšíření „franckého“ domu zpochybňuje přenosy od Slovanů. Důkaz o prehistorickém původu domu, jehož formy se objevují i v Českém středohoří, vidí v hrobových nálezech uren v podobě domů (Hausurnen), konkrétně v jejich podobě s domy Středohoří. U některých prvků, jako je například patro, usuzuje na novověký původ. Techniku hrázdění vnímá jako prastarou. Z ní odvozenou podstávku Slované dle něho v podstatě převzali. Stat' zakončuje Simbriger

---

²³ Tento vztah rozebírá ve své monografii např.: Lozoviuk, Petr (2008): *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipziger Universitätsverlag GmbH, s. 318.

²⁴ Hanika, Josef (1937): *Sudetendeutschen Volkstrachten*. 1. Band, Grundlagen der weiblichen Tracht. Kopftracht und Artung. Reichenberg.

tvrzením, že středohorský dům je prastarého původu a Slované na něj dle jeho názoru neměli v podstatě žádný vliv.²⁵

Pojetí šíření kulturních prvků prezentovaném Schierem (a dalšími badateli) bylo po roce 1945 opakovaně kritizováno. Přinejmenším v česky psané literatuře Emanuel Baláš dokazuje, že dobová etnická hranice se nekryje s rozšířením hrázděné konstrukce a patrového domu s podvážkou.²⁶ Václav Mencl pak mnohé jevy vysvětluje přejímáním gotického slohu a kultury, která je záležitostí celé západní Evropy a ne jen záležitostí germánskou.²⁷ Dle Václava Frolece uzavřený „franský dvorec“ v době „velké kolonizace“ neexistoval ani v oblasti středního Německa a objevuje se až na přelomu 16. a 17. století v oblastech s relativně studenějším klimatem. Dochované objekty ve středním Německu ze 17. a 18. století jsou totiž komorového charakteru a tudíž snad až posléze došlo ke vzniku domu chlívního typu.²⁸ Josef Vařeka míní, že způsob vytápění ze síně (čili vznik světnice) se nešířil od německého etnika v době „velké“ kolonizace, ale až v pozdějším období. Také slovo jizba (německy: der Stube) nebylo jednoduše přejato z „germánštiny“, jak tvrdili někteří němečtí autoři v 19. století, ale z provinciální latiny (estuba), odkud ho přejímá německá jazyková oblast. Krov s hřebenovou vaznicí, v užším významu sochová konstrukce, se vyskytuje v širokém pásmu v celé Evropě a zdokonaluje se podobně jako konstrukce krokrová, která má také své primitivnější předchůdce.²⁹

Již zmíněný Bruno Schier se výzkumu lidového domu srovnávací metodou věnuje i po roce 1945. Roku 1962 prezentuje mapu zachycující rozšíření základních typů lidového domu v Evropě, kde prostor dnešní České republiky a území na východ od něj náleží typologicky do oblasti „západogermánsko-německého převrstvení na východogermánsko-slovanský základ.“³⁰ V upravené podobě r. 1966 znovu vydává své stěžejní dílo.³¹ Ani v poválečném

---

²⁵ Simbriger, Ernst (1938): Unser Mittelgebirgshaus. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 18 Jg., 1938, Heft 2, s. 65-68.

²⁶ Baláš, Emanuel (1965): Oblasti hrázděné konstrukce a patrových domů s podvážkou na Mělnicku. In: Český lid, 52, s. 343-346.

²⁷ Mencl, Václav (1980): Lidová architektura v Československu. Praha: Academia.

²⁸ Frolec, Václav (1976b): Etnická teorie a interetnické vztahy při studiu lidového stavitelství. In: Slovanský národopis, 24, s. 223-228.

²⁹ Vařeka, Josef (1978): Současný stav, cíle a teoretické problémy etnokartografického studia lidového stavitelství v Českých zemích. In: Etnokartografický atlas 1, Praha, s. 77, 85.

³⁰ Schier, Bruno (1962): Karl Rhamm (1842-1911), Wegbereiter der volkskundlichen Kulturraumforschung. In: Rheinisch-westfälischen Zeitschrift für Volkskunde, Band 9, 1962, s. 1-18, mapu přetiskuje také

Lozoviuk, Petr (2008): Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen. Leipziger Universitätsverlag GmbH, s. 319.

období tak Bruno Schier zcela neopustil nacionalisticky laděné interpretace přenosu kulturních prvků.

Bruno Schier se významně podílel na založení spolku „Arbeitskreis für deutsche Hausforschung“, který je dnes činný pod jménem „Arbeitskreis für Hausforschung“.³² Spolek rozvíjí badatelskou práci metodou srovnávacího „výzkumu kulturního prostoru“ (Kulturraumforschung) domu a architektury. Mezi vzniklé syntetické práce cílené na území Německa patří publikace Karl Baumgartena členící prostor dnešní Spolkové republiky Německo (SRN) na různé typologické okruhy venkovského domu.³³ Postupně však spolek rozšiřuje svůj zájem i na architekturu městskou a stále více i na stavební projevy mimo území SRN.³⁴

Zřetelné provázání problematiky výzkumu domu v Německu (a okolních zemích) na obor geografie nachází opakovaně své odrazy v geografických studiích čerpajících z národopisných a etnografických zjištění o problematice venkovského domu. Již ve 30. letech 20. století vzniká stat' Herberta Wilhelmyho všímající si sídelních forem vyskytujících se u Slovanů.³⁵ Dává např. do souvislosti vznik hromadných vsí, na jihu známých i jako záduha, a instituce velkorodiny u Slovanů. Jako prapůvodní sídelní jednotku Slovanů vnímá život velkorodiny v rámci budov na jednom společném dvoře. Postupný růst počtu členů rodu dává vznik dalším obdobným sídelním jednotkám, čímž vzniká hromadná ves, záduha. Dobově tendenčně vysvětluje „úpadek“ tzv. záduhy, kterou považuje spíše za původní všeslovanský jev, u západních Slovanů jejich kontaktem s „kulturně výše stojícími Germány“.

Na základě tehdy známých informací se zabývá značně komplikovanou problematikou vsí – okrouhlic. Usuzuje, že tento sídelní typ vznikl plánovitě v původně zalesněných oblastech a připomíná, že názvy okrouhlic, případně další prameny, dokládají souvislost

---

³¹ Schier, Bruno (1966): *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*. Leipzig.

³² Lozoviuk, Petr: Schier, Bruno. In: *Sächsische Biografie*, hrsg. vom Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde e. V., bearb. von Martina Schattkowsky. Online-Ausgabe: <http://www.isgv.de/saebi/> (26. 4. 2010).

³³ Baumgarten, Karl (1985): *Das deutsche Bauernhaus : eine Einführung in seine Geschichte vom 9. bis zum 19. Jahrhundert*. Berlin: Akademie.

³⁴ Freckmann, Klaus: *50 Jahre Arbeitskreis für Hausforschung*. http://www.arbeitskreisfuerhausforschung.de/files/Freckmann_50Jahre_AHF.pdf

³⁵ Wilhelmy, Herbert (1936): *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*. In *Geographische Zeitschrift*, 42, 3, s. 81-97.

s jejich čistě slovanským, germánským ale i smíšeným obyvatelstvem. Okrouhlice považuje za mladší než hromadné vsi a spíše je časově řadí do období „kolonizací“, a to do širokého prostoru kontaktu germánského a slovanského lidu. Dle Wilhelmyho však nelze stanovit „etnický“ původ okrouhlic.

Ve stejné době publikuje svou práci geograf Wilhelm Müller-Wille o středoevropských formách domu a dvora ve venkovském prostředí.³⁶ Müller-Wille evidentně značně čerpá z hutné Schierovy práce, ale i z prací dalších německých autorů včetně Meitzena, a prezentuje systém klasifikace základních typů domu a dvora v prostoru odpovídajícím dnešnímu území SRN. U domu schematicky zpodobňuje a pojmenovává 10 základních typů, u řešení dvora pak 8 typů.

V poválečném období se problematikou venkovského domu zabývá další geograf, Helmut Jäger, a to ve stati publikované v roce 1963. Svůj záměr definuje již názvem „O historii německé kulturní krajiny“, kterou vnímá jako krajinu větších či menších sídel. Zajímá jej nejen prostor tehdejších německých zemí, ale výběrově porovnává také materiál z území tehdejšího Polska a Československa. Ve své stati navazuje na Schierovo typologické členění venkovské architektury a sídel. Kriticky, ve světle nových pramenů a výzkumů, hodnotí některé kartografická díla přibližující historii osídlení. Rekonstruuje vývoj německé krajiny jako krajiny sídel, upozorňuje na diskontinuitu tohoto vývoje, ale také na problém pokusů o periodizaci dějin větších územních celků. Jako kontrastní vnímá zejména historický vývoj území na východ od Labe a Saaly v porovnání s vývojem na západě a jihu německých zemí. Upozorňuje na četná „bílá místa“ ve znalostech modelované pomyslné vývojové mapy. Pouze stručně upozorňuje v závěru textu i na některé základní vlivy industrializace 19. století.³⁷

Dalšímu pokusu o typologizaci venkovského domu a dvora se v roce 1974 věnuje Karl Schröder.³⁸ Do značné míry přebírá klasifikaci domů a dvorů z práce Müller-Willeho z r.

---

³⁶ Müller-Wille, Wilhelm (1936): Haus- und Gehöftformen in Mitteleuropa. In *Geographische Zeitschrift*, 42, 4, 1936, s. 121-138.

³⁷ Jäger, Helmut (1963): Zur Geschichte der deutschen Kulturlandschaft. In: *Geographische Zeitschrift*, 51, 2, s. 90-143.

³⁸ Schröder, Karl. (1974): Das bauerliche Anwesen in Mitteleuropa. Mit 1 Karte und 16 Abbildungen. In: *Geographische Zeitschrift*, 62, 4, s. 241-271.

1936 a přebírá do značné míry i zde publikované typizované náčrty.³⁹ Rozvíjí metodu tohoto systematického členění a blíže rozeznává budovy venkovských usedlostí dle jejich formy (velikost, půdorys, typ střechy, materiál stěn apod.) a funkce. Jako důležitou okolnost vzniku jednotlivých typů zdůrazňuje vliv specifického historického vývoje. V této souvislosti klade důraz na důležitost přírodních podmínek a klimatu, při výzkumu pak upozorňuje na průzkum archeologických nálezů, a zchovalých památek a v neposlední míře i na studium pramenů o vývoji společnosti (zejména ve věci sociální struktury a možností obživy). Výsledkem je klasifikace budov s obytnou a hospodářskou funkcí do 8 základních typů a klasifikace dvora také do 8 typů. Následuje pokus o kartografické vymezení zjištěných typů v rámci střední Evropy. Na přiložené mapě je území dnešní České republiky definováno jako území hákového a třístranného dvora. Výjimkou je oblast Šumavy zařazená mezi typ hromadného dvora. Vybočuje i Chebsko označené za oblast čtyřstranného dvora. Část stati dále pojednává o problematice výzkumu domových forem na území dnešní SRN a východoevropských zemí, jako je např. území současného Polska. Autor zde upozorňuje na větší množství nevyjasněných klíčových otázek.

V návaznosti na výše zmíněné práce se v německém univerzitním prostoru nejpozději na přelomu 20. a 21. století etabluje výzkumný směr tzv. „sídelní geografie“, a to zejména na univerzitě v Göttingenu. Některými geografy je však tento směr vnímám úžeji, a to se zaměřením na problematiku osídlení měst.⁴⁰

* * *

Pojetí kulturní krajiny jako krajiny sídel, případně krajiny domů nebo krajiny zástavby, je na základě předešlých odstavců relevantním pojetím náhledu na krajinu. Podrobněji se tímto pohledem zabývali zejména geografové. Navíc má takovéto pojetí zřetelnou návaznost na řadu historických prací českého i německého kulturního a vědeckého prostoru, z nichž některé vznikly již ve 2. polovině 19. století.

---

³⁹ Müller-Wille, Wilhelm (1936): Haus- und Gehöftformen in Mitteleuropa. In Geographische Zeitschrift, 42, 4, 1936, s. 121-138.

⁴⁰ za sdělení děkuji Mgr. Jiřímu Rieznerovi, Ph.D., odbornému asistentu na Katedře geografie PřF UJEP.

1.3 Cíle práce

Předkládaná práce navazuje na mou práci diplomovou, kde jsem se zabývala venkovskou architekturou v oblasti mezi Litoměřicemi a Úštěkem.⁴¹ Zaměřila jsem se tehdy na analýzu venkovské zástavby ve vymezeném teritoriu, upozornila jsem na její jednotlivé charakteristické prvky a dále jsem popsala řadu vlivů, které na její utváření působily zejména během 19. století.

V rámci předkládané disertační práce jsem se identickým předmětem zájmu, venkovskou zástavbou, zabývala v oblasti územně větší, v oblasti vymezené současnou Chráněnou krajinnou oblastí České středohoří. Časové ohraničení jsem posunula a zajímala jsem se zejména o období mezi polovinou 19. století a polovinou 20. století. Věnovala jsem se přiblížení různorodosti místní zástavby a interpretaci tohoto jevu. Detailní pozornost jsem zaměřila i na vývoj a okolnosti vzniku odborného badatelského zájmu o témata spjatá s místním venkovským prostorem a s venkovským stavitelstvím.

Cílem předkládané práce v obecnější rovině je tedy napomoci interpretovat dodnes pozorovatelnou různorodost relativně starší vrstvy zástavby v obcích na území současné Chráněné krajinné oblasti České středohoří. Cíleně se zaměřuji zejména na období 2. poloviny 19. století a 1. poloviny 20. století, kdy jednak dochází v místních obcích k zásadní proměně zástavby a jednak dochází i k zásadní proměně badatelského zájmu o venkovský prostor a jeho zástavbu.

V rovině konkrétní si práce v úvodních pasážích a v obrazové části klade za cíl rámcově seznámit čtenáře se současnou podobou relativně starší vrstvy zástavby venkovské architektury na zmíněném území a naznačit některé fáze jejího vývoje. V další části práce upozorňuji na vybrané aspekty celospolečenského vývoje, které se ve svých důsledcích alespoň částečně podepsaly na proměnách vlastivědného zájmu o venkov, zejména pak o jeho zástavbu ve 2. polovině 19. století a v 1. polovině 20. století.

---

⁴¹ Štefaniková, Jana (2000): Dům Českého středohoří ve vybraných souvislostech 19. století. Diplomová práce, Ústav etnologie, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Podstatnou částí práce je pak přiblížení vlastivědného zájmu o území dnešního Českého středohoří ze strany konkrétních badatelů působících zejména v několika regionálních centrech. Předkládaná práce informuje v převážné míře o aktivitách a výstupech německy píšících badatelů, a to s nastíněním širšího kontextu těchto počinů. Přínosnými snad budou i přílohy a výběrový seznam literatury shromážděné poměrně náročným způsobem z méně přístupných zdrojů.

1.4 Použité metody a techniky

V rámci předkládané práce bylo využito kombinace výzkumných metod a technik.

Metoda přímá a nepřímá

Prostřednictvím přímé metody vycházíme z kriticky ověřeného pramene, ve kterém jsou hledaná fakta explicitně obsažena. Příkladem mohou být archivní prameny (např. plány, mapy, texty, fotografie) a prameny nalezené při terénních výzkumech (dochované objekty, informace poskytnuté svědky a pamětníky atd.). Přímá metoda může být doplněna metodou nepřímou, která v případě chybějících fakt přináší odvozené nebo zdůvodněné hypotézy. Metody bylo použito zejména při studiu archivních pramenů.

Metoda induktivní a deduktivní

Induktivní metoda využívá empiricky zjištěná fakta, ze kterých odvozuje obecnější zákonitosti, případně tvoří hypotézy. Lze ji například použít při práci s bohatými prameny. V případě neúplnosti pramenů hovoříme o neúplné indukci a metoda má pouze pravděpodobnostní charakter. Deduktivní metoda oproti tomu usuzuje na konkrétní jednotlivosti na základě obecnějších konstatování při dodržování pravidel logiky. Metod bylo použito zejména při studiu archivních pramenů.

Metoda sondy

Prostřednictvím metody sondy se věnuje detailní pozornost vybranému, úzce vymezenému okruhu informací, na jehož základě se vyvozují obecnější zákonitosti. Vzhledem k tomu, že zkoumaná zástavba v Českém středohoří má velice různorodý charakter, tak detailnějšímu průzkumu byly podrobeny vybrané dílčí lokality či mikroregiony.

Metoda synchronní a diachronní

Metoda synchronní věnuje pozornost současné podobě zkoumaného jevu. Je tedy využitelná při průzkumu současného stavu obcí Českého středohoří. Metoda diachronní zkoumá jevy z hlediska jejich geneze, tj. vývoje od jejich případného počátku až do současné podoby. Je tedy využitelná během zkoumání určitého dílčí jevu při rekonstrukci jeho celkového vývoje nebo jeho jednotlivých fází.

Metoda biografická

Prostřednictvím zjištění biografických údajů o konkrétní osobě lze zkoumat určité aspekty dějin. V předkládané práci je metody užito při přiblížení osobností vybraných lokálních badatelů.

Techniky terénní práce

V souladu s předkládanou prací je v první řadě použitelná zejména technika pozorování, dále pak technika dotazování. Technika pozorování spjatá s dokumentací je v terénu použitelná v lokalitách, kde se nachází stavby pocházející ze sledovaného období. Technika dotazování může být užita v případě rozhovorů s primárními svědky sledovaných jevů, dále pak s osobami, které by mohly odůvodněně přispět alespoň k nepřímému dokladování sledovaných jevů. V úvahu tak například přichází i rozhovor s odborníky na určitou problematiku nebo s potomky bývalých rezidentů sledovaných lokalit.

2 Venkovská zástavba Českého středohoří

2.1 Klasifikace pramenů a literatury

Umístění dochované dobové literatury a archivních pramenů, zejména těch vzniklých do r. 1945, je dnes poněkud roztříštěné. Pro jejich hledání je vhodné uvědomit si proměnu administrativního členění území dnešní CHKO České středohoří. Do roku 1848 patřila jeho převážná část do Litoměřického kraje, jen některé obce v jihozápadním cípu byly součástí kraje Žateckého. Od 1. ledna 1850 byly české země administrativně rozděleny na polické okresy, které se staly základními správními jednotkami. V některých případech se dělily na menší okresy soudní. Celá soustava se několikrát měnila, nicméně až do roku 1938 vypadalo základní členění území dnešního Českého středohoří obdobně jako v roce 1850:

Název (sídlo) politického okresu	Název (sídlo) soudních okresů zasahujících území dnešní CHKO České středohoří
Bílina	Bílina
Česká Lípa	Bor u České Lípy, Česká Lípa
Děčín	Děčín, Benešov nad Ploučnicí, Česká Kamenice
Litoměřice	Litoměřice, Lovosice, Ústěk
Louny	Louny
Most	Most
Teplice	Teplice
Ústí nad Labem	Ústí nad Labem

Soudní okresy Most, Louny a Bor u České Lípy (dnes Nový Bor) zasahovaly na území dnešního Českého středohoří jen velmi nepatrně. Libčeves (dnes okr. Louny) patřila od r. 1850 do přibližně poloviny 20. století do soudního okresu Bílina.

Tiskem vydané informace se vztahem k lokalitám v Českém středohoří vznikaly zejména od druhé poloviny 19. století jako výsledek rozvíjející se činnosti spolků, zejména turistických a vlastivědných, etablovaných převážně ve městech v dosahu Středohoří.

Pojem „vlastivěda“ je v této práci použit velmi často jako ekvivalent německých termínů „Heimatkunde“ nebo „Heimatskunde“ a jejich odvozenin. Takto byly označovány německy psané knihy vydávané od 70. let 19. století, které popisují vybrané přírodní a kulturní (tj. výsledky lidské činnosti) charakteristiky vybraného regionu. Tyto vlastivědné publikace byly postupně vydány pro téměř všechny okresy zasahující německo-jazyčné území tehdejších Čech, Moravy nebo Slezska, označovaného stále častěji jako Sudety. Termín „vlastivěda“ označuje v některých případech i česky psanou knihu zabývající se v obecném slova smyslu stejným předmětem zájmu jako německé knihy pojmenované Heimatkunde nebo Heimatskunde. Přídavné jméno vlastivědný v pojetí v předkládané práci je do značné míry odvozeno od obsahového významu termínu vlastivěda, který je přiblížen výše. Kromě knih byly výsledkem vlastivědného zájmu také výstupy povahy dokumentární, faktografické, případně vědecké nebo i popularizační. Mohlo se jednat o osvětové novinové stati, kresby, fotografie, v menší míře jsou pak zastoupeny přednášky nebo výstavy.

Literaturu vydanou do r. 1945 a další podklady použité v rámci předkládané práce je možno rozdělit do tří základních skupin:

1. Statistické a topografické přehledy a soupisy
2. Vlastivědy, Heimatkunde nebo Heimatskunde
3. Turistické a vlastivědné časopisy, sborníky, průvodce, mapy

2.1.1 Statistické a topografické přehledy nebo soupisy

Předchůdci regionálních vlastivěd byly v 19. století různorodé statistické a topografické popisy území. Zachycovaly obvykle stručné statistické údaje o obyvatelstvu, obcích, v některých případech i údaje ohledně jazykové situace. Důležité kvantitativní údaje přináší i výsledky sčítání lidu prováděné přibližně každou dekádu od r. 1869, které obsahují i informace o počtu domů a obyvatel v jednotlivých obcích, v některých případech spolu s údaji o jejich národnosti (obcovacím jazyku) či náboženství.

S ohledem na specifickou problematiku a zejména obtíže při zjišťování národnosti v dobových statistických výstupech považuji za velmi vhodné upozornit na relativně méně

známý soubor publikací vytvořených pod vedením Jeronýma Šubrt v letech 1908-1909 s názvem „Vývoj a život českých menšin“, který vznikl za účelem korekce oficiálních dat o uváděném obcovacím jazyku (a z něho odvozené národnosti) v rámci rakouskouherského sčítání lidu v r. 1900. Šubrt přináší vlastní zjištění o počtu českého a německého obyvatelstva ve všech obcích dnešního Českého středohoří a svá zjištění porovnává s oficiálními údaji. Konstatuje výrazné rozdíly mezi oběma výsledky sčítání a vysvětluje to záměrným zkreslováním počtu lidí s českým obcovacím jazykem směrem dolů ze strany úředníků či majitelů podniků, kde byli česky hovořící lidé ve velkém množství zaměstnáváni jako dělníci. Knihy jsou doplněny „Národnostní mapou severozápadních Čech dle skutečných poměrů“.⁴² Na problematiku nesnadného zjišťování národnostního zastoupení v severočeských městech na přelomu 19. a 20. století upozornil již Jan Havránek.⁴³

2.1.2 Vlastivědy (Heimatkunde nebo Heimatskunde)

Mezi prvními odbornými zájemci o problematiku venkovské zástavby a jejího obyvatelstva na území dnešního Českého středohoří byly německy píšící historiografové, zejména místní učitelé nebo duchovní, kteří se stali autoři německy psaných regionálních vlastivěd označovaných také jako Heimatkunde nebo Heimatskunde.

Vzniklé vlastivědy měly soužití pro vzdělávání dětí i dospělých. Vznikaly za metodické spolupráce s německým Školským spolkem (Schulverein), ovšem právě metodologie jejich tvorby nebyla jednotná a několikrát se měnila. Obvykle byla vytvořena skupina či výbor pro realizaci obsahu lokální vlastivědy z řad místních učitelů. Stanované obsahové schéma bylo rozpracováno na základě dosažitelných informací pro dané území. Pramenem mohly být školní a obecní kroniky, memoáry, archívy, dosud vydané historiografické a

---

⁴² Šubrt, Jeroným (1908a): Vývoj a život českých menšin. Část 1,2. Lovosicko, Mostecko. Most: Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství; Šubrt, Jeroným (1908b): Vývoj a život českých menšin. Část 3, 4. Chomutovsko, Bílinsko. Most: Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství; Šubrt, Jeroným (1908c): Vývoj a život českých menšin. Část 5, 6, 7 Duchcovsko, Teplicko, Litoměřicko. Most: Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství; Šubrt, Jeroným (1909): Vývoj a život českých menšin. Díl II. Most: Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství; Šubrt, Jeroným, Hošek. V. (1908): Národnostní mapa severozápadních Čech dle skutečných poměrů. Most: Severočeské menšinové knihkupectví Bukač, 1908. (Archív města Ústí nad Labem, Sběrka map a plánů 1714 – 1983 (1993). Inv.č. 463).

⁴³ Havránek, Jan (1979): Češi v severočeských a západočeských městech v letech 1880-1930. In: Ústecký sborník historický, s. 227-253.

vlastivědné práce, statistiky nebo sborníky prací různých spolků. V rámci popisovaného území se pozornost věnovala poloze, reliéfu (horopisu, vodstvu), klimatu, zemědělství, hospodářství a průmyslu, obchodu a dopravě, školám a jejich dějinám, spolkům, zvykům, náboženství, historii. Následoval často obsažnější topografický popis jednotlivých sídel příslušného území, kde bylo např. pojednáno o poloze obce, historii, byly uvedeny údaje o počtu obyvatel a domů, o případné škole a její historii, o významných stavbách (obvykle kostel, kaple). Takovýto obsahový rozsah však nebyl u některých knižních vlastivěd dodržen.

Vlastivědy neměly dokonce ani své ustálené názvy. Někdy se v názvu vyskytovalo slovo Heimatskunde, jindy Heimatkunde. Knihy se navíc někdy věnovaly soudnímu okresu, jindy okresu politickému. Nejčastěji však byl teritoriální záběr vlastivěd zacílen na území určitého soudního okresu (Bezirk). To mělo souvislost i s měnícím se administrativním členěním země. Některé vlastivědy nebyly zcela fixovány ani na politický nebo soudní okres. Jako příklad týkající se území částečně pronikající i do Středohoří může být vlastivěda dolního toku říčky Bíliny.⁴⁴ Některé okresy v českých zemích s jasnou převahou německy hovořícího obyvatelstva se své vlastivědy do roku 1918 nedočkaly.⁴⁵

V kontextu předmětu zájmu této práce upozorňuji na skutečnost, že jediná vlastivěda vydaná do r. 1918 česky se týká Lounska. Její obsah však zasahuje do území dnešního Českého středohoří jen relativně málo.⁴⁶ Specifické vlastivědy vyšly také ve 30. letech 20. století z podnětu Otto Opitze. Jedná se o teritoriálně výběrové a do značné míry ilustrované svazky, které věnují pozornost reprezentativním projevům umění, včetně architektury.⁴⁷

---

⁴⁴ Miethig, Karl (1922): Heimatbüchlein für den Bielagau. Prag: Roland.

⁴⁵ Houfek, Václav (1995): Německá historická vlastivěda v Ústí nad Labem do roku 1918. In: Kaiserová, Kristina, Kaiser, Vladimír: Dějiny města Ústí nad Labem. Město Ústí nad Labem: s. 139-143.

⁴⁶ Krupka, V. (1872): Lounsko : kulturní obraz na základě zeměpisném, statistickém a dějepisném. V Praze: V. Krupka.

⁴⁷ Opitz, Otto u. Kessler, F. (1934): Heimat-Buch : Bodenbach-Tetschen, Rosendorf, Schneeberg, Eulau, Riegersdorf, Eiland, Peterswald, Tyssa, Aussig, Schreckenstein, Großpriesen, Graupen, Mariaschein, Kulm, Karbitz, Teplitz-Schönau, Eichwald. Eger; Opitz, Otto (1933a): Heimat-Buch: Brüx, Görkau, Seestadt, Komotau, Oberleutensdorf, Obergeorgenthal, Niedergeorgenthal, Katharinaberg, Brandau, Gebirgsneudorf, Olbernhau. Verlagsdirektor Otto Opitz Eger i. B.: Karl Ernst Köhler; Opitz, Otto (1933b): Heimat-Buch: Kaaden, Klösterle, Kupferberg, Pürstein, Pressnitz, Schmiedeberg, Weipert, Bärenstein i. Sa. / Verantwortlich: Verlagsdirektor Otto Opitz. Eger: Karl Ernst Köhler; Opitz, Otto (1933c): Heimat-Buch : Leitmeritz, Liebeschitz, Lobositz, Czalositz, Groß-Tschernosek, Klein-Tschernosek, Schreckenstein, Bilin-Sauerbrunn, Schwaz, Podscherad, Ossek / Verantwortlich: Verlagsdirektor Otto Opitz. Eger in Böhmen : Karl Ernst Köhler.

Zásadním impulsem pro vzestup zájmu o vlastivědná, nověji spíše národopisná témata v oblasti Středohoří, je vznik samostatného Československa. To je de facto okamžik vzniku uzavřené hranice tzv. Sudet.⁴⁸ Sudetští obyvatelé hovoří oficiálně převážně německy a území se dostává do zorného úhlu pohledu vlády nového státu. Důsledkem je příliv česky mluvícího obyvatelstva, často se jedná o zaměstnance drah nebo státních úřadů. Český jazyk se stává řečí úřední, prostoru se postupně začínají věnovat i čeští vlastivědní badatelé. Zároveň je přízvisko „deutschböhme“, běžně užívané v minulosti, téměř definitivně nahrazeno přízviskem „sudetendeutsche“.

Zřejmě v kontextu budování etnické identity jsou ve 20. letech 20. století znovu vydávány přepracované a dopracované německy psané vlastivědy – Heimat(s)kunde. Zároveň dochází k vydávání česky psaných regionálních vlastivěd, obsahově členěných prakticky shodným způsobem jako německy psané knihy. U všech nově vydávaných vlastivědných knih je již pravidlem zařadit i stati věnované venkovskému domu a velmi podrobně bývá přiblížena i historie jednotlivých venkovských obcí.

Po II. světové válce bylo mnoho obcí v rámci dnešního Českého středohoří v letech 1945-1947 vysídleno nebo téměř vysídleno. Německy hovořící obyvatelstvo odchází ponejvíce do Saska nebo do Bavorska, kde dochází k zakládání lokálních spolků, které v některých případech opět vydávají přepracované Heimat(s)kunde. V těchto knihách nebo ve spolkových časopisech je velmi detailní pozornost věnována historiografii vybraných obcí, kdy je textem i obrazem přiblížena jejich podoba před r. 1945.

Soupis topografických příruček a regionálních vlastivěd se vztahem k Českému středohoří přináší Příloha 1 této práce.

2.1.3 Turistické a vlastivědné časopisy, sborníky, kalendáře a průvodce

Snad nejvýznamnějším vlastivědným sborníkem, který se zajímal i o území dnešního Českého středohoří, byl po dlouhá léta sborník Severočeského exkurzního klubu

---

⁴⁸ Formování hranice Sudet má svá specifika, nicméně tato problematika je již mimo rámec předkládané práce.

Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs (později Mittheilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs). Vydával jej spolek Nordböhmischer Excursions-Club, který sídlil v dnešní České Lípě. Stovky osobností v něm publikovaly své odborné stati. Mezi nimi lze najít i nejvýznamnější vlastivědné badatele přelomu 19. a 20. století, a to i ze sousedních okresů.⁴⁹ Sborník byl v roce 1915 přejmenován na Mittheilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege.⁵⁰ Vycházel čtvrtletně až do zákazu činnosti spolku v roce 1939.

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století se objevila i další periodika, která se cíleně a ve větší míře věnovala historickým a vlastivědným tématům. Jsou to časopisy vydávané turistickými spolky a organizacemi, časopisy, které se věnují popisu krajiny jako turistického cíle a kde se uvádějí i náležitě historické souvislosti. Akce turistických spolků a periodika jimi vydávaná se staly objektem širokého zájmu. V publicistických článcích a fejetonech byly postupně popularizovány výsledky historického bádání, které touto cestou vytvářely a ovlivňovaly veřejné mínění.⁵¹

Ve výše uvedených prvních sbornících a časopisech sice ještě není věnována pozornost přímo problematice výzkumu venkovské architektury, nicméně prostřednictvím např. sdělení o historii konkrétní lokality, případně prostřednictvím dokumentačního obrazového materiálu, poskytují tato periodika přeci jen určité informace. V kontextu zájmu o architekturu Středohoří je zajímavé například periodikum „Nordböhmisches Touristenzeitung - Blätter für Touristen und Heimatkunde“, který vydával Verband der Elbegebirgsverein založený r. 1889, nebo časopis „Glück auf“, který vydával spolek Erzgebirgsverein od r. 1881.⁵² Populární byl také časopis „Aus Deutschen Bergen. Blätter für Reise und Heimatkunde.“ V něm bylo soustředěno značné množství informací topografické povahy pro potřeby cestovatelů a návštěvníků, včetně například pravidelné sekce o lázních severních Čech. V podstatě odborný charakter měl časopis „Erzgebirgs Zeitung“ vydávaný sdružením Touristen-Vereine des böhmischen Erz- und Mittelgebirges

---

⁴⁹ Soupis čísel a článků časopisu do r. 1904 provedl Franz Hantschel: Hantschel, Franz (1904): Haupt-Register für die Mittheilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, I u. II, B. Leipa.

⁵⁰ Panáček, Jaroslav (1973): Pozůstalost Amanda A. Paudlera. Okresní archiv Česká Lípa, s. 73.

⁵¹ Houfek, Václav (1995): Německá historická vlastivěda v Ústí nad Labem do roku 1918. In: Kaiserová, Kristina, Kaiser, Vladimír: Dějiny města Ústí nad Labem. Město Ústí nad Labem: s. 139-143.

⁵² Kašpar, Ladislav (2008): Německé turistické spolky v českých zemích do r. 1918. In: Waic, Marek (ed.): Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu. Praha: Karolinum: 128-148. Základní informace o časopisech např. databáze Národní knihovny www.nkp.cz.

v Teplicích v letech 1880-1943, jehož příspěvky se týkaly, i když v relativně menší míře, také oblasti Středohoří.⁵³

Turistické spolky vydávaly také četné knižní průvodce, ve kterých se objevují převážně popisy přírodních krás, ovšem nechybí ani kulturně-historické a vlastivědné poznámky, zejména u nejstarších průvodců.⁵⁴ Tyto první knižní průvodci se věnují teritoriu Českosaského Švýcarska, okolí Teplic a údolí řeky Labe severně od Ústí nad Labem. Vyhovují tak potřebám lázeňské a saské klientely. Mimořádnou pozornost si však zasloužilo údolí Labe, které v prostoru od Litoměřic do Mísně přiblížil cestopis již r. 1839, jenž později vyšel ještě několikrát.⁵⁵ I v těchto počinech je problematika venkovské zástavy stále ještě zmiňována na pozadí dalších informací, případně je součástí obrazového materiálu cíleného na přiblížení krajiny.

O syntézu tisků pro turisty se již na počátku 20. století zdárně pokouší vůdčí osobnost nejen českolipské, ale i severočeské vlastivědy německých území, výrazný člen spolku Nordböhmischer Excursions-Klub MUDr. Franz Hantschel v podobě pětisvazkového Turistického průvodce Severními Čechami, který má více než 700 stran.⁵⁶

Články s vlastivědnou tematikou, včetně problematiky obcí, se postupem času také objevují v rámci oblíbených a ke konci 19. století každoročně vydávaných kalendářích. Do nich přispívali stejní autoři jako do vlastivědných sborníků nebo časopisů. Kalendáře s ohledem na svou populární či popularizační funkci obsahují nejčastěji zkrácené stati publikované původně ve vlastivědných sbornících.

Soupis vlastivědných periodik s obsahovým vztahem k Českému středohoří se zvláštním zřetelem na periodika vycházející do r. 1945 přináší Příloha 2 této práce.

---

⁵³ Erzgebirgs Zeitung, Herausgegeben vom Nordwestböhmischem Gebirgsvereins-Verband. Teplitz. Organ der Touristen-Vereine des böhmischen Erz- und Mittelgebirges (1880-1943).

⁵⁴ Mezi ně lze do značné míry řadit i knihu. A. A. Paudlera (1889): Forschungen und Wanderungen in nördlichen Böhmen. B. Leipa. Nebo v reprintu vydanou publikací z r. 1888: V. Wachsmann, V. (2006): Severní Polabí. Ústí nad Labem: Ústecká kulturní platforma '98.

⁵⁵ Dietrich, E. V. (1839): Das Elbenthal von Leitmeritz bis Meissen. Leitmeritz.

⁵⁶ Hantschel, Franz (1907): Nordböhmischer Touristen-Führer I-V, 2. Aufgabe, B. Leipa: Johann Künstner.

2.1.4 Literatura po r. 1945

Po roce 1945 se Českému středohoří a jeho zástavbě dostává pozornosti i od česky píšících badatelů. Řada z nich například reaguje na evidentní nacionalistické zabarvení předválečných teorií o etnickém (konkrétně německém) původu kulturních jevů ve slovanské oblasti (a tím i v oblasti Českého středohoří).⁵⁷ Dle Václava Frolce například uzavřený „franský dvorec“, který měl být inspirací pro slovanské usedlosti, v době „velké kolonizace“ neexistoval ani v oblasti středního Německa a objevuje se až na přelomu 16. a 17. století v oblastech s relativně chladnějším klimatem. Dochované objekty ve středním Německu ze 17. a 18. století jsou totiž komorového charakteru a tudíž snad až v pozdějším období došlo ke vzniku domu chlívního typu.⁵⁸

Dle Josefa Vařeky se nešířil způsob vytápění ze sítě v době tzv. velké kolonizace od německého etnika, ale až později. Také název jizba (německy: der Stube) nebyl jednoduše přejet z „germánštiny“, ale z provinciální latiny (estuba), odkud ho přejímá německá jazyková oblast. Krov s hřebenovou vaznicí, v užším významu sochová konstrukce, se vyskytuje v širokém pásmu v celé Evropě a zdokonaluje se podobně jako konstrukce krokrová, která má také své primitivnější předchůdce.⁵⁹

Emanuel Baláš dokazuje, že dřívější etnická hranice se nekryje s rozšířením hrázděné konstrukce a patrového domu s podvážkou.⁶⁰ Václav Mencl pak mnohé jevy vysvětluje přijímáním gotického slohu a kultury, která je záležitostí celé západní Evropy a ne jen záležitostí germánskou.⁶¹

Po II. světové válce se tedy oblast Českého středohoří dostává do pole zájmu českých etnografů zaměřených na venkovské stavitelství (lidovou architekturu), ovšem jakoby jmenované území stálo přeci jen trochu na okraji zájmu v porovnání s jinými oblastmi

---

⁵⁷ K problematice se vyslovují již ve své diplomové práci (Štefaniková, Jana (2000): Dům Českého středohoří ve vybraných souvislostech 19. století. Diplomová práce, Ústav etnologie, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze).

⁵⁸ Frolec, Václav (1976): Etnická teorie a interetnické vztahy při studiu lidového stavitelství. In: Slovanský národopis, 24, s. 225, s. 227.

⁵⁹ Vařeka, Josef (1978): Současný stav, cíle a teoretické problémy etnokartografického studia lidového stavitelství v Českých zemích. In: Etnokartografický atlas 1, Praha, s. 77, 85.

⁶⁰ Baláš, Emanuel (1965): Oblasti hrázděné konstrukce a patrových domů s podvážkou na Mělnicku. In: Český lid, 52, s. 343-346.

⁶¹ Mencl, Václav (1980): Lidová architektura v Československu. Praha: Academia, s. 579.

tehdejšího Československa. Snad je to způsobeno tehdejší tendencí badatelů hledat „typickou“ lidovou architekturu pro konkrétní region a v duchu etnokartografické metody sestavit tak jakousi komplexní mapu Československa s vyznačením jasných typologických ohnisek, ze kterých docházelo k pomyslnému šíření elementů směrem od jádra k okrajovým, obvykle smíšeným oblastem. V důsledku velké rozmanitosti zástavby Středohoří a častému užívání několika stavebních technik v rámci jednoho objektu jsou badatelé, zdá se, v rozpacích a ve svých typologiích připojují nejčastěji toto území k různým okolním regionům či jej dokonce úplně opomíjejí. V kontextu právě uvedených rozpaků, tj. kam vlastně typologicky zařadit území domu Českého středohoří, je velmi paradoxní uznávaná vysoká estetická hodnota patrového středohorského domu i technické dovednosti jeho stavitelů. Tento paradox je například zdůrazněn tvrzením, které označuje s jistou nadsázkou tzv. severočeský dům, jehož výskyt sahá i na Litoměřicko, za nejrepresentativnější typ roubeného domu v tehdejším Československu.⁶²

Budeme-li konkrétní a povšimneme-li si některých prací, tak například V. Vňouček ve své diplomové práci „Typy vesnického domu v Čechách“ si lidového domu v Českém středohoří příliš nevěnuje a obecně jej přiřazuje k domu severních Čech.⁶³ V. Pražák se zabývá typologizací lidového domu dle vyskytujících se půdorysných forem. Ty dává do souvislosti s dobou předpokládané kolonizace daného území. Region Českého středohoří, který nás zajímá, byl převážně obsazen německým obyvatelstvem ve 13. a 14. století za tzv. velké kolonizace a Němci si s sebou, dle mínění autora, přinesli trojdílný chlévní typ domu a ten zde již zůstal. Dům Českého středohoří tedy dle něj patří do oblasti chlévního domového typu.⁶⁴ Připojuje se tak k autorům, kteří částečně přebírají teorie o etnickém (respektive německém) původu kulturních jevů ve slovanské oblasti (a tím i v oblasti Českého středohoří). Již před ním tuto myšlenku částečně přijímají Lubor Niederle⁶⁵ i Karel Chotek⁶⁶.

---

⁶² Frolec, Václav, Vařeka, Josef (1983): Lidová architektura. Encyklopedie. Praha: SNTL, s. 191.

⁶³ Vňouček, V. (1950): Typy vesnického domu v Čechách. Diplomová práce na Katedře etnografie a folkloristiky FF UK, Praha.

⁶⁴ Pražák, Vilém (1958): K problematice základních půdorysných typů lidových staveb v Československu. In: Československá etnografie, 4, s. 219-236.

⁶⁵ Niederle, Lubor (1913): Život starých Slovanů. Díl I, svazek II, s. 683-887. Praha.

⁶⁶ Československá vlastivěda, řada II- Národopis. s. 148-207. Praha 1937.

Ladislav Štěpánek zahrnuje dům Českého středohoří do typologické oblasti domu severních Čech.⁶⁷ Josef Vařeka jej zařazuje jak do typologické skupiny domu severních Čech tak i do skupiny domu severozápadních Čech.⁶⁸ Václav Mencl ve své syntetické práci chápe území Českého středohoří jako styčné pásmo domu roubeného a hrázděného a o lidové architektuře na námi sledovaném území píše jak v kapitole „Západoevropský hrázděný dům v severozápadních Čechách“, tak také v kapitole „Český a moravský roubený dům“. V jeho přehledu základních domových typů je dům Českého středohoří zahrnut pod „franský“ dvorec severních Čech s roubeným patrovým domem, dle půdorysu pak vyděluje samostatný typ německého patrového domu na Litoměřicku s otevřeným ohněm v síni a s pecí ve světnici.⁶⁹ Václav Frolec s Josefem Vařekou ve své encyklopedii věnují domu v oblasti našeho zájmu samostatné heslo „Středohorský dům“, ale všimají si jej také pod heslem „Severočeský dům“.⁷⁰

Existují i další stati, které se však problematice domu v Českém středohoří věnují nepřímě. Patří mezi ně příspěvek Ladislava Štěpánka věnovaný lomenicím v Československu.⁷¹ Více si domu v námi sledovaném území všimá Josef Vařeka a Josef Scheybal v pracích týkajících se hrázděné a patrové architektury v Čechách.⁷² Značná pozornost je pak lidovému bydlení v Českém středohoří i v celých severních Čechách věnována v knize Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách.⁷³ Přehled přímo datovaných venkovských staveb nacházejících se na okrese Litoměřice publikoval r. 1985 Otakar Votoček.⁷⁴

Vybraným aspektům vesnického domu, zejména zděného, věnují svoji pozornost některá skripta vyšlá po roce 1989 na fakultě architektury ČVUT. S podanou problematikou souvisí i články v odborném tisku. Jejich autory jsou zejména Jiří Škabrada a Martin Ebel, kteří

---

⁶⁷ Štěpánek, Ladislav (1975): Typologie lidového domu zemědělského v Čechách. In: Vědecké práce Zemědělského muzea, 15, s. 117-162.

⁶⁸ Vařeka, Josef (1979): Typy a oblasti lidového domu v Českých zemích. In: Český lid, 66, s. 149-155.

⁶⁹ Mencl, Václav (1980): Lidová architektura v Československu. Praha: Academia, s. 578, 175, 207, 573, 600.

⁷⁰ Frolec, Václav, Vařeka, Josef (1983): Lidová architektura. Encyklopedie. Praha: SNTL, s. 214, 191.

⁷¹ Štěpánek, Ladislav (1970): Regionální formy ozdobných lomenic v Československu a jejich problematiky. In: Český lid, 57, s. 141-148.

⁷² Vařeka, Josef (1971): Rozšíření hrázděného domu v severozápadních Čechách. In: Památková péče, 31, s. 111-119; Vařeka, Josef, Scheybal, Josef (1976): Hrázděný dům v Čechách a jeho vztah k oblastem patrové lidové architektury. In: Český lid, 63, s.4-21.

⁷³ Scheybal, Josef, Scheybalová, Jana (1985): Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství.

⁷⁴ Votoček, Otakar (1985-1986): Datování lidových staveb dnešního Litoměřicka. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko, 21-22, s. 219-231.

prezentují veřejnosti stavební plány vesnických novostaveb a přestaveb z 19. století dochované v archivech. Všímají si i problematiky stavebních nařízení a zákonů.⁷⁵ Výsledná syntéza dlouholetých výzkumů od Jiřího Škabrady „Lidové stavby. Architektura českého venkova.“ si u příležitosti nástinu regionálního členění našeho území regionu Středohoří téměř nevšímá, pouze jej několikrát heslovitě připomíná a jeho zařazení jen tušíme při okraji regionu definovaného jako Severní Čechy. Kniha však zásadním způsobem přibližuje historicko-vývojové tendence venkovské zástavby, které jsou přiblíženy čtenáři z obecného pohledu. V zásadě se tak četné jmenované vlivy působící na vývoj venkovské zástavby týkají i Českého středohoří.⁷⁶

Dílo „Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska“ se Středohoří jako samostatnému heslu nevěnuje. Ovšem v hesle „regionální dobová forma lidového domu“ je na 4. místě jmenován dům severozápadních Čech, ze kterého se dle autorů encyklopedie vymanily formy Středohorského domu charakterizované kombinací konstrukce roubené, hrázděné a zděné, a to zhruba v 18. - 19. století.⁷⁷

Metodou typologizace je ovlivněna i Urbanistická studie CHKO České středohoří, kterou vypracovalo Urbanistické středisko Krajského projektového ústavu Ústí nad Labem v roce 1977.⁷⁸ V kapitole věnované sídlům a obyvatelstvu je, kromě jiného, nemalá pozornost věnována stávajícímu bytovému fondu všech dotčených obcí daného území a jejich obyvatelům. Výsledkem je vyhodnocení „nejzachovalejších“ venkovských sídel v rámci CHKO České středohoří. Do této tzv. 1. kategorie byly zařazeny obce: Janovice, Kravaře, Rýdeč, Rané, Merboltice, Javory, Rytířov, Těchlovice, Levín, Lukov, Milešov, Srdov, Starý Týn, Třebušín, Žitenice, Libčeves, Kozly, Raná, Bílka, Kostomlaty, Žim, Dubice-

---

⁷⁵ Ebel, Martin, Škabrada, Jiří (1996): Původní plánová dokumentace lidové architektury. Praha: ČVUT; Ebel, Martin, Škabrada, Jiří, Dostál, P. (1997): Zděná klasicistní přestavba vesnice Loubí po požáru roku 1843. In: Průzkumy památek, č. 1, s. 63-92; Škabrada, Jiří (1986): Základní rysy prostorové a konstrukční struktury domu zemědělské usedlosti pozdního středověku v Čechách. In: Archeologia historica, 11, s. 395-408; Ebel, Martin (2000): Der Einfluss der Legislative auf die Entwicklung baulicher Konstruktionen in Böhmen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. In: Historischer Haus- und Stadtbau im böhmisch-sächsischen Raum: Tagungsband 1999, Ústí nad Labem: Ústav slovansko-germánských studií UJEP; Pirna: Institut für bewahrende Erneuerung historischer Bauwerke, 2000, s. 44-55; Ebel, Martin, Škabrada, Jiří (2000): Projekty vesnických staveb v 19. století a jejich realizace. In: Průzkumy památek II, s. 147-152.

⁷⁶ Škabrada, Jiří (1999): Lidové stavby. Architektura českého venkova. Praha: Argo.

⁷⁷ Jeřábek, Richard, Brouček, Stanislav (eds., 2007): Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Svazek 1-3. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Praze: Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, s. 837.

⁷⁸ Urbanistická studie CHKO České středohoří. Urbanistické středisko Krajského projektového ústavu Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1977.

Dubičky a Milbohov. Další desítky obcí byly zmíněny jako hodnotné v rámci 2. a 3. kategorie. Provedená analýza vyvrcholila vyznačením několika subregionů (v rámci CHKO České středohoří) se snahou typizovat jejich zástavbu. Jednalo se o subregiony (1) Severní Lounsko (Libčevesko) s výskytem zděného domu Slánsko-Lounské oblasti, (2) dům Poohří hrázdný a zděný situovaný překvapivě v pásu od Milešova až téměř k Ústí nad Labem, (3) chmelařsko-viniční dům v oblasti mezi Litoměřicemi a Liběšicemi, (4) severočeský roubený dům v širším okolí Kravař zasahující až k řece Ploučnici.

Evidentní nejednotnost při zařazení území Českého středohoří do pomyslné mapy bývalého Československa rozčleněné na regiony jednotlivých typů venkovské zástavby naznačuje případnou nevhodnost metody typologizace při výzkumu domu Českého středohoří. O problémech typologizace hovoří již r. 1976 v jednom ze svých příspěvků Václav Frolec.⁷⁹ Upozorňuje na nesrovnalosti při vytváření regionálních domových typů. Nabádá k přihlížení k době vzniku konkrétního objektu, aby nedocházelo k porovnávání stavby z počátku 18. století a stavby z konce 19. století. Pracuje s termínem „lokální dobová forma lidového domu“ a zdůrazňuje neostré hranice možných lokálních dobových forem a existenci smíšených pásem.⁸⁰ Mým dojmem však je, že Frolec se od typologizace neodchyluje, pouze ji doplňuje o časové měřítko.

Zástavbě Českého středohoří se věnují i další knihy. Přínosný je bezesporu česko-německo-hornolužicko-polský slovník termínů používaných v rámci popisu venkovské architektury.⁸¹ Také publikace o lidové architektuře severních Čech obsahuje užitečné stati a detaily k problematice.⁸² Stejně tak i syntéza celoživotního odborného zájmu Josefa Vařeky o témata lidového domu a osídlení.⁸³ V rámci svého širokého záběru si jmenovaný všimá Středohoří ještě v publikaci o podstávkovém domu v Čechách. Zde zveřejněné kartografické materiály se zabývají průběhem hranic podstávky, hrázdní a roubených pater v severních Čechách. V návaznosti na předchozí výzkumy je oblast Středohoří

---

⁷⁹ Frolec, Václav (1976): Základní problémy klasifikace domu. In: Národopisné aktuality, 13, s. 171-177.

⁸⁰ Lokální dobová forma lidového domu je definována jako místní, časově ohraničená varianta lidového domu. Při jejím vymezování se vychází především ze zvláštností, jimiž se dům v jedné oblasti odlišuje od obydlí v jiné oblasti. Lokální dobová forma lidového domu je souhrnem stavebních prvků, z nichž některé se vyskytují na několika místech, jiné jsou úzce lokálně vymezeny a dodávají architektuře krajového koloritu (Frolec, Václav, Vařeka, Josef (1983): Lidová architektura. Encyklopedie. Praha: SNTL, s. 116).

⁸¹ Obrázkový slovník lidové architektury v Horní Lužici. Dresden 1995.

⁸² Vojtíšek, Břetislav, Vařeka, Josef (1999): Lidová architektura v severních Čechách. Česká Lípa.

⁸³ Bahenská, Marie, Woitsch, Jiří (eds., 2007): Josef Vařeka české etnologii (výbor studií vydaných k 80. narozeninám), Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky.

rozdělena na oblasti patrového hrázděného domu severočeského, patrového roubeného domu severočeského a na oblast domu krušnohorského.⁸⁴

Pozornost věnoval venkovské zástavbě Středohoří také Jan Pešta v rámci vydané Encyklopedie českých vesnic, díl IV.⁸⁵ Za podstatné považuje rozdělení území Středohoří na tři samostatně sledované celky: 1. pravobřežní část Středohoří, 2. levobřežní část Středohoří a 3. Severozápadní Středohoří (což je vlastně oblast na levém břehu Labe mezi Ústím nad Labem a Děčínem). Dělení autor vysvětluje významnou kulturní, geografickou i etnografickou odlišností těchto dílčích územních celků, kterou autor vyzoroval v rámci provedených terénních průzkumů. Materiál je zpracován zejména na základě terénního průzkumu a památkářských zpráv a je konstatován relativně nižší stupeň probádanosti některých subregionů sledovaného území, zejména v levobřežní části Středohoří, a to ve srovnání s dalšími regiony ČR.⁸⁶

Pro pochopení širších evropských souvislostí vývoje obydlí je vhodné upozornit i na práci Jiřího Langeru o lidových stavbách v Evropě.⁸⁷ Dokumentačně přínosnými jsou pak i vycházející knižní soubory dobových pohlednic. Publikované pohlednice, členěné často dle jednotlivých sídel, bývají doprovázeny stručnou informací o historii venkovských lokalit. Obdobně přínosné jsou i vydávané monografie jednotlivých obcí či skupin obcí. Nedílnou součástí bývá i historická dokumentace stavu předválečné zástavby obce.⁸⁸

2.2 Základní charakteristiky a situace v terénu

Obce na území dnešního Českého středohoří jsou i v dnešní době ukázkou nejrůznějších typů půdorysné struktury sídel a také místní usedlosti vykazují různorodé charakteristiky, a

---

⁸⁴ Vařeka, Josef, Schejbal, Josef V. (1992): Podstávkový dům v Čechách = Das Umgebendehaus in Böhmen. Jablonec nad Nisou: Donum.

⁸⁵ Pešta, Jan (2009): Encyklopedie českých vesnic: vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách. Díl IV., Ústecký kraj - severozápadní Čechy. Praha: Libri.

⁸⁶ Pešta, Jan (2009): Encyklopedie českých vesnic: vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách. Díl IV., Ústecký kraj - severozápadní Čechy. Praha: Libri, s. 13.

⁸⁷ Langer, Jiří (2010): Lidové stavby v Evropě. Praha: Grada publishing.

⁸⁸ Např.: Doskočil, Oldřich (2004): Děčany, Solany, Lukohořany, Semeč v proměnách času a současnosti. Praha: OSWALD; Novozámská, Martina (2006): Lipová: 1915-2005: obrázky z mé rodné vesnice. Praha: KANT; Slavičková, Hana (2006): Malšovicko: dějiny sedmi vsí na okraji Českého středohoří. Malšovice: Obec Malšovice.

to dokonce v rámci jediné lokality. Tento fakt je zcela v kontextu obtíží přibližných v kapitole o literatuře vydané po r. 1945, tj. obtíží, do kterých se opakovaně dostávali badatelé při snaze začlenit území Českého středohoří do typologické mapy venkovské zástavby bývalého Československa

V obcích Českého středohoří jsou zastoupeny větší i menší patrové domy kombinující často ve svých stěnách různorodé stavební techniky za použití dřeva, kamene, cihel či hlíny. K nim patří výměnky, špýchary i stodoly. Roubený patrový dům s dřevěnou dekorativní lomenicí se nezdálo nachází vedle relativně velkého zděného statku s eklektickou fasádou. Řešení dvora v regionu dodnes zahrnuje dvory třístranné i dvoustranné, zastoupen je i jednotný dům, kde je veškeré obytné i hospodářské zázemí vměstnáno pod jednou střechou. V mimořádných případech lze hovořit i o dvoru čtyřstranném. V obcích jsou nejen zmíněné velké patrové usedlosti, ale i řady přízemní domkářské zástavby, obvykle situované na krajích obcí. Izolované a relativně skromné domkářské objekty se mohou vyskytovat i v jádru vsi.

Na území Českého středohoří lze v terénu identifikovat stovky hodnotných objektů i řadu celků dokládajících alespoň některé etapy vývoje zdejší zástavby. Jejich počet postupně z různých příčin ubývá. Ne všechny hodnotné objekty mají status památek chráněných státem, a to i přesto, že v posledních přibližně 20 letech došlo v tomto ohledu ke značnému vývoji a bylo například vyhlášeno i několik Vesnických památkových rezervací a Vesnických památkových zón. Na území Českého středohoří se nenachází žádná Krajinná památková zóna.

Při bližším pohledu na zachovalost relativně starších vrstev zástavby je patrné, že převážná část z tohoto pohledu hodnotných objektů se nachází v pravobřežní části Českého středohoří, zejména v prostoru mezi Litoměřicemi, Úštěkem (okr. Litoměřice) a Benešovem nad Ploučnicí (okr. Děčín). Stupeň zachovalosti starší vrstvy zástavby v levobřežním prostoru Středohoří je o mnoho nižší. Pro názornost předkládám výčet aktuálních Vesnických památkových rezervací a zón v rámci Středohoří.

Vesnické památkové rezervace:

Janovice (okr. Česká Lípa), Rané (okr. Česká Lípa), Starý Týn (okr. Litoměřice), Zubrnice (okr. Ústí nad Labem).

Vesnické památkové zóny:

Dolní Nezly (okr. Litoměřice), Chotiněves (okr. Litoměřice, umístěna těsně u hranic CHKO České středohoří), Kravaře (okr. Česká Lípa), Merboltice (okr. Děčín), Soběnice (okr. Litoměřice), Srdov (okr. Litoměřice).

Za účelem jasnějšího přiblížení základních charakteristik sídel a jejich zástavby jsem území Českého středohoří v rámci této kapitoly rozčlenila na menší subregiony. Toto členění považuji pro zmíněný účel za vhodné. Vytyčené subregiony nemají zcela ostré hranice a sledované jevy je mohou přesahovat. Přesto alespoň některé jevy se v rámci jednoho subregionu vyskytují ve větší koncentraci a jsou tak záchytným bodem pro jeho rámcovou charakterizaci, kterou provádím na základě provedeného terénní výzkumu doplněného o informace z prostudované literatury.

Vytyčené subregiony jsou:

- **Západ** - levobřežní část zahrnující zhruba území mezi Děčínem a Ústím nad Labem, širší okolí Milešovky a okolí obce Libčeves (okr. Louny),
- **Severovýchod** - pravobřežní část zahrnující zhruba území mezi Verneřicemi, Českou Kamenicí (vše okr. Děčín) a Děčínem,
- **Střed** - pravobřežní část zahrnující zhruba území mezi Litoměřicemi, Ústím nad Labem a Kravařemi (okr. Česká Lípa).

V rámci uvedeného pracovního členění se aktuální Vesnické památkové rezervace a zóny nachází zejména v subregionu „Střed“ (9 lokalit), výjimečně v subregionu Severovýchod (1 lokalita). Oba tyto subregiony jsou rozloženy na pravém břehu Labe.

2.2.1 Západ Českého středohoří

Západ Českého středohoří zahrnuje levobřežní část Středohoří, konkrétně území přibližně mezi Děčínem a Ústím nad Labem. Na něj navazuje širší okolí hory Milešovky a pak okolí obce Libčeves (okr. Louny). Zejména okolí Milešovky je vyplněno četnými zalesněnými plochami a poměrně strmými horami. Libčevesko oproti tomu charakterizuje převážně zemědělsky využívaná odlesněná krajina v rovinnatém až zvlněném terénu, na jehož horizontu se rýsují kužele a kupy kopců. Prostor mezi Děčínem a Ústím nad Labem je tvořen relativně vysoko položenými náhorními planinami, které jsou částečně zalesněny a částečně zemědělsky využívány.

Po celém subregionu je poměrně hustá síť převážně drobných sídel hromadného, návěsního nebo ulicového typu. Jádrem Libčevsi v těsné blízkosti původně románského kostela Stětí sv. Jana Křtitele bylo v průběhu času doplněno o návěs trojúhelníkovitého tvaru západně od jádra. Tato návěs se zřetelně dotvářela až v průběhu 19. století, kdy je také intravilán Libčevsi postupně doplněn spleťtí ulic a uliček, rozšiřovanou i ve století dvacátém.

Struktura usedlostí v Libčevsi je poměrně různorodá. V prostoru trojúhelníkovité návsi je několik usedlostí vzniklých ještě v 19. století. V některých případech vykazují třístranný nebo čtyřstranný dvůr, jehož strana přilehlá k návsi obsahuje hlavní, patrovou obytně-hospodářskou zděnou budovu okapové nebo štítové orientace vzhledem k návsi. Vedle této budovy usedlosti se původně vyskytovala brána, dnes ji obvykle nahrazuje vjezd do dvora, následoval patrový výměnek převážně štítové orientace směrem k návsi. Na dvoře se pak často nacházela i velká kolna, případně i další drobné hospodářské objekty. Některé usedlosti se třístranným dvorem měly budovy přízemní. Relativně malé množství rozlehlejších usedlostí v rámci vsi bylo zejména ve 2. polovině 19. století doplněno řadou menších až velmi malých usedlostí s dvoustranným dvorem. V přibližně stejném období se začínají objevovat i přízemní zděné objekty domkářů a chalupníků, které bývají řazeny do krátkých uliček.

Další lokality v okolí vlastní Libčevsi jsou často návěsního charakteru (Kozly, Lahovice, Hnojnice, Charvatce, Židovice, vše okr. Louny) nebo charakteru silničního (Hořenec, Jablonec, Sinutec, vše okr. Louny). Zdá se, že přibližně do poloviny 19. století byly lokality v převážné míře tvořeny usedlostmi s třístranným dvorem. Velmi malý podíl lesů v okolí Libčevsi přispěl k relativně časnému nástupu zděného stavitelství v místních

lokalitách, které byly nejpozději v 19. století tvořeny v podstatě zděnými objekty (viz Obrazová část, vyobrazení 1 a) až 1 f)). Usedlosti na sebe původně těsně navazovaly a tvořily na návsi nebo podél komunikace souvislou zástavbu, často s pravidelným rytmem štítů a bran. Později, přibližně od konce 19. století, byly lokality často doplněny o relativně menší objekty domkářské zástavby, tvořící někdy i celé ulice. V polovině 20. století vzniká u vybraných lokalit komplex hospodářských staveb patřících k JZD (Kozly, Libčeves, vše okr. Louny).

Širší okolí Milešovky vykazuje jiné charakteristiky než Libčevesko. Milešovské Středohoří je dodnes územím s poměrně významným výskytem lesních porostů a v tomto kontextu je překvapující, že se zde jen velmi ojediněle do dnešních dní dochovaly ukázky relativně starší vrstvy zástavby s využitím dřeva jako stavebního materiálu. Vzácně dochované objekty mají obvykle hrázděné celé patro (např. v lokalitách Mirošovice, Žichov, Žim, vše okr. Teplice, viz Obrazová část, vyobrazení 2 a) až 2 d)). Až na tyto výjimky jsou zdejší obce dnes charakterizované relativně mladší zděnou zástavbou s výskytem převážně dvoustranného a třístranného dvora, vyskytuje se i jednotný dům. Objekty mívají poměrně strohé řešení fasád a štítů.

Dle určitých svědectví prošla zástavba v širším okolí Milešovky poměrně kompletní proměnou, v jejímž důsledku dnes místní obce sestávají až na malé výjimky ze zděné zástavby. Například Johann Haudeck k r. 1898 zmiňuje, že v údolí Labe se mezi Litoměřicemi a Ústím nad Labem již téměř žádné tradiční usedlosti (tj. stavěné za použití dřeva jako stavebního materiálu) nevyskytují.⁸⁹ Vlastivědný badatel Wenzel Peiter z Velemína (okr. Litoměřice) konstatuje k r. 1928 masové mizení „starší venkovské zástavby“ a její nahrazování zděnými stavbami z cihel, a to ve všech obcích v oblasti lovosického Středohoří, tj. západně od Lovosic.⁹⁰

Zástavba obcí mezi Ústím nad Labem a Děčínem byla budována pod vlivem domu Krušných hor. Obdobně jako v širším okolí Milešovky se i zde dodnes jen velmi ojediněle zachovaly ukázky relativně starší vrstvy zástavby aplikující techniku hrázdění v patře,

---

⁸⁹ Haudeck, Johann (1898b): Das deutsche Bauerhaus des Elbethales unterhalb Leitmeritz. In: Zeitschrift für österreichische Volkskunde, IV, s. 65-79.

⁹⁰ Peiter, Wenzel (1928): Altes Bauernhaus in Priesen bei Wellemin. In: 4. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. I - IV.

případně i ve štítě (Arnultovice, Velké Chvojno, Radešín, vše okr. Ústí nad Labem, viz Obrazová část, vyobrazení 3 a) až 3 d)). Ovšem ještě k r. 1915 je zdokumentováno, že v obci Lipová (okr. Ústí nad Labem) bylo z celkových přibližně 40 usedlostí asi ½ objektů již zděných, ale druhá polovina objektů měla stále ještě hrázděné celé patro. Domy s hrázděným patrem měly tehdy obvykle zděné přízemí, avšak minimálně 3 objekty tehdy vykazovaly v přední části přízemí (ve světnici) roubenou konstrukci s podstávkou⁹¹ (viz Obrazová část, vyobrazení 6 a)). V obci Lipová tak existovalo hned několik objektů, u nichž z pohledu použitých stavebních technik docházelo k prolínání roubení, hrázdění a zdění v rámci jediné stavby.

Archivní zdroje vzácně dokládají i výskyt staveb s roubenou konstrukcí v přízemí i v patře objektu v lokalitách západně od Labe (Sovolusky, Habří, vše okr. Ústí nad Labem, viz Obrazová část, vyobrazení 5 a) a 5 b)). Takovéto objekty se v terénu nedochovaly.

V kontextu regionálního průmyslového rozvoje lze vyvozovat, že kolem přelomu 19. a 20. století ustoupila relativně starší vrstva zástavby, budovaná za použití dřeva, nejdříve v údolí větších řek (Labe, Bílina). Nejpozději ve 20. letech 20. století dále došlo k výrazné proměně obcí ve prospěch zděné zástavby, a to v širším okolí Milešovky a mezi Ústím nad Labem a Děčínem, tj. v dosahu měst Lovosice, Ústí (nad Labem), Teplice, Trnovany (dnes součást Teplic) a Podmokly (dnes součást Děčína). Jmenovaná města se od 2. poloviny 19. století rozvíjela ve významné průmyslové aglomerace.

Západ Českého středohoří byl vážně zasažen odsunem obyvatelstva po r. 1945. Poté značná část objektů zchátrala či zmizela docela.

2.2.2 Severovýchod Českého středohoří

Subregion Severovýchod je položen na pravém břehu Labe a zahrnuje zhruba území mezi Děčínem, Verneřicemi a Českou Kamenicí (vše okr. Děčín). Přibližně ve středu leží město Benešov nad Ploučnicí (okr. Děčín). Terén v okolí Benešova nad Ploučnicí má charakter kopcovité krajiny, jejíž povrch je dodnes z podstatné míry zalesněn. Údolí místních říček a

---

⁹¹ Novozámská, Martina (2006): Lipová: 1915-2005: obrázky z mé rodné vesnice. Praha: KANT.

potoků jsou obklopeny poměrně strmými svahy, které limitovaly v některých případech možnost zemědělské produkce. Páteřní řekou oblasti je Ploučnice. Pouze Verneřicko má dnes podobu téměř odlesněné, zvlněné náhorní plošiny rozkládající se ve výšce cca 500 m n.m., kterou protékají místní vodoteče.

Některá místa byla obývána již v prehistorii, avšak až za tzv. vnitřní nebo německé kolonizace ve 13. a 14. století vzniká základ dnešní sídelní sítě, která se postupně soustředila do údolí podél místních řek a potoků. Sídla byla významně poničena za třicetileté války (1618-1648). Podstatný pro místní vývoj osídlení byl poměrně raný nástup manufakturní výroby probíhající zde od konce 18. století a projevující se značným přílivem obyvatel. Na Verneřicku začíná již od r. 1770 působit Jan Josef Leitenberger, ve své době možná největší průmyslový magnát Rakouska. Místní lidé žili nejen ze zemědělské produkce, pro kterou nebyly ve vyšších polohách ideální podmínky, ale živili se také obchodem, řemeslnou výrobou nebo domácí výrobou. Od 18. století pak nemálo z nich pracovalo právě v manufakturách v okolí Verneřic a později, zhruba od poloviny 19. století, v továrnách vznikajících nejen na Verneřicku, ale stále více podél řeky Ploučnice. Po roce 1945 dochází k vylidnění celého regionu, což vede k zániku nemalého množství sídel, zejména těch ve vyšších polohách.

Zdejší obce byly zakládány převážně jako údolní lánové vsi a táhly se podél místních vodních toků, podél kterých probíhaly také komunikace. Ojedinele vznikaly vsi uliční. Budovy jednotlivých usedlostí byly rozpoloženy kolem třístranného dvora, lán plužiny se táhl směrem od vodního toku. Až v průběhu novověku vznikají na Verneřicku ve větší míře pastviny. Jednotlivé usedlosti na sebe obvykle těsně nenavazují, urbanismus obcí má tak ve většině případů rozvolněný charakter. V případě rozšiřování obce nová zástavba sleduje linii vodoteče a délka vsi tak stále narůstá. Poblíž nejstarších částí obcí postupně vznikají i místní sakrální stavby: kaple, kostely a občas také rybníčky.

Na přelomu 18. a 19. století se v místních lokalitách uplatňují také usedlosti s dvoustranným dvorem tvořeným obytně-hospodářskou patrovou budovou se sedlovou střechou štítové orientace vzhledem ke komunikaci. Dvůr vzadu uzavírá stodola, směrem ke komunikaci pak je brána s brankou pro pěší. Relativně často se zde objevuje i jednotný dům, který případné hospodářství (chlév, stodola, případně kolna) ukrýval pod jednou

střechou. Takovýto objekt bývá patrový, z boku k němu mohla být v 19. století přistavěna výměnková světnička.

Přirozeným stavebním materiálem bylo po dlouhá staletí dřevo užívané jak pro roubenou, tak i hrázděnou konstrukci. Domy byly v přízemí většinou roubené, s podstávkou, v patře byla pavlač. Stěny patra mohly být roubené nebo hrázděné (např. Huntířov, Heřmanov, vše okr. Děčín, dále Rychnov, okr. Ústí nad Labem, viz Obrazová část, vyobrazení 4 a) až 4 c)). Štítová stěna budovy bývala zakončena dřevěnou vykládanou lomenicí.

Během 19. století se začínají při stavbách a opravách domů ve stále větší míře užívat nespalné materiály. Nejprve se jedná o místně dostupný kámen, kterým byl ve sledované oblasti pískovec a v menší míře čedič. Na konci 19. století se již běžně užívá pálených cihel. Některé objekty tak dodnes mají zděný přízemek a roubené či hrázděné patro. Zhruba od poloviny 19. století začíná ve větší míře přibývat i zděných novostaveb. Na konci 19. století se v některých případech objevuje na dřevěných či částečně dřevěných stavbách pokryv stěn nebo štítu z kousků břidličných desek, často sestavených do barevných dekorací. Nejčastěji je dnes zachován tento pokryv ve štítě, ale pokrytí břidlicí se mohlo uplatnit i na celých stěnách domů (např. Fojtovice, okr. Děčín, viz Obrazová část, vyobrazení 4 d)).

V 19. století přibývá při krajích obcí stále více skromnějších obydlí zahradníků a domkářů. Objekty jsou většinou přízemní, relativně malé, téměř bez hospodářského zázemí. Jsou budovány často již z nehořlavých materiálů. Jejich obyvatelé, někdy jsou nazýváni kovozemědělci, nacházejí uplatnění zejména v manufakturách a později v továrnách. Dalším zdrojem obživy je pak pro ně případná práce na malém vlastním nebo pronajatém pozemku. Specifickou obytnou zástavbou se stávají domky pro zaměstnance továren, např. u Františkova nad Ploučnicí, případně dělnické kolonie.

Lokality byly silně zasaženy odsunem obyvatel po r. 1945. I přes úbytek velkého množství usedlostí jsou v subregionu zachovány desítky až stovky hodnotných dokladů relativně starších objektů venkovského stavitelství.

2.2.3 Střed Českého středohoří

Subregion vymezený zhruba polohou měst Litoměřice, Ústí nad Labem, Ústěk (okr. Litoměřice) a Verneřice (okr. Děčín) lze považovat za mimořádně zajímavý v souvislosti s množstvím dochovaných ukázek relativně starší vrstvy venkovské zástavby, která je reprezentována příklady stovek solitérů i celých souborů venkovských staveb hodnotné úrovně.⁹²

Terén navazující na jihu na Polabskou nížinu je poměrně intenzivně zemědělsky využíván. Na jižních svazích je pěstováno ovoce, v údolí Labe i vinná réva. Ve vyšších polohách se pak nachází pastevní louky. Na četných plochách byl zde tradičně pěstován chmel, zejména v kotlině v okolí Ústěka (okr. Litoměřice). Intenzitě zemědělství jakoby nebránily ani četné strmé svahy nebo zdejší bývalé vulkanické kopce, jejichž svahy jsou často zalesněny.

Relativně hustá síť osídlení je částečně doložena již v 11. století, zdejší dálkové cesty byly využívány již v prehistorii. Osídlení relativně vyšších poloh bylo zřejmě doplněno ve vrcholném středověku. Vážná populační degrese nastává v polovině 17. století, posléze do vyliďněných území přichází noví osadníci zejména z německé jazykové oblasti.⁹³

Z hlediska půdorysné struktury sídel je u vsí zastoupena snad celá myslitelná škála typů: jsou zde vsi návesní (vyskytuje se obdélníkovitá, vřetenovitá nebo i nepravidelná náves), obce silničního typu i vsi hromadné. Usedlosti lze v nemálo případech datovat do 2. poloviny 18. století. Množství usedlostí vzniklých v 19. století lze počítat na stovky. Hodnotná zástavba s dekorativními fasádami pochází i ze století 20.

Z pohledu užitých stavebních technik zde dochází k prolínání roubení s hrázděním a zděním (např. Žitenice, okr. Litoměřice, viz Obrazová část, vyobrazení 6 b)). Hrázděná technika se však uplatnila spíše jen v patrech (např. Třebenice, okr. Litoměřice, viz Obrazová část, vyobrazení 5 e)). Roubené nebo zděné pak bývají světnice v přízemí, na něž

---

⁹² Některé informace či shrnutí uvedená v této stati jsou rozvedeny v mé diplomové práci: Štefaníková, Jana (2000): Dům Českého středohoří ve vybraných souvislostech 19. století. Diplomová práce, Ústav etnologie, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

⁹³ Otto, J. (1905): Čechy, díl 6. Praha, s. 256.

navazuje obvykle zděná zadní část domu (chlév). Zdilo se nejdříve za použití místního kamene (pískovec, čedič), od konce 19. století i z cihel.

Místní dům byl zřejmě ještě kolem r. 1800 v převážně dřevěné, roubené podobě, s patrem, pavlačí a podstávkou (např. Lhota u Úštěka, Řepčice, vše okr. Litoměřice, Leština, okr. Ústí nad Labem, viz Obrazová část, vyobrazení 5 c), 5 d), 5 f)). Přelom 18. a 19. století je považován za vrcholné období rozkvětu dřevěného stavitelství. Průvodním jevem je použití nejrůznějších ornamentů a bohatost výzdoby na dřívě ryze funkčních prvcích (pavlač, podstávka, ostění oken, štít). Právě díky této ornamentalitě a zdejšímu již obvyklému patru si dům subregionu vysloužil, přinejmenším u některých badatelů, pověst nejhonosnějšího lidového domu na území Čech.⁹⁴

V období 19. století byl takovýto dům výrazně přeměněn například v důsledku tlaku protipožárních nařízení na zákaz používání dřeva pro stavební účely. Dřevo bylo postupně nahrazeno kamenem a posléze i cihlou. Po určitou dobu se při dílčích opravách mohlo relativně více užívat hrázdění. Již po r. 1820 se objevují zděné novostavby.⁹⁵ Tento trend sílí a zejména od poloviny 19. století zděné novostavby dle plánů školených mistrů nahrazovaly stále více původní dřevěné stavby. Jejich podobu někdy ovlivnila slohová architektura měst. Zejména tvarosloví klasicismu je inspirací pro některé nové zděné objekty. Do fasád staveb bývají využity prvky výzdoby, které byly nejpozději od konce 19. století produkty tovární výroby, jako např. hlavice pilastrů, ozdobné obdélníkové segmenty pod okny aj. (Např. Dolní Nezly, Srdov, Staňkovice, Dolní Šebířov, Třebutičky, vše okr. Litoměřice, viz Obrazová část, vyobrazení 8 a) až 8 f)).

Vliv mělo i případné zemědělské zaměření (např. na pěstování chmele) konkrétní usedlosti a zejména pak všeobecná ekonomická situace majitele, která se mohla v důsledku významně postupující sociální stratifikace venkovského obyvatelstva v rámci jedné vsi u jednotlivých usedlostí velmi lišit. Úpravy dědického práva a četná stavební nařízení (přístavba výměnkové světničky, komín) také přímo ovlivnily vzhled usedlosti, alespoň

---

⁹⁴ Scheybal, Josef, Scheybalová, Jana (1985): Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, s. 94, s. 132.

⁹⁵ Votoček, Otakar (1985-1986): Datování lidových staveb dnešního Litoměřicka. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko, 21-22, s. 219-231.

tedy ve vnější podobě hlavní budovy. Z hlediska vnitřního uspořádání se však stále jednalo v základě o dům trojdílný, obvykle s patrem.

Množství výše uvedených vlivů v 19. století působilo navíc na jednotlivé usedlosti nerovnoměrně, čímž lze interpretovat velkou různorodost zástavby v celém sledovaném subregionu i v rámci jednotlivých lokalit (např. Maškovice, okr. Litoměřice, viz Obrazová část, vyobrazení 7 a) až 7 f)). Mnohé objekty byly evidentně různě přestavovány a dostavovány po dlouhá desetiletí (např. Staňkovice, okr. Litoměřice, Kravaře, okr. Česká Lípa, Haslice, okr. Ústí nad Labem, viz Obrazová část, vyobrazení 9 a) až 9 d)).

Dvůr bývá nejčastěji třístranný, od komunikace či návsi je oddělen branou, která je obklopena z jedné strany špýcharem, jenž byl postupem času nahrazen výměnkem, a z druhé strany hlavní obytně-hospodářskou budovou. Obě tyto budovy, nejčastěji patrové, jsou obvykle orientovány štítovou stranou směrem ke komunikaci a mívají dvě nebo tři okenní osy. Obytná budova mívá v patře pavlač. Pavlač může vystupovat podél celé okapové strany objektu na stěně směřující do dvora a může být odsud přístupná po dřevěných schodech. Tehdy bývají komory v patře přístupné z pavlače. Někdy je však pavlač poměrně krátká, zapuštěná do střední části tělesa stavby a přístupná je pak výhradně z horní síně. Tehdy jsou komory v patře přístupny z chodby uvnitř stavby. Zadní část dvora usedlosti uzavírala průjezdná stodola, která mohla být v různých časových horizontech hrázděná, roubená nebo zděná.

V souvislosti s postupujícím společenským vývojem a doprovodnou postupující sociální stratifikací obyvatelstva je většina obcí od 2. poloviny 19. století doplněna jednou nebo několika málo zděnými usedlostmi s objekty abnormálních rozměrů. Mohou mít čtyři okenní osy ve štítové stěně a až 14 os ve stěně okapové. Nad prvním patrem se nachází ještě hospodářsky využívané mezipatro umístěné pod vlastním půdním prostorem, který je dotvářen obvykle sedlovou střechou. Tyto nově postavené zděné usedlosti častěji nahrazují odstraněnou starší zástavbu v jádru obce. Někdy jsou však umístěny i při kraji vsi.

Na druhou stranu se v každé lokalitě vyskytuje i několik velmi malých usedlostí či skromných objektů domkářů, většinou s dvoustranným nebo s jednotným domem. Jsou umístěny často při kraji obce, kde mohou tvořit i celé uličky, případně zahušťují zástavbu

jádra (např. na obecních pozemcích na návsi). Jsou jedním z důsledků nové možnosti dělit legálně i dříve právně nedělitelné usedlosti na menší díly. Změny ve způsobu dědění spolu s administrativními příkazy vedou během 19. století také k četným přístavbám výměnkové světničky ke starší světnici.

Na konci 18. století se dle terénních výzkumů začíná na stavbách vesnické architektury objevovat i ležatá stolice, a to nejdříve v severozápadním pohraničí a odtud se pak šíří i do Českého středohoří. Tehdy i zdejší podstávka ztrácí svou ryze funkční podstatu a setkáváme se u ní se silnými, barokizovaně profilovanými trámci, které společně s pásky tvoří arkády. Nejstarší barokizovaně profilované podstávky pochází z 1. poloviny 18. století.⁹⁶

Na pokrytí střechy se zejména v nižších polohách užívaly došky, ve vyšších polohách pak od 18. století stále častěji šindel. Od 18. století začíná také nastupovat trend zvětšování oken, který trvá prakticky dodnes. Ohledně domového půdorysu hovoříme nejen zde, ale i v rámci celého Českého středohoří, o tzv. trojdílném domě chlívního typu. Ovšem objevuje se zde i typ komorový a u velkých objektů se setkáváme s půdorysem smíšeného (komoro-chlívního) typu.

Snaha dostat sankcionovaným protipožárním nařízením a snad i snaha o alespoň zdánlivou emancipaci bydlení na venkově i u relativně chudších vlastníků nemovitostí vede na přelomu 19. a 20. století k četným příkladům skrytí roubené či hrázděné stěny pod nános omítky nanesené na rákos nebo pod obložení z břidličných desek, často esteticky skládaných do obrazců.⁹⁷

---

⁹⁶ Scheybal, Josef, Scheybalová, Jana (1985): Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, s. 153, s.10; Mencl, Václav (1980): Lidová architektura v Československu. Praha: Academia, s. 215.

⁹⁷ Štefaníková, Jana (2000): Dům Českého středohoří ve vybraných souvislostech 19. století. Diplomová práce, Ústav etnologie, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

2.3 Nástin lokálního a celospolečenského kontextu zájmu o venkovské lokality

2.3.1 Zájem o krajinu ze strany malířů a kreslířů

V návaznosti na romantismus 19. století se pozornost některých osob obrací směrem ke krajině. Jedná se zejména o zástupce z řad městské inteligence a umělců. Ti patří k prvním, kteří se určitým způsobem zajímají o venkovskou zástavbu na teritoriu dnešního Českého středohoří. Někteří doboví malíři vnímají venkovské domy jako součást krajiny a komponují je do svých obrazů. V této souvislosti krajina (a s ní i sídla Českého středohoří) budila zasloužený zájem pro svoji malebnost a často až dramatickou krásu. Přízvisko Český ráj (Böhmens Paradies) bylo totiž na konci 19. století běžně užívané právě pro oblast lovosického a litoměřického Středohoří (böhmisches Mittelgebirge) a pro kaňon Labe mezi Lovosicemi a Děčínem.⁹⁸ Důsledkem byla skutečnost, že místní krajinu malovali i relativně významní malíři, mezi nimiž byl i profesor drážďanské Akademie Caspar David Friedrich (1774-1840), Ludwig Richter (1774-1840), ústecký Ernst Gustav Doerell (1832-1877) nebo bratři Antonín Mánes (1784-1834) a Josef Mánes (1820-1871). Mezi nejčastěji malované výjevy patřilo údolí Labe, okolí Milešovky nebo konkrétní obce a města Středohoří.⁹⁹

Také amatérští výtvarníci kreslili či malovali krajinu dnešního České středohoří z obdobných důvodů jako malíři zvučnějších jmen. Dochovaly se například kresby středoškolského profesora Roberta Klutschaka (1823-1903), který se velmi často podepisoval i jako Klučák. Je autorem dochované kolekce přibližně jednoho sta dokumentačně pojatých kreseb krajiny a obcí Středohoří z let 1842 až 1895, obvykle za použití techniky kolorované perokresby. Charakteristické je, že byl v první řadě přírodovědcem, ve své době údajně největším znalcem Středohoří. Mezi lety 1889-1901

---

⁹⁸ Ankert, Heinrich (1921): *Der Leitmeritzer Gau*. Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, Reichenberg., s. 2., Zilinskij, B: (2005): „Co je nám do jejich ráje“. *Stěhování Českého ráje od Litoměřic k Turnovu na konci 19. století. Dějiny a současnost: kulturně historická revue*, č. 5, s. 14-18, Praha.

⁹⁹ Doskočil, Oldřich (2000): *Krajina Litoměřicka a Českého středohoří v proměnách malířských slohů 19. a 20. století (do roku 1945)*. V rámci edice *Malíři Litoměřicka*, sv. 5 vydalo Okresní vlastivědné muzeum v Litoměřicích. Praha: Nakladatelství OSWALD, s. 6. Některá plátna Ernsta Gustava Doerella jsou uložena ve sbírkách Oblastního muzea v Litoměřicích.

zastával i funkci předsedy Středohorského spolku v Litoměřicích (Mittelgebirgsverein Leitmeritz), o kterém je zmínka i v další kapitole.¹⁰⁰

2.3.2 Turistické a vlastivědné spolky

Průvodním jevem společenských změn 2. poloviny 19. století byl, kromě jiného, postupný rozvoj turistiky jako náplně fenoménu volného času, který zejména pro vzrůstající procento městského obyvatelstva hrál stále významnější roli. Přitažlivost krajiny Českého středohoří a její relativně velmi dobrá dostupnost ústila postupně v poměrně výraznou návštěvnost lidí z měst. Pobyt v přírodě či na venkově pro ně znamenal v neposlední řadě možnost úniku z městských průmyslových center, která začala být ve vzrůstající míře znečištěna průmyslovými exhalacemi.

Po r. 1868 se významným prvkem společenského života stává spolková činnost. Není překvapující vznik spolků cíleně zaměřených na turistiku a poznávání krajiny prostřednictvím výletů, a to i ve městech v dosahu území dnešního Českého středohoří. Zakládání turistických spolků mělo inspiraci v zahraničí, kde v roce 1862 vznikají Österreichische Alpenverein a Deutsche Alpenverein. Již 25. 3. 1862 byl založen Wanderer Club v Karlových Varech.¹⁰¹ První český turistický spolek vznikl až v roce 1888: Klub českých turistů.

Tyto spolky etablované ve městech měly zásadní význam při formování odborného či laického vlastivědného zájmu o přilehlý venkovský prostor. Zakládali je převážně intelektuálové, kteří se s dozrívajícím romantismem a se zájmem zprvu spíše přírodovědným, který byl doplňován zájmem vlastivědným, zajímali o dosud relativně odborně méně „známý“ prostor mimo města. Často se jednalo o učitele, lékaře, osobnosti veřejného života, kněží. Nemálo z nich pocházelo z venkovských poměrů, někteří z nich

---

¹⁰⁰ Radoň, Miroslav (2004) : Profesor Robert Klutschak (1823-1903) - znalec Českého středohoří. In: Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích, 25, s. 95-154. Kresby p. Radoň představil veřejnosti v roce 2003 na své přednášce. Za zapůjčení databáze kreseb mu velmi děkuji. Originály kreseb vlastní Oblastní muzeum v Litoměřicích. Další informace o Robertu Klutschakovi: Dějiny města Litoměřic. Litoměřice: Město Litoměřice 1997, s. 277; Doskočil, Oldřich: Robert Klutschak 1823-1903. Rukopis pro edici malíři Litoměřicka. Prozatím nevydáno.

¹⁰¹ Kašpar, Ladislav (2008): Německé turistické spolky v českých zemích do r. 1918. In: Waic, Marek (ed.): Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu. Praha: Karolinum: 128-148.

dokonce i nadále žili v obcích poblíž měst, jiní se z venkova do měst přestěhovali. Spolková činnost bývala v některých případech, zejména v národnostně smíšených regionech, ovlivněna s různou intenzitou dobovými nacionalistickými tendencemi.

O vsi Českého středohoří se jako první podrobněji zajímají německy píšící badatelé. Zřejmě prvním důležitým turisticko-vlastivědným spolkem v dosahu Českého středohoří byl Nordböhmischer Excursions-Club v dnešní České Lípě. Jeho ustanovující schůze se konala 10. dubna 1878. Cílem spolku byla zejména turistická, badatelská a osvětová činnost. Tematicky byla badatelská pozornost vymezena oborům přírodovědným i historicko-vlastivědným a lokalizována do prostoru mezi Labem na západě a Nisou na východě a mezi jazykovou hranicí na jihu a zemskou hranicí na severu. O něco později došlo k rozšíření zájmové oblasti, která se posunula až k Ještědu a Krušnohoří.¹⁰²

Vůdčí osobností spolku byl jeho spoluzakladatel, středoškolský profesor českolipského gymnázia a kněz Anton Amand Paudler (1844-1905). Jmenovaný muž stál i u zrodu sborníku *Mittheilungen der Nordböhmischen Excursions-Clubs* (později *Mitteilungen des Nordböhmischen Exkursions-Klubs*), jehož redaktorem byl až do své smrti. Všechny volný čas věnoval Paudler regionálnímu historiografickému a vlastivědnému bádání. Usilovná práce se odrazila v autorství řady německy psaných článků a knih, sbírek slovesnosti či cestopisů. Zabýval se širokým spektrem témat. Jen v katalogu Národní knihovny v Praze o tom svědčí 33 katalogizačních lístků.¹⁰³

Sborník *Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs* byl zejména do r. 1905, tedy pod redakcí Antona Paudlera, velmi rozsáhlým a prestižním odborným časopisem,

---

¹⁰² Čelko, Vojtěch (1999): Podíl spolku Excursions Club na vlastivědném bádání, vytvoření regionálních sbírek a muzeí. In: *Bezděz*, 8, Česká Lípa, s. 120; Štefaníková, Jana (2011): Spolek „Nordböhmischer Excursions-Club“ a muzejní činnost. In: Oubrechtová, Marcela, Zeman, Václav (Eds.): *Fenomén muzeum v 19. a v první polovině 20. století*. Albis international, Ústí nad Labem, s. 134-143.

¹⁰³ K základním životopisným údajům: např. Panáček, Jaroslav (1973): *Pozůstalost Amanta A. Paudlera*. Okresní archiv Česká Lípa. Dále: Houfek, Václav (2008): *Regionální dějepisectví a nacionalizace společnosti do roku 1918 na příkladu Ústecka*, s. 86. In: Kaiserová, Kristina, Rak, Jiří (2008, eds.): *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně: s. 64-104; Ankert, Heinrich (1934): *A.Paudler zum Gedenken*. In: *Unsere Heimat. Blätter für Heimatkunde der Leitmeritzer Gaus*. Beilage zur *Leitmeritzer Zeitung*. 15. Jg., Nr. 11, 1. Nov. 1934. Mezi knihy, které sepsal a vydal A. A. Paudler patří: Paudler, Anton Amand (1877): *Nordböhmisches Volkslieder*. Böhm.Leipa; Paudler, Anton Amand (1889): *Sagenschatz aus Deutschböhmen*, Böhm.Leipa: Selbstverlag; Paudler, Anton Amand (1913): *Sagenschatz aus Deutschböhmen, Für die Jugend gesammelt und bearbeitet von A. Paudler*, Leipa: J. Künstler, 2. Aufl; Paudler, Anton Amand (1904): *Der neue Kammweg vom Jeschken zum Rosenberge*, Leipa : Selbstverlag, 3. Auflage.

který odebíraly desítky institucí i mimo rámec českých zemí. Za tímto účelem byla dohodnuta vzájemná výměna spolkových sborníků a časopisů mezi zainteresovanými spolky za účelem šíření informací mezi čtenáře spolkových knihoven. Publikování ve sborníku tedy mohlo mít poměrně významný územní dopad. Nordböhmischer Excursions-Club měl navíc své lokální pobočky v četných městech a obcích severozápadních Čech a jeho členy nebo korespondenty bylo mnoho set osob. Velmi často se jednalo o významné osobnosti společenského a kulturního života a představitele inteligence. Spolek systematicky podněcoval badatelskou a osvětovou činnost a jeho členi stáli u zrodu několika regionálních muzeí.

Z místní pobočky spolku Nordböhmischer Excursions-Club v Litoměřicích vzniká spolek Mittelgebirgsverein Leitmeritz, který svou činností analogicky navázal i na podobná sdružení v Lovosicích (Lobositzer Mittelgebirgsverein, založen 1881) a Ústí nad Labem. (Mittelgebirgsverein Aussig, založen 1883). Dalším turistickým spolkem, jehož aktivity zasahovaly do prostoru Středohoří, byl zejména Teplitzer Gebirgsverein, který r. 1904 staví rozhlednu na Milešovce. V Ústí nad Labem měla sídlo i pobočka původně alpského spolku Naturfreunde (Touristenverein der Naturfreunde).¹⁰⁴

V podkrušnohoří vznikaly turistické spolky spjaté jednak s pohořím Krušných hor a dílčím způsobem i s dnešním Českým středohořím. Prvním byl od r. 1879 Erzgebirgsverein v Jirkově. V Jáchymově vzniká spolek stejného jména r. 1880, stejně tak jako v „trojměstí“ Kovářská-Vejprty-Mědenec. Od r. 1881 je v činnosti Oberleutensdorf-Brüxer Erzgebirgsverein.¹⁰⁵

Členi výše zmíněných turistických spolků se v některých případech odborně zajímali o vlastivědná či regionálně-historická témata a zároveň byli členy dalších spolků, zaměřených například čistě vlastivědně. Konkrétně je možno zmínit Heinricha Ankerta z Litoměřic.

---

¹⁰⁴ Kašpar, Ladislav (2008): Německé turistické spolky v českých zemích do r. 1918. In: Waic, Marek (ed.): Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu. Praha: Karolinum: s. 128-148.

¹⁰⁵ Czermack-Warteck, Reginald (1924): Der Nordwestböhmisches Gebirgsvereinsverband. In: Das Erzgebirge und sein Vorland. Ein Heimatbuch. Bearbeitet von Dr. Rudolf Wenisch. Wien Verlag „Deutsches Vaterland“, s. 271-272.

Roku 1880 vzniká v Horním Litvínově zastřešující svaz Verein zur Vörderung touristischer und naturhistorischer Zwecke im Erz- und böhmischen Mittelgebirge, který později sídlil v Mostě a vedl jej školní inspektor August Weymann. Činnost svazu zasahuje do prostoru od Labe po Cheb a Aš, od zemské hranice k formující se hranici jazykové a zahrnuje zejména pohoří Krušných hor, západní část dnešního Českého středohoří, Dubskou pahorkatinu a Císařský les. Svaz r. 1924 zahrnoval 16 místních spolků a vydával časopis Erzgebirgs-Zeitung. Roku 1903 změnil svaz jméno na Nordwestböhmischer Gebirgsvereins-Verband a do jeho čela zasedl toho roku v Teplicích školní inspektor Eduard Wenisch.¹⁰⁶

Činnost turistických spolků přispívala obvykle primárně k rozvoji turistiky. Členi spolků značili cesty, vydávali místní průvodce, iniciovali vznik ubytovacích a stravovacích kapacit pro turisty, rozvíjeli možnosti ochrany přírody. Dílčím způsobem se tak zapojili do rozvoje lázeňských služeb (zejména se jednalo o tzv. klimatické lázně), které například svými stavebními dopady v posledních dekádách 19. století napomáhaly měnit vizáž krajiny a obcí i v dnešním Českém středohoří. Na venkově vznikalo na mnohých místech zázemí pro návštěvníky přicházejících obvykle z měst a někteří moderní badatelé při výzkumu počátku moderní turistiky poukazují dokonce i na střet kultur.¹⁰⁷

S různou intenzitou měly turistické spolky i vlastivědné zájmy a ambice, které nezdůrazňovaly s nacionalistickými dobovými tendencemi. Přímo programově se to projevilo na spolku Nordböhmischer Exkursions-Club, který prošel r. 1915 význačnou změnou, když se přejmenoval na Nordböhmischer Verein für Heimatforschung und Wanderpflege. Důvodem byla potřeba „dátí spolku i časopisu pravý německý název, který by současně více vyjadřoval hlavní myšlenku a cíl činnosti.“ Sborník Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs (později Mittheilungen des Nordböhmischen Exkursions-Klubs) se od r. 1915 nazývá Mittheilungen des Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege.¹⁰⁸ Je nutné poznamenat, že spolkový sborník Mittheilungen, který na konci 19. století vycházel s úctyhodnými více než 400 stranami

---

¹⁰⁶ Czermack-Warteck, Reginald (1924): Der Nordwestböhmischer Gebirgsvereinsverband. In: Das Erzgebirge und sein Vorland. Ein Heimatbuch. Bearbeitet von Dr. Rudolf Wenisch. Wien Verlag „Deutsches Vaterland“, s. 271-272.

¹⁰⁷ Pelc Martin (2008): Střet kultur v počátcích moderní turistiky. In: Časopis matice moravské, 127, č. 2, s. 355-378.

¹⁰⁸ Panáček, Jaroslav (1973): Pozůstalost Amánda A. Paudlera. Okresní archiv Česká Lípa, s. 73.

ročně, se po r. 1918 představuje čtenářům v podstatně menším provedení, často do 150 stran ročně. I přesto však sborník vycházel čtvrtletně až do zákazu činnosti spolku v roce 1939.

Čistě vlastivědné badatelské ambice se projevily po roce 1920 vznikem spolků specializovaných na vlastivědnou práci a bádání. Při jejich zakládání hrála zřejmě roli i změna politických a společenských poměrů po vzniku samostatného Československa. Do oblasti dnešního Českého středohoří zasahovala činnost následujících vlastivědných spolků:

Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Aussig

Vůdčí osobností zde byl Franz Josef Umlauf. V letech 1921-38 vydával spolek sborník Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes. Roku 1924 byla založena samostatná odnož Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Karbitz pracující v Chabařovicích.¹⁰⁹

Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz

Vůdčí osobností zde byl Heinrich Ankert. V letech 1925-38 vydával spolek ročenku Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz. Dále vycházela od r. 1913 a po obnovení od r. 1920 speciální příloha Unsere Heimat. Blätter für Heimatkunde der Leitmeritzer Gaus. Přináležela k novinám Leitmeritzer Zeitung.¹¹⁰

Museums- und Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung und Heimatbildung im Eulautale

Důležitou osobností zde byl Emil Neder. Spolek pracoval v širší oblasti Děčínska, pravděpodobně od r. 1924. Kromě Jílového u Děčína (německy Eulau) byl významným místem působení i Benešov nad Ploučnicí, hlavní působiště Emila Nedera.

Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung und Heimatsbildung in Bezirk Teplitz

---

¹⁰⁹ Gründung einer Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Karbitz. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 4 Jg., 1924, Heft 1, s. 48.

¹¹⁰ Kotyza, Oldřich, Smetana, Jan (2000): Litoměřicko a Podřipsko v českých dějinách. Litoměřice: Obecní úřad, s. 8.

Údaje o tomto spolku jsou torzovité, zřejmě vydával sborník *Mitteilungen des Verbandes für Heimatforschung und Heimatsbildung*.¹¹¹

Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung der Bezirke Dux-Bilin

Spolek působil na Duchcovsku a Bílinsku (německy Dux a Bilin). V r. 1925 společnost vydala 5 čísel svého časopisu *Heimat und Volk. Zeitschrift für Freunde der Dux-Biliner Heimat/Mitteilungsblatt der Heimatmuseen*. Další čísla však již zřejmě nevyšla.

Velmi torzovité jsou dnes archivní zmínky o dalším vlastivědném spolku, který působil minimálně od r. 1934 do r. 1937 v Libčevsi.

Po r. 1920 dochází ke sdružování již existujících vlastivědných spolků ve svazy. R. 1923 byl ustanoven svaz *Deutscher Verband für Heimatforschung und Heimatbildung in der ČSR*, jehož cílem bylo sdružovat vlastivědné spolky v tehdejší ČSR.¹¹² Lze sledovat i určitou rivalitu v prostředí silících společenských tlaků. Například z podnětu ústeckého Ambrose Wolframa vzniká r. 1920 Svaz německých turistických spolků sdružující tedy německé turistické organizace v tehdeším Československu. Z ideologických důvodů do svazu nevstoupil spolek *Touristenverein der Naturfreunde*, ačkoliv přímo v Ústí nad Labem měl tento spolek sídlo vedení pro své lokální spolky, které existovaly na celém území Čech. Ačkoliv členové spolku *Naturfreunde* postavili větší množství chat, tak jim Svaz německých turistických spolků odpíral statut turistického spolku z důvodu údajného nestarání se o turistické značení. Spolek reagoval ujištěním, že od 20. let 20. století hledá teritorium, o které by se mohl starat a místní skupina *Naturfreunde* v České Lípě převzala značení cest po spolku *Nordböhmischer Excursions-Klub*, který se rozhodl věnovat více pozornosti čistě vlastivědné práci.¹¹³

Po úředním zákazu činnosti spolků v roce 1939 došlo na základě zvláštního povolení k utvoření spolku, který do určité míry nahradil doposud činné vlastivědné spolky

¹¹¹ Korespondence *Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung und Heimatsbildung* in Teplitz. SOkA Teplice, fond Spolky v Teplicích, i. č. 527, K 88.

¹¹² Archív města Ústí nad Labem, Dodatek k písemné pozůstalosti PhDr. F. J. Umlaufa, Stanovy svazu, inv. č. 2160.

¹¹³ Pelc, Martin (2008): Německé turistické spolky v Československu 1918-1938. In: Waic, Marek (ed.): Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu. Praha: Karolinum, s. 149-170.

(Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung) v Ústí nad Labem, Jílovém a Litoměřicích. Nově tak vzniká Landschaftsverein "Elbetal", který měl sídlo v Ústí nad Labem a pobočky v Litoměřicích a v Děčíně. V letech 1939-1944 spolek vydával čtvrtletník Beiträge zur Heimatkunde des Elbetals, jehož první číslo přináší i mapu teritoriální působnosti spolku. Zahrnuje celou pravobřežní část dnešního Českého středohoří a zhruba polovinu dnešního levobřežního území jmenovaného pohoří.¹¹⁴ Nepřekvapí, že obsahově je čtvrtletník do jisté míry dobově politicky zabarven (první sešit jeho prvního ročníku je uveden článkem a fotografií Adolfa Hitlera jako osvoboditele sudetoněmecké vlasti), nicméně svou odbornou kvalitou příspěvky navazují na předválečné vlastivědné stati a setkáváme se také s některými autory známými již v předválečné době.

2.3.3 Výstavnictví a muzejní činnost

Důležitým prvkem ohraničujícím v jistém slova smyslu vlastivědnou práci se stala jazyková hranice. Jako geografické vymezení území svého působení ji používal jak spolek Nordböhmischer Exkursions-Club, působící z dnešní České Lípy, tak také svaz Verein zur Vörderung touristischer und naturhistorischer Zwecke im Erz- und böhmischen Mittelgebirge, který měl své sídlo na Mostecku. Tato hranice procházela jihozápadním cípem dnešního Českého středohoří. Z pomyslné hranice jazykové se během několika desetiletí vyvinula poměrně jasně vyznačená hranice národnostní.

Při procesu jejího upevňování lze jako jeden ze zásadních momentů vnímat období kolem r. 1870. Všeobecně se soudí, že raná 70. léta 19. století byla ještě obdobím relativně vysoké národnostní snášenlivosti. Na rychlé zhoršení situace mohl mít, kromě zahraničněpolitických souvislostí, vliv i krach Vídeňské burzy v roce 1873 a následná hospodářská krize, jež se značně odrazila ve všeobecném prohloubení sociální stratifikace obyvatelstva v českých zemích.¹¹⁵

---

¹¹⁴ Wunsch, Franz Josef (1939): Der Landschaftsverein "Elbetal" im Deutschen Heimatbund. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbetals. Aussig. 1 Jg., 1939, 1. Heft, s. 1-3.

¹¹⁵ Kaiserová, Kristina, Rak, Jiří (2008, eds.): Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.

V dobovém kontextu silící nacionalizace vzrůstá během posledních desetiletí 19. století badatelský zájem o ten „svůj“ jazykový prostor. Ze strany německých badatelů a inteligence tak pozornost směřuje zejména na „německá“ teritoria, ze strany české směrem k územím „českým“, která byla v rámci dnešního územního rozsahu Českého středohoří zastoupena jen okrajově, a to právě na jihozápadě v dosahu města Louny. Vzájemné kontakty mezi českými a německými badateli však existovaly, jak dokládá i zchovalá korespondence.¹¹⁶

Území dnešního Českého středohoří, kde však až do 2. světové války žilo i nemálo obyvatel v podstatě bilingvních, se tedy stává prostorem zájmu německých vlastivědných badatelů. I místní spolky se postupem doby stále více profilují na národnostním základě, ačkoliv ve svých počátcích (60. až 70. léta 19. století) byly na národnostně smíšených územích často smíšené.¹¹⁷ Čeští národopisci, sběratelé a nadšenci se systematictěji věnují až sousednímu Podřipsku, případně Lounsku.

Německy píšící badatelé a nadšenci se v prostu Středohoří nejdříve zaměřovali na sběr folkloristického materiálu, dále je zajímaly přírodní vědy, archeologie a historie vybraných míst. Jejich práce ústila postupně i ve vznik muzeí. V souvislosti s vývojem zájmu o konkrétní venkovské lokality Středohoří považují za vhodné alespoň v krátkosti porovnat v obecnější rovině přístup českého a německého etnika na přelomu 19. a 20. století k dobovému fenoménu zakládání muzeí a organizování výstavních akcí.

Na konci 19. století probíhaly v „českých“ regionech, vymezených již uznávanou jazykovou hranicí, rozsáhlé akce a sběry artefaktů povahy spíše materiální (lidový oděv, nářadí, umění, obydlí apod.). Cílem zájmu byly ponejvíce lokality na venkově,

---

¹¹⁶ Např. Štefaníková, Jana (2010): Anton Amand Paudler: jeho pozůstalost a korespondence s Juliem Lippertem. In: Oubrechtová, Marcela (Ed.): Julius Lippert a německé prostředí v Čechách. Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií FF, Ústí nad Labem, s. 48-51. Situaci minimálního kontaktu mezi českými a německými badateli v 1. polovině 20. století s odstupem času hodnotí také Georg Schroubek (1984): Isolation statt Kommunikation. Forschungsinteressen der deutschen und der tschechischen Universitäts-Volkskunde in Prag. In: Seiny, Ferdinand (Hg.): Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Karolinum, München, s. 127-146 (převzato od: Lozoviuk, Petr (2008): Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen. Leipziger Universitätsverlag GmbH).

¹¹⁷ Pelc, Martin (2008): Německé turistické spolky v Československu 1918-1938. In: Waic, Marek (ed.): Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu. Praha: Karolinum, s. 149-170.

v zemědělském prostředí. Desítky následných regionálních výstav ústily v některých případech v nově zakládaná vlastivědná muzea. Mezi lety 1891 a 1898 takto v českých zemích vzniká 53 českých vlastivědných muzeí.¹¹⁸ Po úspěchu České chalupy na Jubilejní výstavě v Praze v roce 1891 byla roku 1895 v Praze uspořádána Národopisná výstava Československá.

Vizuálně byla výstava do značné míry založena na prezentaci (české) „lidové“ architektury a „lidové“ kultury. Na výstavu byly vypravovány speciální regionální vlaky, a to i z lokalit v českém pohraničí. Jednotlivým regionům byly vyhrazeny speciální výstavní dny. Zvláštní pozornost se dle všeho věnovala zejména výpravám z regionů při tehdejší česko-německé jazykové hranici. Samostatného přijetí se tak dostalo například výpravě z Podřipska nebo z Třebenic (okr. Litoměřice). Přinejmenším pracovní je snad možné v českém kulturním prostředí hovořit o národopisném hnutí, které zcela programově spoluformulovalo českou národní identitu.¹¹⁹

Výše zmíněné akce probíhající v 90. letech 19. století navazovaly na předchozí, po desetiletí trvající sběry lidové slovesnosti. Zdá se, že ohledně zájmu o narativní slovesnost se srovnatelná péče dostává sběrům jak na české, tak i na německé straně. Až na malé výjimky probíhaly tyto spontánní akce i badatelské výzkumy v terénu obvykle jen na tom svém „vlastním“ jazykovém území. Alespoň v 19. století.¹²⁰ Takřka symbolicky je území dnešního Českého středohoří Čechy opuštěno prostřednictvím přesunu „Českého ráje“ z údolí Labe ohraničeného přibližně Portou Bohemickou a Děčínem do prostoru více česky hovořícího Turnovska, kde je také malebná krajina.¹²¹

Oproti zájmu o lidovou slovesnost lze ohledně muzejní činnosti a výstavnictví nalézt v prostředí českých Němců určité odlišnosti ve srovnání s aktivitami na české straně, které byly popsány výše. Německy orientované výstavní a muzejní aktivity totiž probíhaly

---

¹¹⁸ Špět, Jiří (1979): Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945). Praha: SPN, s. 45.

¹¹⁹ Lozoviuk, Petr (2008): Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen. Leipziger Universitätsverlag GmbH, s.91. Děni okolo výstavy se podrobně věnuje kniha: Brouček, Stanislav a kol. (1996): Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava Československá 1895. Praha: Littera Bohemica.

¹²⁰ Lozoviuk, Petr (2008): Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen. Leipziger Universitätsverlag GmbH, s. 111.

¹²¹ Zilinskij, Bohdan (2005): „Co je nám do jejich ráje“. Stěhování Českého ráje od Litoměřic k Turnovu na konci 19. století. In: Dějiny a současnost: kulturně historická revue, č. 5, s. 14-18, Praha.

poněkud opožděně v porovnání s hnutím v prostředí českém, zejména ohledně zakládání muzeí, užívaných i jako prostředků národní emancipace. Toto si z řad německé inteligence uvědomoval např. i Anton Amand Paudler, spoluzakladatel spolku Nordböhmischer Exkursions-Club. Roku 1894 upozorňuje na to, že sbírky a muzea jsou prameny vzdělání a poznání daného regionu. Příkladem dle něho může být aktivita Čechů, kteří prostřednictvím muzeí i výstav rozvíjí znalosti vlastního lidu.¹²²

Také vůdčí osobnost počátků formování vědeckého oboru Volkskunde na Německé univerzitě v Praze, Adolf Hauffen, upozorňuje na zřejmé politické zabarvení českých národopisných snah a údajné úzké sepětí lidu s učenci při četných „lidových“ akcích. Kolem r. 1895 nabádá české Němce, aby si z tohoto úzkého kontaktu vzali příklad a spojili se při své práci zohledňující národní vědomí. Téma hledání „národní duše“ zpracovává i metodologicky.¹²³ V roce 1899 vydává Společnost na podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen) podnětný spis k zakládání muzeí ve městech, kde žijí čeští Němci.¹²⁴

Městská muzea začala vznikat i na území dnešního Českého středohoří. V několika případech byla zdejší muzejní aktivita spjatá se členy spolku Nordböhmischer Exkursions-Club, respektive se členy jeho lokálních odnožích. Budování sbírek měl spolek Nordböhmischer Exkursions-Club zakomponováno ve svém programu.

Na výzvy reaguje například učitel Emil Neder, který byl v 1. polovině 20. století významným vlastivědným aktivistou a členem spolku Nordböhmischer Exkursions-Club. Žil od r. 1889 v obci Höflitz, dnes Jedlka, blízko Benešova nad Ploučnicí, ale činný byl i na Děčínsku a Ústecku. V roce 1906, tedy v době, kdy již existovaly desítky českých vlastivědných muzeí, zakládá Emil Neder v Benešově nad Ploučnicí Musejní spolek

---

¹²² Paudler, Anton Amand (1894): *Alterthümer und Museen*. In: *Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs*, XVII, 1894, s. 303-311. Na s. 309 nabádá (překlad z němčiny): „Příkladu by si lidé mohli vzít od Čechů, kteří prostřednictvím muzeí i výstav etnografických a kulturně-historických nejvřelejším způsobem rozšiřují a podporují smysl pro minulost i rozvoj vlastní lidu. Také od protivníka se může člověk poučit.“

¹²³ Převzato z: Lozoviuk, Petr (2008): *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipziger Universitätsverlag GmbH, s. 84, 85, 120; Hauffen, Adolf (1896): *Einführung in die deutsch-böhmische Volkskunde nebst einer Bibliographie*. Prag.

¹²⁴ *Denkschrift über die zweckmässigste Art und Weise der Einrichtung und Ausgestaltung der Museen: Deutschböhmischer Städte und ihnen Verwandter Anstalten ...*. Prag: Verlag der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, 1899.

„Bensner Museumsverein“ a stává se jeho prvním vedoucím. Na základě jeho iniciativy vzniká r. 1908 v prostorách tzv. Horního zámku benešovské „Stadtmuseum“.¹²⁵ Emil Neder se pravděpodobně podílel i na vzniku muzeí v Děčíně (1908), České Kamenici (otevřeno na přelomu let 1908 a 1909 v bývalém zámečku Salhausenů) a také ve Verneřicích.¹²⁶

Muzejní a vlastivědná činnost v severních a severozápadních, převážně německy hovořících Čechách nabývá na počátku 20. století na intenzitě. Zdejší první muzea, zakládaná často v 19. století jako muzea živnostenská, jsou na počátku 20. století měněna na muzea „městská“ nebo doplňována novými muzei vlastivědnými.¹²⁷ Expozice německých muzeí bývaly odlišné od interiérů muzeí českých. Německá vlastivědná muzea v poměrně menší míře vystavovala artefakty dokládající kulturu a každodenní život na venkově (lidový oděv, nářadí, umění, obydlí apod.), které oproti tomu do značné míry dominovaly vlastivědným muzeím českým. Snad právě v kontextu vzniku německých muzeí na počátku 20. století vnímá historik Josef Vítězslav Šimák vlastivědnou práci na české straně v roce 1913 jako nedostatečnou a poukazuje na aktuální cílevědomou práci českých Němců.¹²⁸

Počátek 20. století byl vrcholnou fází také ve vztahu k pořádání relativně rozsáhlých výstavních projektů ze strany německy hovořícího obyvatelstva. V porovnání s českou prezentací lidové (venkovské) architektury a oděvu v 90. letech 19. století se čeští Němci soustředily spíše na představení městského prostředí a oblasti průmyslu.

Zřejmě největší německý výstavní projekt, Průmyslová výstava v Ústí nad Labem pořádaná v roce 1903, soustředila pozornost návštěvníků na model „Staré Ústí“ zhotovený v měřítku 1:1, který představoval v podstatě kulisu historického náměstí s okolními uličkami. Kulisa byla doplněna halami s vystavenými průmyslovými exponáty od více než

---

¹²⁵ Scholze, Josef (1939): Emil Neder. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbethales, 1 Jg., Heft 3, s. 1-3, s. 115; Herr, Alfred (1977): Heimatkreis Tetschen-Bodenbach, Nördlingen, s. 5, 153.

¹²⁶ Osobností Emila Nedera se blíže zabýval Josef Urbánek (2004): Regionální osobnost - Emil Neder. Seminární práce v rámci semináře Československé dějiny 1918 - současnost II. Vedoucí semináře: Mgr. Jaroslav Rokoský. UJEP

¹²⁷ Podrobněji také: Štefaníková, Jana (2011): Spolek „Nordböhmischer Excursions-Club“ a muzejní činnost. In: Oubrechtová, Marcela, Zeman, Václav (Eds.): Fenomén muzeum v 19. a v první polovině 20. století. Albis international, Ústí nad Labem, s. 134-143.

¹²⁸ Kocourek, Ludomír (1998): Historická vlastivěda: úvod do studia. Ústí nad Labem: Univerzita J .E. Purkyně, s. 25.

800 vystavovatelů (mezi nimi i české firmy). Tématům venkovské „lidové kultury“ se v podstatě nevěnovala žádná pozornost, na akci nebyla žádná ukázka tzv. lidové architektury.¹²⁹

Na Průmyslové výstavě v Liberci roku 1906, doplněné mottem „Němci v Čechách“, byly sice prezentovány „německé“ kroje a „typická“ alpská (!) vesnice, ale spíše na okraji zájmu vystavovatelů. Opět nic neupozorňovalo na venkovské stavby německých Čech.¹³⁰

Lze tedy poznamenat, že zdrojem německé etnické identifikace tedy nebylo, alespoň v době první dekády 20. století, prostředí vsí a jejich obyvatel, ale téma města a průmyslového pokroku, kde opravdu v mnohých odvětvích německy mluvící obyvatelstvo nad Čechy dominovalo. Snad proto i první muzea založená německými spolky v 19. století byla často muzea živnostenská, průmyslová, uměleckoprůmyslová. Stalo se tak v Litoměřicích (1874) nebo v Liberci (1873).

Výstavnické a muzejní počiny německy hovořící inteligence jsou až do období 1. světové války dokladem velmi marginálního badatelského vlastivědného zájmu o venkovské obyvatelstvo, jeho život či kulturu, jak bude dokladováno i v dalších kapitolách předkládané práce. Situace se značně změnila po vzniku samostatného Československa, v rámci kterého se čeští Němci stali menšinou a národnostní hranice rozdělila území na českou a německou část. Byl činěn tlak na posun národnostní hranice, což by ve svém důsledku vedlo k územnímu zisku jedné ze stran na úkor druhé.

Někteří historici hovoří retrospektivně o konfliktním společenství.¹³¹ „Konfliktním územím“ se stává zejména území v okolí „jazykové hranice“, která de facto procházela jazykově a národnostně smíšenými obcemi. Konflikty se odehrávaly nejen v rovině ideové, nastíněné situací vítání regionálních výprav na Národopisnou výstavu Československou v Praze r. 1895, ale i v rovině reálné. Z oblasti Středohoří lze uvést dlouhodobý zápas o zřízení české školy v obci Raná (dnes okr. Louny), ležící na konci 19. století přímo na jazykové hranici. Napětí mezi místními Čechy a Němci vyústilo r. 1938 až k přeřazení

---

¹²⁹ Okurka, Tomáš (2005): Všeobecná německá výstava v Ústí n. L. roku 1903 v kontextu dobového výstavnictví. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách IV. Ústí nad Labem.

¹³⁰ Okurka, Tomáš (2005): Všeobecná německá výstava v Ústí n. L. roku 1903 v kontextu dobového výstavnictví. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách IV. Ústí nad Labem.

¹³¹ Křen, Jan (1990): Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1980. Praha: Academia.

obce do jiného tehdy existujícího okresu. Konkrétně se obec z okresu Louny, považovaného tehdy za okres český, administrativně přesunula do okresu Bílina, který byl převážně německý.¹³² V této souvislosti je však vhodné podotknout, že dle sčítání obyvatel vykazovala obec Raná od r. 1890 převážně české obyvatelstvo, jehož zastoupení vzrostlo k roku 1930 na 74% všech obyvatel. V roce 1880 však censy vykazovaly více německy mluvících a Raná tehdy byla jedinou obcí v rámci Lounského okresu, která vykazovala většinový podíl německy mluvících obyvatel. Možná, že v souvislosti s dotazem na „obcovací řeč“ v censech.¹³³

Obdobně urputné byly v letech 1907 až 1918 snahy o otevření minoritní české školy přímo v Bílině.¹³⁴ Zřejmě konflikty v Rané a v Bílině souvisely s faktem, že převážně německé Bílinsko bylo na tehdejší jazykové mapě českých zemí nejužším mostem oddělujícím české vnitrozemí od českých jazykových ostrovů v Podkrušnohoří, které se formovaly v důsledku postupující industrializace z přicházejícího česky hovořícího dělnictva.¹³⁵ Případné prolomení německého jazykového mostu a tím pádem i podstatné rozšíření kompaktního „českého“ území z vnitrozemí až ke Krušným horám by se mohlo odehrát jedině na úkor území německojazyčného.

Značné intenzity dosahovalo národnostní soupeření také v městečku Třebenice nedaleko Lovosic (okr. Litoměřice), které leželo také na tehdejší jazykové hranici. Konkrétním důsledkem rozbrojů mezi místními Čechy a Němci zde byly dva hasičské sbory, dva spořicí ústavy, dvě školy, dva kostely a údajně byl činěn rozdíl mezi povídky z německých dílen a z varen českých.¹³⁶

Po roce 1918 vznikají české muzejní spolky i na územích převážně německojazyčných. Jejich cílem je zakládat místní česká muzea a v případě dostatečných kapacit vydávat i

---

¹³² Vostřel, Martin (2010): Společenský a kulturní život v Lounech v letech 1880–1914 I.: sonda do mikrosvětů městské společnosti na přelomu století. In: Miloš Tomandl (ed.): Manuscripta Ethnologica. Praha, s. 232. Převážení obce je zmíněno v knize: Bilin unser Heimatkreis. Heimatkreisverein Bilin e. V., Ludwigsberg 1979, s. 384.

¹³³ Bilin unser Heimatkreis, Heimatkreisverein Bilin e. V., Ludwigsberg 1979, s. 384, 387.

¹³⁴ Merten, Adolf: Boj o českou školu v Bílině v l. 1907-1918. Strojopis, 15 s., nedat. SOKA Teplice, fond Adolf Merten, i. č. 22. V roce 1853 vznikly soudní a berní okresy Bílina, Most a Teplice s ředitelstvím v Teplicích. V roce 1914 vznikl politický okres Duchcov s expoziturou v Bílině. Bílina se v roce 1936 stává samostatným okresem (Bezirk), který se od roku 1938 označuje názvem Kreis.

¹³⁵ Zemmrich, J. (1902): Sprachgrenze und Deutschtum in Böhmen. Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn.

¹³⁶ http://www.mesto-trebenice.cz/historie_osobnosti.html,

vlastní sborníky. Zároveň je položen základ sítě muzeí sudetoněmeckých. Za vzory jim měla sloužit muzea v Chebu (založil Josef Hanika), v Horní Plané a ve Vrchlabí. Nápomocným měl být spolek Verbands der deutschen Heimatmuseen in der Tschechoslowakischen Republik.¹³⁷

Po roce 1918 se i z politických důvodů začíná pozornost německých muzejních a vlastivědných pracovníků výrazným způsobem obracet také směrem k venkovskému obyvatelstvu a k životu na vsi. V konkrétní rovině to přiblíží další kapitoly této práce. Zde pouze zmíním, že například r. 1936 Karl Gaube vyzývá z Litoměřic Němce k zakládání venkovských vlastivědných muzeí, která tehdy považuje za důležitější než muzea městská, protože jsou „blíže lidu“ a tak mohou lépe působit osvětou a zároveň lépe sbírat artefakty dokládající vlastní venkovský život (oblečení, nábytek, nářadí atd.). Navrhuje, že venkovská muzea s případnou knihovnou by se mohla fyzicky nacházet ve školách nebo v dochovaných starších venkovských objektech, toho času často ve špatném technickém stavu, po provedení stavebních úprav. Mohly by také plnit funkci prostor pro konání přednášek.¹³⁸

2.3.4 Ochrana kulturního dědictví

V dosahu dnešního Českého středohoří v posledních dekádách 19. století dynamicky rostla populace významných průmyslových center, zejména Ústí nad Labem, Teplic nebo Trnovan (dnes součást Teplic). S tím související dopad na životní styl obyvatel nepřímých vzdálených obcí byl dle všeho enormní. Již r. 1898 například poznamenává vlastivědný badatel Johann Haudeck, že v labském údolí mezi Litoměřicemi a Ústím nad Labem se už téměř nevyskytují žádné „tradiční“ zemědělské usedlosti, které bývaly postaveny za využití

---

137 Tématu se pečlivě věnuje P. Lozoviuk: Lozoviuk, Petr (2008): Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen. Leipziger Universitätsverlag GmbH, s. 157.

138 Gaube, Karl (1936): Errichtet Dorf-museen! In: 12. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz. Leitmeritz 1936, s. 21.

technik roubení a hrázdění. Těmto mizejícím typům usedlostí dává přízvisko „německé“ a konstatuje, že byly nahrazeny zděnými novostavbami.¹³⁹

Teprve až kolem r. 1900 se v dosahu dnešního Českého středohoří objevuje u německé inteligence etablojících se Sudet myšlenka ochrany materiálních dokladů „lidové“ kultury ve smyslu dokladů života na vsi, tedy i potřeba ochrany venkovských obydlí. Impulsem pro tuto snahu byla kromě inspirace českými vlastivědnými aktivitami popsány v předchozí kapitole zřejmě i pozorovatelná dramatická proměna obcí některých subregionů dnešního Českého středohoří ve smyslu rychlého úbytku relativně starších vrstev zástavby ve prospěch zástavby moderní, zděné.

Karl von Zimmermann, po smrti Antona Amanda Paudlera důležitá postava českolipského spolku Nordböhmischer Excursions-Club, začlenil roku 1907 myšlenku ochrany vybraných prvků charakteristických pro venkov do uceleného programu. Píše o potřebě ochrany několika skupin památek a také prisuzuje tuto ochrannářskou činnost všem vlastivědným pracovníkům. Výslovně jmenuje potřebu ochrany příkladů venkovských „stavebních stylů“, lidového umění, obyčejů i krojů.¹⁴⁰

Zejména ve 20. letech 20. století stoupá úsilí německé inteligence etablojících se Sudet o ochranu památek, tedy dokladů na časy minulé. Používalo se i výrazu „časy otců“ (Väter). V kontextu politických změn po r. 1918 lze snad v tomto výrazu u českých, respektive sudetských Němců rozeznat stopy nostalgie po proběhlé změně politického uspořádání. Mezi památky německé minulosti se již jasně řadí i doklady venkovské materiální kultury a bydlení.

Ve 20. letech 20. století se stylizovaný obrázek domu s hrázděným patrem, pavlačí, štítem s lomenicí, roubeným přízemím s podstávkou a zděným chlévem dostává na obálku lokálně

---

¹³⁹ Haudeck, Johann (1898b): Das deutsche Bauerhaus des Elbethales unterhalb Leitmeritz. In: Zeitschrift für österreichische Volkskunde, IV, s. 65-79. Mezi příčinami úbytku starší zástavby jmenuje velké povodně (např. 1845) a výstavbu železnice. Nová obydlí se pak stavěla z moderních materiálů-byla zděná.

¹⁴⁰ von Zimmermann, Karl (1907): Ziele und Wege für den Heimatschutz. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 30 Jg., s. 169-209. Autor vypočítává následující skupiny, kterým by vlastivědná práce měla věnovat pozornost ve smyslu ochrany: (a) pomníky, (b) přenesené venkovské i městské stavební styly, uchování jejich příkladů, (c) krajina včetně zřícenin hradů, (d) původní zvířata a rostliny, geologické bohatství, (e) lidové umění, (f) zvyky, obyčeje, kroje. Soudí, že ochrana uvedených vlastivědných hodnot či památek je věcí velmi obtížnou a zodpovědnou, kterou mají v každém případě činit osoby k tomu povolané, rozhodně to není činnost pro každého.

významného vlastivědného sborníku Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, který vycházel na Ústecku. Takřka symbolicky dokládá pozorovatelný nástup relativně většího zájmu o venkovské stavitelství mezi německy píšícími vlastivědci po r. 1918 (viz Obrazová část, vyobrazení 10 a)).

V konkrétní rovině ochranu památek, doslova ochranu vlasti (Heimatschutz), zdůvodňují a analyzují v roce 1928 představitelé Místní skupiny ochrany vlasti spolku německých inženýrů v Opavě (Heimatschutzstelle des Vereines deutscher Ingenieure in Troppau). Stať vyšla ve sborníku vydávaném na Ústecku a v bodech jmenuje hodnoty nebo díla, která je nutno v rámci ochrany vlasti zachovávat. V bodě 3 uvádí nutnost ochrany domů i dalších nemovitostí v rámci měst, městeček a výslovně jmenuje i ochranu venkovských usedlostí v obcích. V bodě 7 přidává ještě veškerou „lidovou“ kultura otců, tzn. od venkovského nářadí, náčiní, dílenských provozů, krojů, rukodělných výrobků po lidovou kulturu v jejích folkloristických projevech, včetně zvyků. Autoři vyzývají k předávání těchto hodnot dalším generacím. Text je doplněn dvěma fotografiemi, které zobrazují částečně dřevěnou zástavbu v obcích Sovolusky (něm. Soblitz, nyní okr. Ústí nad Labem) a Chuderov (něm. Grosskaudern, nyní okr. Ústí nad Labem).¹⁴¹

Po ochraně mizejícího kulturního bohatství, tj. starších, částečně ze dřeva vystavěných venkovských usedlostí v prostoru Středohoří, volá v roce 1934 na první stránce výroční ročenky spolku Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz i Karl Gaube. Za zcela politováníhodný považuje jev, kdy se dřevěné stěny nahodí vápnem tak, aby simulovaly podobu cihlového domu. Vlastivědní pracovníci by dle něj měli myšlenku ochrany co nejvíce šířit prostřednictvím osvěty. Vlastivědné spolky by se pak měly snažit o zachycení mizejících památek ve svých sbírkách alespoň obrazovým materiálem, a to dříve než bude zcela pozdě. Také architekti by se dle něj měli seznámit se starými typy lidových staveb a navrhovat dle nich alespoň fasády s tím, že interiér nových objektů bude přizpůsoben modernímu bydlení.¹⁴²

---

¹⁴¹ Leitsätze für den Heimatschutz. Herausgegeben von der Heimatschutzstelle des Vereines deutscher Ingenieure in Troppau. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 1928, 8. Jg., Heft 4, s. 175-179.

¹⁴² Gaube, Karl (1934): Schützt und ehrt das deutsche Bauernhaus. In: 10. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz. Leitmeritz 1934, s. 1-2.

2.4 Regionální vlastivědné aktivity a zájem o České středohoří, zejména pak o venkovské stavitelství, od poloviny 19. století do poloviny 20. století

Vlastivědní badatelé, kteří se zajímali o obce Českého středohoří, velmi často přináleželi k vrstvě tzv. inteligence. Často se jednalo o učitele, kněze, lékaře, státní zaměstnance, postupem času i o pracovníky vznikajících muzeí či archivů. V některých případech tito badatelé vyrůstali na venkově, ovšem jejich povolání je spíše svazovala s městy. Někteří z nich však působili i na venkově: učitelé nebo duchovní. Jejich badatelské zájmy a možnosti doby předurčovaly po r. 1868 v mnohých případech jejich členství ve spolcích zaměřených nejdříve turisticky a postupem času i přímo vlastivědně.

Spolková činnost byla koncentrována zejména do větších měst, tj. kulturních či hospodářských center. V případě Středohoří vlastivědný zájem mířil nejdříve a nejčastěji do dostupného okolí těchto sídel. Z toho důvodu člením právě začínající kapitoly regionálně dle významných měst v dosahu Českého středohoří, tj. měst s určitou zvýšenou koncentrací vlastivědného badatelského zájmu o okolní prostředí.

2.4.1 Ústecko

Ústí nad Labem prošlo mezi lety 1850 a 1900 velmi zásadním rozvojem, kdy se z poměrně málo významného a spíše menšího města zařadilo mezi pokrokové průmyslové giganty Rakouko-Uherska s objemově největším přístavem a největší chemickou továrnou v monarchii. Počet obyvatel města vzrostl mnohonásobně. Snaha po poznání ústecké i regionální historie vedla u celé řady příslušníků místní inteligence k velmi početným textovým nebo dokumentačním výstupům na různá regionální vlastivědná témata. Zejména se jednalo o podchycení dějin královského města Ústí (nad Labem), případně o historii vybraných míst v jeho okolí, kterým byl prisuzován nadregionální význam. Tak tomu bylo např. v případě míst spjatých s bitvami napoleonských válek poblíž Chlumce nebo Varvažova. Jak upozorňuje i Tomáš Okurka, po dlouhá desetiletí mířil toto vlastivědné zaměření poněkud jiným směrem, než cílilo české jazykové prostředí, pro něhož byl spíše

charakteristický zájem o venkovskou „lidovou“ kulturu.¹⁴³ Tato problematika se objevuje u německy píšících vlastivědců relativně později.

Ze skupiny raných, zřejmě ještě romantismem ovlivněných vlastivědných badatelů je možno zmínit Franze Böhma. Působil na Ústecku a Verneřicku, kde se pokusil vydávat první vlastivědný časopis v severozápadních Čechách: "Der Vaterlandsbote für romantische Orts-, Geschichts-, Altertums-, Legenden- und Sagenkunden Böhmens", a to v letech 1840-1841. Obsahem byly převážně romantické básně a prózy doplněné stručnými vlastivědnými články o lokální historii, převážně z Děčínska a Polabí.¹⁴⁴

Do vývoje historické vlastivědy na Ústecku podstatněji zasáhl Julius Ernst Födisch (1840-1877), když v roce 1873 sepsal první vlastivědu Ústecka „Aussig: Historisch-topografisches Gemälde der Stadt und ihrer Umgebung“. Věnoval se zde dějinám a popisu města Ústí, zmínil se o 40 významnějších obcích v okolí a zaznamenal i několik místních pověstí.¹⁴⁵

Další generace ústeckých vlastivědných historiografů byla opravdu početná a dala vznik velkému množství kvalitních historiografických textů. Mezi nejvýznamnější zástupce patřili Julius Lippert, Carl Jahnel, Alexander Marian, Wenzel Hieke nebo Konrad Moißl. V rámci svého vlastivědného bádání se však stále ještě věnovali jiným tématům než životu nebo „lidové“ kultuře obcí Českého středohoří.¹⁴⁶ Pokud je zajímal venkovský prostor, tak vzniklými statěmi informovali spíše o archeologických nálezech, historii hradních zřícenin nebo o bývalých bitevních polích.

Badatelský zájem o venkovskou architekturu nebyl tedy na Ústecku až konce 19. století charakteristický pro vlastivědný nebo historiografický výzkum. Jedinými zdroji, ze kterých

---

¹⁴³ Okurka, Tomáš (2005): Všeobecná německá výstava v Ústí n. L. roku 1903 v kontextu dobového výstavnictví, Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách. IV/2005. Ústí nad Labem, s. 136.

¹⁴⁴ Houfek, Václav (1995): Německá historická vlastivěda v Ústí nad Labem do roku 1918. In: Kaiserová, Kristina, Kaiser, Vladimír (1995, eds.): Dějiny města Ústí nad Labem. Město Ústí nad Labem: s. 139-143.

¹⁴⁵ Houfek, Václav (1995): Německá historická vlastivěda v Ústí nad Labem do roku 1918. In: Kaiserová, Kristina, Kaiser, Vladimír (1995, eds.): Dějiny města Ústí nad Labem. Město Ústí nad Labem: s. 139-143.

¹⁴⁶ Houfek, Václav (1995): Německá historická vlastivěda v Ústí nad Labem do roku 1918. In: Kaiserová, Kristina, Kaiser, Vladimír (1995, eds.): Dějiny města Ústí nad Labem. Město Ústí nad Labem: s. 139-143.

lze alespoň něco o venkovské zástavbě Středohoří čerpat je již zmiňovaná kniha o historii Ústí nad Labem a jeho okolí a také několikasetstránkové Dějiny obce Svádov.¹⁴⁷

Teprve po r. 1900 se postupně začala vlastivědná pozornost věnovat i menším sídlům. Roku 1910 publikuje Carl Jahnel stať o historii obcí Zubrnice a Leština (vše okr. Ústí nad Labem).¹⁴⁸ O bývalé krčmě v dnešní obci Janovice v Podještědí (okr. Česká Lípa) píše r. 1911 Ferdinand Thomas.¹⁴⁹

Z přelomu 19. a 20. století je dochován fotografický dokumentační soubor zaměřený již často na venkovské lokality, který vytvořil pravděpodobně A. Teweles. Zastoupeny jsou snímky zástavby dnešních obcí Velké Březno a Ryjice (vše okr. Ústí nad Labem).¹⁵⁰ Již od poloviny druhé dekády 20. století fotografuje i Franz Josef Umlauft, který se svým vlastivědným zaměřením výrazně prosazuje v meziválečném období. V rámci svého velmi širokého fotografického záběru vytváří v letech 1915-1916 soubor fotografií ze své rodné obce Lipová (něm. Spansdorf, okr. Ústí nad Labem), kde dokumentuje dům od domu celou zástavbu obce, pokud možno včetně obyvatel daného objektu. Vzniká tak fotoalbum „Spansdorf. Bilder aus der Heimat.“ Výběrově byly fotografie zveřejněny v publikaci o obci Lipová v nedávné době.¹⁵¹

Z let 1913-1914 je zachováno několik dalších dokumentačních snímků z obcí na Ústecku, evidentně zaměřených na dochované nejstarší ukázky venkovské architektury. Zaznamenány jsou celoroubené stavby s doškovou střechou nebo stavby s hrázděným patrem, a to v obcích Brná, Němčí, Habří, Český Újezd, Rychnov a Příbram (poslední dvě okr. Děčín, jinak okr. Ústí nad Labem).¹⁵²

---

¹⁴⁷ Födisch, Julius Ernst (1873): Aussig: Historisch-topografisches Gemälde der Stadt und ihrer Umgebung. Aussig; Tscherny, Anton (1894 a 1900): Schwaden an der Elbe, geographisch und geschichtlich dargestellt I-II., Aussig.

¹⁴⁸ Jahnel, Carl (1910): Saubernitz und Leschtine. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 33 Jg., s. 236-246.

¹⁴⁹ Thomas, Ferd. (1911): Der ehemalige Kretscham in Johnsdorf bei Ringelshain. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 34 Jg., s. 33-36.

¹⁵⁰ Muzeum města Ústí nad Labem, Fotografická sbírka: inv.č. 101, Velké Březno, Náves s potokem, A. Teweles?, 1898; inv.č. 130, Ryjice, Část obce, A. Teweles?, 1898.

¹⁵¹ Novozámská, Martina (2006): Lipová: 1915-2005: obrázky z mé rodné vesnice. Praha: KANT.

¹⁵² Muzeum města Ústí nad Labem, Fotografická sbírka: inv.č. 570, 743, 763, 764, 765, 767, 770, 771.

Novým impulsem pro vlastivědné pracovníky byl vznik samostatného Československa. Jednou z největších osobností vlastivědných prací na Ústecku se pro meziválečné období stává PhDr. Franz Josef Umlauft (1883-1960), vůdčí osobnost vlastivědného spolku Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Aussig a dlouholetý archivář města Ústí (nad Labem). Šíře jeho odborného záměru byla relativně velká a dle dostupných zdrojů se z vlastivědných pracovníků působících na Ústecku nejpodrobněji právě on zajímá o obce Českého středohoří a jejich zástavbu.

Franz Josef Umlauft zejména podrobně a fundovaně prezentuje svoji typologii sídelních forem a přibližuje i vlastní dům (usedlost) Středohoří. To vše v rámci znovu sepsané a vydané německé vlastivědy Ústeckého okresu. Umlaufův příspěvek o obcích a o domě Českého středohoří vyšel navíc ve zvláštním vydání.¹⁵³ Dle typologie sídelních forem vnímá vsi Středohoří jako částečně německé a částečně slovanské a rozlišuje vsi:

- 1) okrouhlice (Runddörfer)
  - a) čistě zemědělské (reine Bauernsiedlungen)
  - b) s panským sídlem (mit Herrensitzen)
- 2) stará panská sídla bez usedlostí (alte Herrensitze ohne Bauerngrund)
- 3) řadové vsi (Reihendörfer, Strassendörfer)
- 4) lesní lánové vsi (Waldhuffendörfer)
- 5) samoty (alte Weiler)
- 6) nověji založené vsi (neure Gründungen)

Prakticky všechny lokality bývalého Ústecko-chabařovického okresu přiřazuje k některému ze jmenovaných typů a vyslovuje se i k jejich sídelnímu historickému vývoji. Okrouhlice vnímá jako relativně starší slovanské obce, řadové a lesní lánové vsi pak dává do souvislosti s příchodem německého obyvatelstva ve 13. a 14. století. Stat' uzavírá stručným nástinem dějin osídlení celého území okresu.¹⁵⁴

---

¹⁵³ Umlauft, Franz Josef (1929a): Siedlungsformen in Aussiger Bezirke. In: Hübner, Rudolf: Heimatkunde des Bezirkes Aussig. 2. Teil, 1. Die Sagen. Aussig : Aussig-Karbitzer Lehrerverein, s. 164-195; Umlauft, Franz Josef (1929b): Hausbauformen in Aussiger Bezirke. Sonderdruck aus Heimatkunde des Bezirkes Aussig, 2. Teil. Aussig.

¹⁵⁴ Umlauft, Franz Josef (1929a): Siedlungsformen in Aussiger Bezirke. In: Hübner, Rudolf: Heimatkunde des Bezirkes Aussig. 2. Teil, 1. Die Sagen. Aussig : Aussig-Karbitzer Lehrerverein, s. 164-195.

Ve studii o venkovském domě Středohoří Umlauft tento dům odlišuje od typu domu v Krušných horách. V obecné rovině řadí typ domu vyskytujícího se v obcích Českého středohoří k typu domu hornoněmeckému, konkrétně franskému. Podrobně popisuje dům, který považuje za typický v dané oblasti. Zastavuje se u fenoménu pece. Slovanům přisuzuje používání jedné pece jak za účelem pečení chleba, tak i pro topení, kdy těleso pece je umístěno ve světnici. Oproti tomu Němci původně užívali jednu pec pro topení, která svým tělesem zasahovala do světnice, a druhou pec pro pečení, která vybíhala za zdí síně mimo základní půdorys domu. Později údajně Němci přejali slovanské řešení. Všimá si i fenoménu přistavěné světničky v přízemí a upozorňuje na výskyt dvou odlišných typů řešení pavlače a přístupu do komor v patře.¹⁵⁵

Franz Josef Umlauft byl i vášnivým amatérským fotografem a dlouholetým členem fotografického kroužku Arbeitsgemeinschaft von Berufs- und Liebhaberphotographen v Ústí nad Labem.¹⁵⁶ Umlauft vyhotovil kromě zmíněné kolekce fotografií ze své rodné obce Lipová (něm. Spansdorf, okr. Ústí nad Labem) stovky až tisíce dalších fotografií, mezi nimi i stovky dokumentačního materiálu k obcím v Českém středohoří, zejména k oblastem mezi Ústím nad Labem a Děčínem.¹⁵⁷

Fotografie obcí a jednotlivých domů byly pořizovány záměrně, a to ve snaze zachytit mizející památky na minulost. Spolek fotografů Arbeitsgemeinschaft von Berufs- und Liebhaberphotographen měl dokonce v úmyslu postupně vytvořit album s fotografiemi domů ke každé obci na Ústecku, které by po doplnění textu o historii obce mělo být součástí budoucích obecních vlastivědných muzeí. K r. 1923 se údajně podařilo takto fotograficky zdokumentovat obce Dobětice a Mojžíř (dnes části města Ústí nad Labem).¹⁵⁸ Zřejmě mimo činnost zmíněného spolku fotografů pořídil v roce 1925 přibližně 80 snímků

---

¹⁵⁵ Umlauft, Franz Josef (1929b): Hausbauformen in Aussiger Bezirke. Sonderdruck aus Heimatkunde des Bezirkes Aussig, 2. Teil. Aussig.

¹⁵⁶ O spolku více: Umlauft, Franz Josef (1934): Der Klub deutscher Amateurphotographen in Aussig. Ein Blick auf die Tätigkeit des Vereines seines 25jährigen Vorstandes. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 1934, 14. Jg., Heft 3, s. 151-156.

¹⁵⁷ Za upozornění děkuji Mgr. Houfkovi z ústeckého muzea, které část materiálu spravuje. Další podstatná část fotografií je součástí osobního fondu Dr. Umlaufa v Archívu města Ústí nad Labem. (Archív města Ústí nad Labem, Osobní fondy, Umlauft Franz Josef, PhDr.)

¹⁵⁸ Aufnahme von Dörfern. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 3 Jg., 1923, Heft 3, s. 96.

zástavby obce Tuchomyšl (dnes součást města Ústí nad Labem) pan Rudolf Frener z Bukova.¹⁵⁹

Umlauft se také aktivně účastnil muzejních aktivit v Ústí i jinde, podíl má na otevření vlastivědných expozic v obcích Ústecka a Děčínska. Např. r. 1923 na otevření vlastivědné expozice v Jílovém u Děčína.¹⁶⁰ Pro veřejnost pořádal přednášky a výjezdně i tzv. vlastivědné večery (Heimatsabende) v konkrétních obcích. Například 21. 1. 1923 v obci Klíše, 28. 1. 1923 v obci Dobětice a 20. 2. 1923 v Neštěmicích (všechny obce jsou dnes součástí města Ústí nad Labem).¹⁶¹ Takovéto večery byly částí systematicky pojatého programu na tzv. vlastivědné vzdělávání lidu (Heimatbildung). Program probíhal zaštitěn z Liberce, kde se pořádaly tzv. vlastivědné týdny (Heimatwoche) pro zástupce vlastivědných spolků. Jeden byl plánován na 9. - 15. 8. 1925.¹⁶²

Franz Josef Umlauft jako vůdčí osobnost ústeckého vlastivědného spolku systematicky ve spolkovém sborníku zveřejňoval stati o historii a zástavbě jednotlivých obcí nejen ústeckého okresu, ale i okresů sousedních. Tak r. 1923 vyšla stat' o obci Klíše¹⁶³ a o obci Dobětice (dnes části města Ústí nad Labem).¹⁶⁴ Dobětice se později dočkaly ještě dodatku k již napsanému textu.¹⁶⁵ Pozornost věnoval Umlauft i obci Blansko (okr. Ústí nad Labem) a jejímu okolí, když podrobně popsal historický objekt místní šenkovny, budovu s datací 1806, s nezbytnými údaji o historii jejích majitelů a s fotografií.¹⁶⁶ Speciální sešit přiblížil obec Blansko čtenářům prostřednictvím zřejmě všech článků publikovaných v minulosti o této obci.¹⁶⁷ Ohledně obce Mojžíř publikoval Umlauft soupis místních rodů od 17. do 20.

---

¹⁵⁹ Planmäßige Aufnahme des Dorfes Schönfeld bei Türmitz. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 5 Jg., 1925, Heft 2, s. 96.

¹⁶⁰ 1. Heimatausstellung am 25. und 26. Dezember u. J. in Eulau. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 3 Jg., 1923, Heft 1, s. 47.

¹⁶¹ Heimatkundliche Vorträge und Heimatabende. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 3 Jg., 1923, Heft 1, s. 42-43.

¹⁶² Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 5 Jg., 1925, Heft 2, s. 96.

¹⁶³ Umlauft, Franz Josef (1923): Die Anlage des Dorfes Kleische. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 3 Jg., Heft 1, s. 1-7.

¹⁶⁴ Umlauft, Franz Josef (1923b): Die Entwicklung des Dorfes Doppitz. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 3 Jg., Heft 3, s. 125-128.

¹⁶⁵ Umlauft, Franz Josef (1942): Geschichte des Dorfes Doppitz, Kreis Aussig. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales, 4. Jg., Heft 2, s. 114.

¹⁶⁶ Umlauft, Franz Josef (1929c): Die alte Schenke in Blankenstein Nr. 1. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 9 Jg., Heft 2, s. 60-68.

¹⁶⁷ Umlauft, Franz Josef (nedat): Blankenstein.

století. Stať je doplněna zdařilou kresbou Josefa Hortova se zástavbou obce.¹⁶⁸ Tato stať se spolu s podobně pojatou statí o obci Veselí (obě jsou dnes částmi města Ústí nad Labem) dočkala později zvláštního vydání v samostatném sešitku.¹⁶⁹

Umlauft se dále věnoval i genealogickým studiím (Familienforschung) a pravidelně ve 20. letech 20. století pořádal tzv. rodinné dny (Familiientag) nositelů příjmení Umlauft (např. 5. 6. 1927 v Tisé).¹⁷⁰ Stal se jednou z vůdčích osobností „nové vědy o rodině“ prostřednictvím založení Centrály pro sudetoněmecký rodinný výzkum (Zentralstelle für sudetendeutsche Familienforschung) se sídlem v Ústí nad Labem, Velká hradební 9. Cílem výzkumu mělo být vytvoření genealogického archívu s kartotékou příjmení, dále vznik muzea a systematické shromažďování genealogií jednotlivých rodin.¹⁷¹ Vzorem pro tuto snahu byly Lipská centrála pro německou historii osob a rodin (Leipziger Zentralstelle für deutsche Personen- und Familiengeschichte).¹⁷² Na základě podnětu ze strany Franze Josefa Umlaufta vznikají lokální Pracovní místa pro rodinný výzkum (Arbeitsstelle für Familienforschung), např. v České Lípě.¹⁷³

Jedním z vrcholů vlastivědné práce na Ústecku bylo realizování vlastivědných výstav. Ovšem problematika venkovského obydlí a života na vsi byla v jejich rámci i nadále pojímána okrajově. Ku příkladu třetí vlastivědná výstava „Severozápadní Čechy v umění 1530 - 1680“ konaná v Ústí nad Labem ve dnech 19. 6. - 10. 7. 1932 byla věnována v podstatě výtvarnému umění.¹⁷⁴ V rámci vlastivědné výstavy v obci Lipová (něm. Spansdorf, okr. Ústí nad Labem) pořádané r. 1933 tvořila expozici zejména část přírodovědná a hospodářská, pouze část jedné místnosti byla vymezena ukázkám nábytku a další část prostoru byla věnována příkladům domácího nářadí.¹⁷⁵

---

¹⁶⁸ Umlauft, Franz Josef (1928): Alte Familien in Mosern. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes 8 Jg., Heft 1, s. 35-36.

¹⁶⁹ Umlauft, Franz Josef (1937): Beiträge zur Geschichte der Dörfer Mosern und Wesseln. Sonderausdruck 1 und 2.

¹⁷⁰ Familiientag der Umlauft. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 7 Jg., 1927, Heft 3, s. 96.

¹⁷¹ Gaube, Karl (1933): Wesen und Ziele der Familienforschung. In: 9. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 6-7.

¹⁷² Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 7 Jg., 1927, Heft 3, s. 144.

¹⁷³ Arbeitsstelle für Familienforschung in Böhm. Leipa. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege, 1934, 57 Jg., s. 92-93.

¹⁷⁴ Archív města Ústí nad Labem, Osobní fondy, Pisemná pozůstalost PhDr. F. J. Umlaufta a jeho blízkých, inv.č. 1574.

¹⁷⁵ Archív města Ústí nad Labem, Osobní fondy, Pisemná pozůstalost PhDr. F. J. Umlaufta a jeho blízkých, inv.č. 1636.

Velmi detailně představil veřejnosti během 20. let 20. století svou rodnou ves Čermnou (okr. Ústí nad Labem) vlastivědný badatel Wenzel Plaschke. Celkem mu vyšlo 21 sešitů. Ačkoliv se autor přímo nevěnuje popisu zdejší zástavby tak velmi přínosným je jeho soupis zjištěných majitelů u všech domů v obci, a to od středověku až po 20. století.¹⁷⁶ Wenzel Plaschke také fotografoval. V nekrologu sepsaném Franzem Josefem Umlaufem na jeho počest je publikována fotografie domu v obci Leukersdorf čp. 29, který byl údajně postavem před r. 1654. Jednalo se zároveň o Plaschkův rodný dům, kde prožil celý život.¹⁷⁷ Obsáhlé dějiny jednotlivých domů v obci Brná (dnes část města Ústí nad Labem) ve stejném období zpracoval Karl Josef Stark.¹⁷⁸

Z dalších autorů lze zmínit Otto Michela a jeho příspěvek k objektu čp. 18 v obci Luční Chvojno (okr. Ústí nad Labem).¹⁷⁹ Jedná se o dům postavený kolem r. 1800 ve stylu považovaném za typický pro České středohoří. Informace o obyvatelích jednotlivých domů v obci Příbram (okr. Ústí nad Labem) přináší pak Josef Jarschel, vlastivědný pracovník působící také na Litoměřicku.¹⁸⁰

Místní vlastivědou se zabýval také řídící učitel v obci Habrovice (dnes součást města Ústí nad Labem) Emil Richter. Kromě stati o historii obce,¹⁸¹ vydává i text o šenkovně v obci Pozorka (okr. Teplice)¹⁸² a věnuje se také problematice hostinců na starých obchodních cestách procházejících Ústeckem. Publikuje i velmi podrobnou historii vísky Bánov (dnes součást města Ústí nad Labem) s výčtem historických majitelů zdejších usedlostí.¹⁸³

---

¹⁷⁶ Plaschke, Wenzel (1929 a 1930): Häusergeschichte von Leukersdorf. Sonderausdruck aus den Beiträgen zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes. Aussig; Plaschke, Wenzel (1929): Häusergeschichte von Leukersdorf. In: Beiträgen zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 9 Jg., Heft 3, s. 111-117.

¹⁷⁷ Umlauf, Franz Josef (1940): Wenzel Plaschke, der Heimatforscher von Leukersdorf. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales, 2. Jg., Heft 2, s. 144-149.

¹⁷⁸ Stark, Karl Josef (1924): Birnai, Geschichte des Häuser von 1672–1924. Aussig: Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung. Strojopis se nachází v knihovně Archivu města Ústí nad Labem.

¹⁷⁹ Michel, Otto (1927): Das Haus Nr. 18 in Deutschkahn. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 7 Jg., Heft 2, s. 116-118.

¹⁸⁰ Jarschel, Josef (1925): Aus der Gemeinde Biebersdorf. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege, 48 Jg., s. 36-38.

¹⁸¹ Richter, Emil (1921): Johnsdorf. Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes 1 Jg., 1921, s. 18.

¹⁸² Richter, Emil (1924): Die alte Schenke in Zuckmantel. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes 4 Jg., 1 Heft 4, s. 181-188.

¹⁸³ Richter, Emil (1935): Zur Geschichte des Dörfchens Bohna. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 15 Jg., Heft 3, s. 113-120.

Seznamuje s historií školy v obci Arnoltice (okr. Ústí nad Labem), včetně dokumentace budovy.¹⁸⁴

V roce 1926 seznamuje s historií obce Vyklice (demolována, nacházela se na území současného okresu Ústí nad Labem) Gustav Simon. Text je vybaven fotografií hostince a v závěru i detailním přiblížením počtu obyvatel obce dle národností na základě posledních censů.¹⁸⁵ K vlastivědným badatelům patřil i Josef Fleischmann. Zachovaly se jeho materiály, ve kterých se zabýval výzkumem lidových pověr, léčitelství, zvyky apod.¹⁸⁶

K problematice venkovského stavitelství Českého středohoří se vyslovuje ve své knize Sudetoněmecký národopis (Sudetendeutsche Volkskunde) i Emil Lehmann. V obecné rovině nastiňuje základní urbanistické typy vsí, kdy půdorys okrouhlice je příkladně doložen snímkem obce Novosedlice (dnes součást města Ústí nad Labem). Okrouhlice se dle Lehmannova podání neobjevují u Slovanů samovolně. Usuzuje, že nejdříve obývali vsi hromadné a teprve vkročením do německo-slovanského prostoru se objevují okrouhlice. Češi také dle Lehmana mají tendenci obce spíše zahušťovat, než přistavovat další usedlosti v řadě navazující na obec. Domnívá se, že v historii z tohoto důvodu vznikaly německé řadové obce poblíž českých vsí, které byly spíše územně relativně malé. Věnuje se i konstrukcím venkovského domu a použitý fotografický materiál přináší vyobrazení, kromě jiného, z obcí Blansko, Leština a Zubrnice (vše okr. Ústí nad Labem). Lehmann dále prezentuje dům Českého středohoří, a to jako patrovou hrázděnou stavbu, s pavlačí v patře. Důležitý je také štít a jeho výzdoba. Východně od Labe nalézá domy přechodových forem ovlivněné lužicko-slezským roubeným domem.¹⁸⁷

V nemálo případech je možno se v publikovaných statích setkat s výsledky výzkumu pomístních jmen (Flurnamen) určitého katastru či území. Problematikou se ve 20. letech

---

¹⁸⁴ Richter, Emil (1927): Schulmeister und Lehrer in Arnsdorf. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes 7 Jg., Heft 4, s. 166-171.

¹⁸⁵ Simon, Gustav (1926): Wiklitz. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 6 Jg., Heft 1, s. 73-79.

¹⁸⁶ Archív města Ústí nad Labem, Fond Pisemná pozůstalost Jos. Fleischmanna. Materiály k výzkumům, 1920, inv. č. 56

¹⁸⁷ Lehmann, Emil (1926): Sudetendeutsche Volkskunde. Leipzig: Quelle & Meyer, s. 20-44.

20. století pro údolí řeky Bíliny např. zabývá Heinrich Lipser. Roztříděné pomístní názvy doplňuje pečlivými kresbami území doplněnými o nejdůležitější pomístní jména.¹⁸⁸

Z let 1932-1933 je dochováno několik desítek fotografií dokumentujících zástavbu jednotlivých budov vybraných obcí. Z autorů vyniká zejména Emil Hortig, který zdokumentoval řadu staveb s hrázděným patrem v dosahu Ústí nad Labem. Téměř kompletně zdokumentoval zástavbu v obcích Mojžíř, Slavošov a Ryjice. Snímky učinil také v obcích Olšinky, Valtířov, Velké Březno, Ústí nad Labem – Bukov, Božtěšice a Skorotice.¹⁸⁹

Ve 30. letech 20. století se venkovským prostorem na Ústecku zabýval také Franz Josef Wunsch, který publikuje rozsáhlou stať o držitelích jednotlivých usedlostí v obci Luční Chvojno (okr. Ústí nad Labem) doplněnou nejen nezbytným historickým úvodem, ale i cennou mapou obce (včetně samoty Steinberg) pořízenou Waltrem Lehmannem.¹⁹⁰ Obdobně se věnuje i vsi Neštědice (okr. Ústí nad Labem).¹⁹¹ Specifickým příspěvkem ohledně problematiky venkovské zástavby je soupis hospod a pohostinství na území ústeckého okresu a města Ústí nad Labem z r. 1933 obohacený o stručné informace k některým z nich.¹⁹²

Jednou z nejdetailnějších faktografických prací Ústecka k problematice venkovského domu je text z roku 1942 od Josefa Rehna. Popisuje usedlost č. 24 v rodné obci autora Vyklíce (demolována, nacházela se na území současného okresu Ústí nad Labem). Kromě podrobného popisu stavby a jejího zařízení je uveden i způsob užívání různých prostor. Několik kreseb zachycuje budovu i vybavení jednotlivých místností. Budova byla v přízemí roubená (v přední části) a zděná (střední část a chlév), patro bylo hrázděné s pavlačí. Pocházela údajně z období po r. 1648. Zajímavé je i přiblížení lokálně

---

¹⁸⁸ Lipser, Heinrich (1925): Die Flurnamen des unteren Bielatales. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 5 Jg., Heft 4, s. 160-165.

¹⁸⁹ Muzeum města Ústí nad Labem, Fotografická sbírka: inv. č. 2632, 2854, 2856-2859, 2862-2867, 2869, 2873-2889, 2899-2920.

¹⁹⁰ Wunsch, Franz Josef (1936): Geschichtliches über Deutschkahn. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 16 Jg., s. 26-31, 63-67, 107-110.

¹⁹¹ Wunsch, Franz Josef (1941): Das Dorf Nestersitz. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbetals. Aussig. 3 Jg., 1. Heft, s. 53-57.

¹⁹² Umlauf, Franz Josef, Wunsch, Franz Josef (1933): Alte Wirtshäuser im Assiger Bezirke. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 13. Jg., Heft 5/6, s. 51-58.

používaných názvů pro vybrané prvky domu.¹⁹³ Ačkoliv autor poznamenává, že stat' je rekonstrukcí podoby usedlosti v roce 1870 sestavená na základě výpovědi pamětníků (budova byla totiž r. 1897 nahrazena zděnou novostavbou), tak se výsledný popis zdá věrohodný. Text vyšel ještě v témže roce i jako zvláštní výtisk s úvodním slovem Franze Josefa Umlaufa.¹⁹⁴

* * *

Z výše uvedeného textu vyplývá, že badatelský a vlastivědný zájem o problematiku obcí a jejich zástavby na Ústecku postupně roste, a to od prvních let 20. století. Ovšem v porovnání s množstvím historiografických a vlastivědných statí, které jsou ze strany vlastivědných badatelů věnovány městu Ústí, lokální archeologii, historii místních hradů nebo bitevních polí, přírodovědným či jiným tématům je počet článků přiblížených v této subkapitole jen zcela nepatrným zlomkem z celkového počtu vlastivědných článků. A pokud se alespoň u některých vlastivědných pracovníků dostává problematika venkovského stavitelství do jejich zorného pole, tak kvantitativně přeci jen spíše převažuje zájem o historii obcí, pomístní jména nebo výčet majitelů usedlostí v obcích.

2.4.2 Litoměřicko

Město Litoměřice bylo po staletí kulturním, hospodářským a administrativním centrem kraje a sídlem biskupství. Jeho dominantní role se v regionu začala měnit až s průmyslovým rozvojem měst severozápadních Čech v 19. století. Přesto mělo město i nadále velký vliv v oblasti kultury, vzdělání a až do vzniku samostatného Československa i jako administrativní centrum.

Řada osobností místního veřejného života byla na přelomu 19. a 20. století sdružena ve Spolku pro dějiny Němců v Čechách (Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen) založeném již r. 1862, jehož první veřejné shromáždění se konalo právě v Litoměřicích.

---

¹⁹³ Rehn, Josef (1942a): Das Bauerhaus Nr. 24 in Wicklitz i. J. 1870. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbethales, Mitteilungsblatt des Deutschen Heimatbundes, Landschaftsverein Elbetal Aussig, Kreisverein Leitmeritz, Kreisverein Tetschen, 4. Jg. 3. Heft, s. 193 – 217.

¹⁹⁴ Rehn, Josef (1942b) : Das Bauernhaus im Kreise Aussig : Ein Musterbeispiel. Das ehemalige Bauernhaus Nr. 24 in Wicklitz / Mit einer Einleitung von F. J. Umlauf. Sonderausdruck aus den Beiträgen zur Heimatkunde des Elbethales. Deutscher Heimatbund, Landschaftsverein Elbetal, Aussig.

V jeho sborníku bylo zveřejněno úctyhodné množství prací historiků a vlastivědců ze severozápadních Čech. Avšak například tématům venkovské architektury se žádný příspěvek prakticky nevěnoval.¹⁹⁵

Členem spolku byl i Julius Lippert, osobnost působící řadu let i na Litoměřicku. Roku 1898 publikoval jednu z rozsáhlejších studií věnovaných domu Českého středohoří. Na rozdíl od jiných dobových vlastivědných přístupů, které byly orientovány značně nacionalisticky, v ní Lippert liberálním způsobem upozorňuje na kontakt západních a východních tradic, které dle jeho zdůraznění spolupůsobily při formování místního venkovského domu. Zajímal se o něj zejména v oblasti mezi Litoměřice a Ústím nad Labem.¹⁹⁶

Upozorňuje například, že ačkoliv některé typy vsí jsou v důsledku své rozvolněné formy považovány spíše za německý typ, tak toto pojetí může být problematické. Například obec se slovanských jménem Čerěníšče (něm. Tchersing, okr. Litoměřice) je utvářena z rozvolněně uspořádaných usedlostí. Naopak obec Němčí (něm. Nemschen, okr. Litoměřice) vykazuje spíše hromadný sídelní typ s těsným sousedstvím usedlostí, což je připisováno slovanskému založení.¹⁹⁷

V podstatné části stati se pak autor záměrně vyhýbá národnostním úvahám ve vztahu k popisovaným prvkům venkovského domu. Konstatuje značnou různorodost jeho projevů a snad jako společný základ udává popis domu s částečně zděným a částečně roubeným přízemkem. Na něm umístěné patro však může být ve sledovaném regionu postaveno využitím různých stavebních technik. Všimá si i vnitřní kompozice patra ve vztahu k pavlači, kde rozeznává dva odlišné typy: (1) Balkonhaus, dům s pavlačí táhnoucí se podél celé délky patra, a (2) Bühnchenhaus, dům s pavláčkou, jež se v patře vyskytuje pouze v relativně kratší délce a navíc je zapuštěna do tělesa stavby.¹⁹⁸

---

¹⁹⁵ Mikušek, Eduard (1995): Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen und Leitmeritz in den 60. Jahren des 19. Jahrhunderts. Germanoslovica. Zeitschrift für Germano-slawische Studien. Slovanský ústav v Praze. Roč. 2 (VII), 1, s. 83-92; Houfek, Václav (2008): Regionální dějepisectví a nacionalizace společnosti do roku 1918 na příkladu Ústecka. In: Kaiserová, Rak (Eds.): Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914. Ústí nad Labem, s. 80.

¹⁹⁶ Lippert, Julius (1898): Das alte Mittelgebirgshaus in Böhmen und sein Bautypus. Prag : J. G. Calvesche k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung. (Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde I. Band, 3. Heft).

¹⁹⁷ Lippert, Julius (1898): Das alte Mittelgebirgshaus in Böhmen und sein Bautypus. Prag : J. G. Calvesche k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung. (Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde I. Band, 3. Heft).

¹⁹⁸ Lippert, Julius (1898): Das alte Mittelgebirgshaus in Böhmen und sein Bautypus. Prag : J. G. Calvesche k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung. (Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde I. Band, 3. Heft).

Lippert tedy oponuje teoriím, že všechny zásadní impulsy pro změny lidového bydlení v Českém středohoří (a nejen zde) vycházely z germánského (německého) prostředí. Dle těchto teorií sem byl například importován otopný systém, samostatná síň a jizba či celý „franský dvorec“.¹⁹⁹

Místní vlastivědou se zabýval i Johann Haudeck (1844-1915), řídící učitel školy v Býčkovcích (okr. Litoměřice). Byl vedoucím kolektivu, který vytvořil první vlastivědu (Heimatskunde) Litoměřického okresu vydanou r. 1887.²⁰⁰ Ve stejném období vznikla i vlastivěda o sousedním soudním okresu Ústěk (okr. Litoměřice), kde kolektiv autorů sestával také z několika učitelů, zde českých i německých jmen.²⁰¹

Haudeck v rámci svého záběru věnoval pozornost i problematice venkovského domu a jeho vybavení. Důležitým podnětem pro něj zřejmě byla dotazníková akce, jejíž cílem bylo prostřednictvím 18 otázek monitorovat aktuální stav tzv. lidového umění v převážně německých regionech tehdejších zemí koruny české. Dotazníková akce probíhala v letech 1894 – 1900 a byla řízena z Prahy. Otázky zjišťovaly lokální projevy lidových písní, básní, říkadel, výročních a dalších obyčejů, stav venkovské architektury, užívání krojů, lidové medicíny, pěstování plodin a rostlin apod. Mezi nejobsáhlejší dochované reakce na tuto dotazníkovou akci patří rukopis Haudeckův z r. 1897, kde zaznamenává stav na Litoměřicku.²⁰²

Haudeckovy etnografické texty zřejmě vzbudily zájem a dočkaly se publikování ve sborníku *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* vydávaný v Praze a ve Vídni. Autor v nich přibližuje venkovskou stravu, vybavení usedlostí, proměnu místního odívání nebo i proměny životního stylu, hospodaření a možnosti obživy na venkovské usedlosti v průběhu 2. poloviny 19. století.²⁰³

---

¹⁹⁹ Pražák, Vilém (1965): K problematice vzniku jizby a síně v čs. obydlí a jejich vztahů k staroslovanskému a franskému domu. *Český lid*, 52, s. 267-275.

²⁰⁰ Haudeck, Johann (1887): *Heimatskunde des politischen Bezirkes Leitmeritz*. Leitmeritz.

²⁰¹ Grunert, Josef R. (1884): *Heimatskunde des Auschaer Bezirkes*. Auscha; in Tetschen-Bodenbach: Druck und Verl. von F. W. Stopp.

²⁰² Etnologický ústav Akademie věd ČR Praha, SVI-dokumentární sbírky a fondy, fond německých jazykových oblastí, inv.č. 573 (záznam o lidových zvycích údolí Labe. J. Haudeck 1897).

²⁰³ Haudeck, Johann (1898a): *Bauernkost im Elbethale bei Leitmeritz*. In: *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, IV, s. 129-138; Haudeck, Johann (1898b): *Das deutsche Bauerhaus des Elbethales unterhalb Leitmeritz*. In: *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, IV, s. 65-79; Haudeck, Johann (1899a): *Volkstracht in Leitmeritzer Mittelgebirge*. In: *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, V, s. 14-20, s. 79-

V kontextu předkládané práce je z těchto statí nejpodstatnější ta o venkovském domě v údolí Labe mezi Litoměřicemi a Ústím nad Labem, tedy v údolí majícím za sebou již značnou proměnu v důsledku postupující industrializace. Haudeck krátce zmiňuje původní vzhled místních domů dle užitého stavebního materiálu a uspořádání dvora, přidává detaily vybavení jednotlivých místností. Důkladně vypisuje dříve pěstované rostliny a užívané zemědělské nářadí. Všimá si otopného systému a pece. Množství informací je sděleno i o životě obyvatel venkova.²⁰⁴ O něco později publikuje Johann Haudeck text k problematice pomístních jmen (Flurnamen) v okolí Úštěka.²⁰⁵

V kontextu vlastivědného bádání na Litoměřicku je vhodné zmínit i drobnou studii Wilhelma Langa o krojích v obci Pokratice u Litoměřic na počátku 19. století.²⁰⁶ O historii obcí Ličenice a Levín (obě okr. Litoměřice) informuje zase Josef Jarschel.²⁰⁷ Zájem o venkovskou zástavbu je také zřetelný u fotografa Johanna Linharta z Litoměřic, kterému je připisováno autorství 396 skleněných negativů. Na přibližně 20 deskách jsou dokumentační formou zachyceny i venkovské stavby, poněkud patrové a celoroubené. V některých případech se vyskytují i hrázděná patra. Až na jeden objekt ze Žitenic není dnes určena lokalizace staveb, lze však předpokládat jejich umístění v obcích na Litoměřicku. Snímky byly pořízeny v období mezi lety 1898, kdy se Linhart přistěhoval do Litoměřic, a 1936, kdy umírá v Berlíně.²⁰⁸

Dotazníková akce, která snad podnítila práci Johanna Haudecka, oslovila také litoměřického archiváře a po určitou dobu i ředitele muzea Heinricha Ankerta. Ten byl v meziválečném období vůdčí osobností litoměřického vlastivědného spolku *Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz*. Ve svých odpovědích na otázky

---

88; Haudeck, Johann (1899b): Hausfleiss und Hausindustrie im Leitmeritzer Mittelgebirge. In: *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, V, s. 145-155.

²⁰⁴ Haudeck, Johann (1898b): Das deutsche Bauerhaus des Elbethales unterhalb Leitmeritz. In: *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, IV, s. 65-79.

²⁰⁵ Haudeck, Johann (1911): Flurnamen aus der Umgebung von Auscha II. In: *Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs*, 34 Jg., s. 32-33.

²⁰⁶ Lang, Wilhelm (1914): Nordböhmisches Volkstracht zur Anfang des XIX. Jahrhunderts. In: *Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs*, 37 Jg., s. 29-30.

²⁰⁷ Jarschel, Josef (1915): Aus der Geschichte des Dorfes Litschnitz bei Auscha. In: *Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs*, 38 Jg., s. 137-141; Jarschel, Josef (1928): Lewin bei Auscha. In: *Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege*, 51 Jg., s. 1-8.

²⁰⁸ Doskočil, Oldřich, Kolařík, Martin (2008): Optik a fotograf Johann (Hans) Linhart (1872-1936) z Litoměřic. In: *Podřipský muzejník 2008, Podřipské muzeum v Roudnici nad Labem*, s. 95-104; *Oblastní muzeum v Litoměřicích, Fotografická sbírka. Za upozornění děkuji Daniele Linkové, pracovníci muzea.*

dotazníku popsal situaci v Levíně (okr. Litoměřice) a ve Vernečicích (okr. Děčín). V dochovaných textech není bohužel zahrnut popis místní zástavby.²⁰⁹ Avšak i této problematice se Ankert určitým způsobem věnuje. Roku 1897 přibližuje unikátní zástavbu ve Staré Olešce (nyní část obce Huntířov, okr. Děčín). Popisuje a kreslí schéma usedlosti čp. 23 a zejména fotografuje usedlost čp. 11 pocházející údajně z 18. století. Dále jsou zachovány snímky usedlosti nazývané Lindenhof, kde chlěvní část má údajně pocházet ze 14. století.²¹⁰

Zmíněný spolek *Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz* se věnoval vlastivědné práci, ochraně přírody, pořádal výlety a vlastivědné přednášky (*Heimatsabende*) v různých obcích.²¹¹ Spolková ročenka (*Jahrbuch*) byla ve své době nejkvalitnějším vlastivědným časopisem Litoměřicka. Vlastivědné příspěvky vycházely i v populárním kalendáři *Leitmeritzer Bote*²¹² a v příloze místních novin *Unsere Heimat*. Za zmínku stojí např. soupis majitelů jednotlivých usedlostí v Rašovicích a v Kalovicích (obě okr. Litoměřice) od Alfréda Stiebitze.²¹³

V rámci ročenky *Jahrbuch* bylo publikováno větší množství textů přibližujících historii jednotlivých obcí regionu. V některých případech byla pozornost zaměřená i na konkrétní domy. Představena tak byla např. obec Lukavec (okr. Litoměřice) a její stará krčma.²¹⁴ Přiblížena byla i šenkovna v Ráji (část obce Blíževedly, okr. Česká Lípa)²¹⁵ nebo mlýn v Mlékojedech.²¹⁶ Byla zpracována historie vybraných domů v obci Žitenice.²¹⁷ Vyšel i

---

²⁰⁹ Etnologický ústav Akademie věd ČR Praha, SVI-dokumentární sbírky a fondy, fond německých jazykových oblastí, inv.č. 568 (Odpovědi na národopisný dotazník. Litoměřicko. Ankert. 1895-97).

²¹⁰ Etnologický ústav Akademie věd ČR Praha, SVI-dokumentární sbírky a fondy, fond německých jazykových oblastí, inv.č. 609 (Rolnické usedlosti a objekty ve Staré Olešce. Ankert 1897).

²¹¹ Ankert, Heinrich (1929b): *Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz*. In: 5. *Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz*, s. 32; Ankert, Heinrich (1932): 10 Jahre *Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz*. In: *Unsere Heimat. Blätter für Heimatkunde der Leitmeritzer Gaus*. Beilage zur *Leitmeritzer Zeitung*. 13. Jg., Nr. 11, 1. Nov. 1932, s. 40-44.

²¹² *Leitmeritzer Bote: Kalender und Jahrbuch Leitmeritzer Bote*, Leitmeritz: Karl Pickert, 1888-1937.

²¹³ Stiebitz, Alfred (1935a): *Besitzerfolgen der Anweisen in Raschowitz b. Auscha*. In: *Unsere Heimat. Blätter für Heimatkunde der Leitmeritzer Gaus*. Beilage zur *Leitmeritzer Zeitung*. 16. Jg., Nr. 9, 1. Sept. 1935, s. 33-35; Stiebitz, Alfred (1935b): *Besitzerfolgen der Anweisen in Kalwitz bei Auscha*. In: *Unsere Heimat. Blätter für Heimatkunde der Leitmeritzer Gaus*. Beilage zur *Leitmeritzer Zeitung*. 16. Jg., Nr. 11, 1. Nov. 1935, s. 43-44.

²¹⁴ *Das Wirtshaus Nr. 22 in Lukawetz*. In: 3. *Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz*, 1927, s. XX-XXI.

²¹⁵ Ankert, Heinrich (1929): *Der Bierschank in Rein*. In: 5. *Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz*, s. 25.

²¹⁶ Loh., W.(1927): *Die Mlikojeder Mühle*. In: 3. *Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz*, s. XXI.

soupis příjmení vyskytujících se v r. 1782 v obci Hlinná a soupis obyvatelstva všech domů v obci Babiny v roce 1783.²¹⁸ Neznámý autor se věnoval i historii statku čp. 2 v Křešicích.²¹⁹ Velmi podrobné jsou informace o historii vsi Bílý Újezd od Josefa Stössela, který zpracoval i historii Dobkoviček, kde přináší podrobnosti o minulosti jednotlivých usedlostí. Obdobně prezentoval i lokalitu Velemín (všechny lokality okr. Litoměřice).²²⁰

Také jednotlivé usedlosti v Žitenicích byly z hlediska své historie představeny veřejnosti.²²¹ Obdobně platí také o vsi Náchkovice, které se věnoval Heinrich Ankert.²²² Seznam pomístních jmen v katastrech obcí Žitenice, Skalice, Lbín a Pohořany přináší Em. Gattermann, jenž svůj zájem zdůvodňuje v minulosti (všechny lokality okr. Litoměřice).²²³ Vrací se tak k tématu, k němuž publikoval již o několik let dříve.²²⁴ Podrobné pozornosti ohledně historie se, opět od Ankerta, dostalo i obci Tašov (okr. Ústí nad Labem).²²⁵

Po vzniku samostatného Československa začaly na Litoměřicku znovu vycházet regionální vlastivědy, a to psané česky i německy. Nejdříve vyšla třísvazková, znovu zpracovaná německy psaná vlastivěda (Heimatkunde). Autorem svazku o přírodních památkách a

---

²¹⁷ Gattermann, Em. (1929): Die ältesten Anweisen des Dörfes Schüttenitz. In: 5. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 20-21.

²¹⁸ Ankert, Heinrich (1931): Die Familiennamen des Dorfes Hlinay bei Leitmeritz im Jahre 1782. Die Bewohnerschaft von Babina im Jahre 1783. In: 7. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, 1931, s. 9-11.

²¹⁹ Zur Geschichte des Hauses Nummer 2 der Familie Stibitz in Krscheschitz. In: 7. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, 1931, s. 13-14.

²²⁰ Stössel, Josef (1931): Weiss Aujesd. In: 7. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 14-22. Stössel, Josef (1935): Zur Geschichte von Dubkowitz. In: 11. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 24-29; Stössel, Josef (1935): Geschichtliche Nachrichten über einzelne Häuser und Familien in Wellemin. In: 11. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 18-24.

²²¹ Gattermann, Em. (1933): Ein Beitrag zur Geschichte der bauerlichen Anwesen des Dorfes Schüttenitz. In: 9. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 8-12.

²²² Ankert, Heinrich (1934): Kurze Beschreibung von Naschewitz. Seine Lage, Einwohner, ihrer Religion und derselben Schicksale vom Jahre 1624 bis 1784. In: 10. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 12-23. Další německý název pro Náchkovice je Naschowitz (pozn. JŠ.).

²²³ Gattermann, Em. (1935): Flurnamen der Orte Schüttenitz, Skalitz, Welbine und Pohorschau. In: 11. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 4-6.

²²⁴ Gattermann, Em. (1924): Die Fluren des Ortes Schüttenitz. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege, 47 Jg., s. 89.

²²⁵ Ankert, Heinrich (1936b): Taschow. In: 12. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz. s. 7-11.

svazku o stručných dějinách Litoměřic byl archivář Heinrich Ankert, Erhart Proschwitzer přidal třetí díl přibližující geologii, horopis a vodopis.²²⁶

Proschwitzer se v rámci svého širokého vlastivědného záběru věnuje i problematice venkovské zástavby a typologii struktury vsí. Na základě zjištěných dispozičních struktur obcí podává v rámci německé vlastivědy výčet sídelních typů obcí Litoměřicka. Rozeznává ves okrouhlíci, ves hromadnou (nahuštěná zástavba, uličky), ves uliční (silniční) se zástavbou domů těsně vedle sebe, ves řetězovou, která je podobná vsi uliční s tím rozdílem, že usedlosti jsou od sebe relativně více vzdáleny. V terénu často nachází i smíšené typy obcí. Místní dům nazývá domem franským. Je patrový a postaven je kombinací stavebních technik. Dodává, že hrázděné zdivo ani dřevěné části budov již nejsou v jeho době obnovovány, nýbrž dochází k hromadnému nahrazování uniformními zděnými stavbami.²²⁷

Posílení českého elementu v Litoměřicích po r. 1918 ústí i ve snahu založit zde české muzeum. V čele nového Českého Musejního spolku v Litoměřicích stál Jaroslav Rudolf Tesař. Spolkový časopis ohledně problematiky venkovské zástavby zveřejnil jen minimum materiálu, například několik dobových fotografií roubené architektury ze Soběnic a Trnovan (vše okr. Litoměřice).²²⁸

Tesařem vedený kolektiv vydal česky psanou vlastivědu Litoměřicka, a to ve velmi obdobném obsahovém členění jako německy psané vlastivědy. Přináší množství reálií, včetně přiblížení všech obcí politického okresu Litoměřice. Pozornost však nebyla věnována odbornému přiblížení venkovské zástavby ani půdorysu obcí.²²⁹

---

²²⁶ Ankert, Heinrich (1922): Heimatkunde des Bezirkes Leitmeritz. I, Unsere Naturdenkmäler. Leitmeritz : H. Ankert : F. Martin; Ankert, Heinrich (1923): Heimatkunde des Bezirkes Leitmeritz. II, Kurze Geschichte der Stadt Leitmeritz. Leitmeritz : H. Ankert : F. Martin; Proschwitzer, Erhart (1924): Heimatkunde des Bezirkes Leitmeritz. III, Die Landschaft : Erdgeschichte und Erdbeschreibung. Herausgegeben von dem Heimatkunde-Ausschuss der Bezirkslehrervereine Leitmeritz, Lovositz, Auscha. Leitmeritz: F. Martin.

²²⁷ Proschwitzer, Erhart (1924): Heimatkunde des Bezirkes Leitmeritz. III, Die Landschaft : Erdgeschichte und Erdbeschreibung. Herausgegeben von dem Heimatkunde-Ausschuss der Bezirkslehrervereine Leitmeritz, Lovositz, Auscha. Leitmeritz: F. Martin., s 211-214.

²²⁸ Tesař, Jaroslav Rudolf (1929): Úvod. In: Časopis musejního spolku v Litoměřicích, 1, s. 3-4. Popisky pod obrázky jsou poměrně zajímavé: „Statky v Soběnicích. Obec poněmčena po 30 l. válce, v roce 1920 napočítáni 3 Češi. O českém původu svědčí dodnes tyto krásné staročeské statky, které i Dr. Zd. Wirth ve svém jubilejním díle „Umění lidu československého“ uvádí“. Časopis musejního spolku v Litoměřicích vycházel v letech 1929-1938.

²²⁹ Tesař, Jaroslav Rudolf (1926a): Litoměřicko: obraz vlastivědný. I. díl. Lovosice: Ratibor Vodseďálek; Tesař, Jaroslav Rudolf (1926b): Litoměřicko: obraz vlastivědný. II. díl. Z kraje Daliborova. 100 pověstí z Litoměřicka. Lovosice: Ratibor Vodseďálek; Tesař, Jaroslav Rudolf (1930): Litoměřicko: Obraz vlastivědný. III. díl. Lovosice. V úvodu prvního svazku je zdůvodnění vydavatelského počínu:

Ve věci vlastivědného zájmu o venkovskou architekturu je podstatě unikátem podrobné přiblížení relativně méně zámožné usedlosti čp. 7 v obci Březno poblíž Velemína (okr. Litoměřice) z r. 1928 učitelem Wenzlem Peiterem z Velemína. Jednotný dům soustředí pod svou střechou celé hospodářství. Podrobný popis přibližuje vlastní stavbu, její členění i funkce jednotlivých prostor. Popsáno je i vybavení. Jedním z důvodů sepsání stati je pro autora pozorovatelné masové mizení „starší“ venkovské zástavby a její nahrazování fádními celozděnými stavbami. K tomu dle autora dochází v masovém měřítku ve všech obcích v oblasti lovosického Středohoří, tj. západně od Lovosic.²³⁰

Dovětkem je možno uvést, že. Karl Gaube zakládá r. 1934 v Litoměřicích tzv. Sběrné místo (Sammelstelle) biografii vyznaných sudetoněmeckých osobností (mužů i žen), kde se v roce 1936 sešlo více než 100 životopisů. Gaube zdůvodňuje tento počín záměrem dát tímto podnět k podobné činnosti i na jiných místech a vytvořit rozsáhlou základnu pro sudetoněmeckou etnologii.²³¹

* * *

Okolo roku 1900 lze na Litoměřicku zaznamenat první osobnosti zajímaví se o místní venkovskou zástavbu. Postupem času zájem o středohorské obce roste, nicméně němečtí vlastivědní pracovníci se zaměřují spíše na historii obcí, zjištění historických majitelů jednotlivých usedlostí nebo na pomístní jména než na faktografický popis místní zástavby nebo typologii půdorysu obcí. Takto obsahově pojaté texty jsou i přes poměrně rozsáhlé archivní bádání velmi vzácné, a to platí i pro výstupy česky píšících vlastivědců. V kontrastu s dobovou, spíše nacionálně laděnou vlastivědnou prací lze vyzdvihnout liberální příspěvek Julia Lipperta z r. 1898.

„učitelstvo...aby mohlo...širší domov dítěti přiblížiti, aby se zde cítilo tak doma, jako české dítě v okresích jazykově nesmíšených a tak, jako zde bylo všude doma od zášeří dějin našeho národa až do století XVIII. Vichřice hněvu božího po nešťastné bitvě bělohorské bičovaly bez ustání zdejší kraje...a právě v nejzazší chvíli, když poslední listy z haluze našeho národa u nás rval nelítostný severák germanisace, hodina osudu odbila, aby probudila kraj Litoměřiců, který zvolna propadal odnárodnění jako sídla Děčanů na severu..., k novému svobodnému a lepšímu životu“

²³⁰ Peiter, Wenzel (1928): Altes Bauernhaus in Priesen bei Wellemin. In: 4. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. I-IV. Peiter byl řídícím učitelem ve Velemíně. Za tuto informaci děkuji panu Miroslavu Radoňovi z teplického muzea.

²³¹ Gaube, Karl (1936): Gründung einer biographischen Sammelstelle in Leitmeritz. In: 12. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 11.

2.4.3 Českolipsko

Město Česká Lípa zaznamenalo určitý vzestup po r. 1850, kdy bylo na několik let i sídlem kraje. Průmyslové podniky vznikaly od 2. poloviny 19. století u četných městeček regionu, například v údolí řeky Ploučnice. Průmyslový rozvoj zde však nebyl tak překotný jako na Ústecku nebo v Podkrušnohoří.

Spolkový vlastivědný život byl mezi lety 1868 a 1938 do značné míry určován nadregionálně důležitým spolkem Nordböhmischer Excursions-Club (od r. 1915 Nordböhmischer Verein für Heimatforschung und Wanderpflege). Jeho sborník Mitt(h)eilungen, kam přispívaly stovky autorů, však věnoval problematice venkovského stavitelství, nebo vůbec problematice venkova, až do konce 19. století v podstatě minimální prostor.

Až po r. 1900 je možno nalézt několik prvních příspěvků k těmto tématům. Mezi nimi vyniká stať Franze Menze o obci Valteřice (okr. Česká Lípa), která je zaměřena nejen na obeznámení s historií obce, ale přináší také popis urbanistického řešení, zástavby a dále popis jedné z usedlostí včetně vybavení a náčrtku půdorysu přízemí. Menz chápe obec jako příklad „německé“ obce jak v souvislosti s její zástavbou táhnoucí se podél potoka (lánová ves – tento typ připisuje německému založení, oproti „slovanské“ okrouhlici), tak i v souvislosti s trojdílným řešením přízemí v usedlostech (načrtává trojdílný půdorys chlívniho typu). Usuzuje na založení obce „franskými“ osadníky.²³² Přejímá tak dobové názory na německý původ vybraných jevů (lánová ves, trojdílný dům chlívniho typu). I ze současného pohledu je však přínosný popis změn v zástavbě obce během 19. století a postřehy k sociální struktuře obyvatelstva.

Problematiky venkovské zástavby si povšimla i dlouholetá vůdčí osobnost výše zmíněného spolku Anton Amand Paudler. Doplňkovým způsobem sice toto téma představuje již v některých ze svých cestopisně pojatých knih, např. v knize Cultur-Bilder und Wander-

---

²³² Menz, Franz (1912): Waltersdorf, ein schönes Beispiel eines altdeutschen Ansiedlerdorfes. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 35 Jg., s. 53-57.

Skizzen aus dem nördlichen Böhmen,²³³ Forschungen und Wanderungen im nördlichen Böhmen²³⁴ a nebo Ein deutsches Buch aus Böhmen,²³⁵ a to prostřednictvím kreseb a vyobrazení. Ovšem znalost problematiky více projevila až v recenzi z r. 1903, kde představuje knihu Roberta Mielkeho Lidové umění (Volkskunst).²³⁶

V recenzi cituje Mielkeho názor, že dřevo je národní (německý) materiál, hrázděná konstrukce německým vynálezem. Lituje, že hrázděné domky se na venkově pod vlivem městského stavitelství nahrazují moderními domy v kasárenském stylu. Jak venkovský, tak i městský dům jsou dle něho reprezentanty lidové umění. Paudler vzápětí přidává poměrně rozsáhlý rozbor dobové odborné literatury, která se tématu venkovského domu a bydlení věnuje.²³⁷ Jedná se v podstatě o rešerši.

V roce 1924 se objevuje ve spolkovém sborníku článek od Emila Maudera s popisem usedlosti v obci Dolní Krupá (okr. Mladá Boleslav), kterou považuje autor za reprezentativní pro všechny německé usedlosti v severních Čechách.²³⁸

Roku 1937 vydává brožuru o venkovském domu v Severních Čechách Franz Weiss ze Cvikova (okr. Česká Lípa). Kromě poměrně stručného zobečňujícího textu, který shrnuje dosavadní poznatky, stojí za pozornost jeho snaha o teritoriální vymezení jednotlivých podoblastí Severních Čech na základě domnělého převládajícího urbanistického typu venkovských sídel. Na vypracované mapě je území Středohoří zahrnuto do typologické podoblasti „uliční a hromadné vsi“ (Strassen- und Häufendörfer). Přínosných je cca 10 fotografií konkrétních objektů, obrazová studie k tématu opracování dřevěných kmenů, kresby ke konstrukcím krovu a střech v oblasti a tři základní půdorysná schémata přízemí

---

²³³ Paudler, Anton Amand (1883): Cultur-Bilder und Wander-Skizzen aus dem nördlichen Böhmen, Böhm. Leipa Selbstverlage.

²³⁴ Paudler, Anton Amand (1889): Forschungen und Wanderungen im nördlichen Böhmen, Böhm. Leipa.

²³⁵ Paudler, Anton Amand (1895a): Ein deutsches Buch aus Böhmen. Leipa: Selbstverlag.

²³⁶ Paudler, Anton Amand (1903a): Volkskunst. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs. 26 Jg., s. 172-175.

²³⁷ Paudler, Anton Amand (1903b): Das deutsche Bauernhaus. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs. 1903, 26 Jg., s. 257-263, 357-363.

²³⁸ Mauder, Emil (1924): Die Niedergruppaier Bauerngehöfte. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege, 47 Jg., s. 97-107.

trojdílného domu chlívního typu, který se autorovi jeví jako charakteristický pro celé zkoumané teritorium.²³⁹

Franz Weiss publikoval i několik statí ohledně tématu venkovského stavitelství v rámci sborníku *Sudetendeutsche Monatshefte*. Podstatnou součástí statí byla u něho fotodokumentace sledovaných objektů. Představuje tak například starou evangelickou faru v obci Brtníky (okr. Děčín): dřevěnou přízemní budovu s podstávkou pocházející údajně z období kolem r. 1600.²⁴⁰ O něco později publikuje i obecněji pojatou stat' doplněnou několika fotografiemi o venkovských usedlostech v obcích v údolí Labe zhruba mezi Litoměřicemi a Ústím nad Labem. Snaží se přiblížit zejména vnější podobu tzv. středohorského domu v jeho dodnes uznávané podobě, totiž jako domu postaveného za kombinovaného použití technik hrázdění, roubení, případně i zdění, domu s vykládaným štítem, s pavlačí a s trojdílným vnitřním členěním.²⁴¹ Věnoval se i tématu bran se „slunci“ na teritoriu Severních Čech.²⁴² V téže oblasti jej zaujaly také starší šenkovny, tedy rychty s šenkovním právem.²⁴³ Texty jsou vždy doprovázeny fotografickým dokumentačním materiálem a v některých případech i půdorysnými zákresy objektů.

* * *

Jen relativně malá část území dnešního Českého středohoří je v dosahu města Česká Lípa. Snad i v této souvislosti je počet zachycených odborných statí věnujících se venkovskému stavitelství poměrně malý. I zde je však možno vyzorovat postupný vzestup zájmu o venkovské stavitelství či o venkovské obce po r. 1900. Nicméně opět se jedná jen o nepatrný zlomek z celkového počtu příspěvků ve vlastivědných sbornících.

---

²³⁹ Weiss, Franz (1937): *Das deutsche Bauernhaus in Nordböhmen. Mit einer Karte der Dorfformen Nordböhmens von Fritz Metzner. Plan bei Marienbad: Luis Bergmann: A. Knab.*

²⁴⁰ Weiss, Franz (1937): *Das alte evangelische Pfarrhaus in Zeidler.* In: *Sudetendeutsche Monatshefte*, Heft 4, s. 185-188.

²⁴¹ Weiss, Franz (1940): *Vom bodenständigen Bauernhause im Elbetale.* In: *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales. Mitteilungsblatt des Landesvereines „Elbetal“, Aussig, im Deutschen Heimatbund.* 2. Jg, Heft 3, s. 161-166.

²⁴² Weiss, Franz (1941a): *Sonnentorren in Nordböhmen.* In: *Sudetendeutsche Monatshefte*, Heft 3, s. 104-110.

²⁴³ Weiss, Franz (1941b): *Erbgerichte oder Kretschame in Nordböhmen.* In: *Sudetendeutsche Monatshefte*, Heft 5, s. 211-219.

2.4.4 Děčínsko

Zejména po r. 1900 zasáhla také údolí Labe a Ploučnice na Děčínsku postupující industrializace projevující se výstavbou továren a přílivem dělnictva. Zřejmě nejmarkantněji se jev projevil na území Podmokel u Děčína. Přesto region nehrál tak významnou roli jako sousední Ústecko, například ani z pohledu počtu obyvatel.

Významným vlastivědným aktivistou Děčínska byl učitel Emil Neder působící z Benešova nad Ploučnicí (okr. Děčín). Podílel se i na redakci sborníku *Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs* (od r. 1915 *Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege*). Publikoval i v Benešovském kalendáři (*Bensner Kalender*)²⁴⁴ a v časopise *Aus deutschen Bergen* (později vydáván pod názvem *Aus Heimatlichem Bergen*), který delší dobu vycházel právě v Benešově nad Ploučnicí. V roce 1906 Neder zakládá i Musejní spolek v Benešově nad Ploučnicí (*Bensner Museumsverein*) a stává se jeho prvním vedoucím. Osobně se zabýval hlavně genealogickými studii. Jeho práce nese často silný nacionalistický nádech.

Spolu s Děčínských učitelským spolkem (*Tetschner Lehrersverein*) připravoval Emil Neder od počátku 20. let 20. století vlastivědu (*Heimatkunde*) děčínského okresu. Měla mít dva svazky, přičemž druhý svazek měl obsahovat stati o jednotlivých sídlech zmíněného území.²⁴⁵ Postupně začaly vycházet jednotlivé tematické sešity, jakési náhrady za první, dle plánu všeobecně a přírodovědně pojatý svazek. Celistvě se však nakonec nepodařilo vydat ani první ani druhý svazek.²⁴⁶ Ovšem v periodiku *Bensner Kalender* vyšla řada velmi detailních Nederových statí o historii jednotlivých obcí na Benešovsku s doprovodnými dobovými fotografiemi.

V časopise *Aus deutschen Bergen* publikoval jmenovaný muž desítky historicko-vlastivědně zaměřených článků o různých místech v prostoru dnešního Středohoří, Českého Švýcarska i Lužických hor s ilustracemi. Z tematicky obdobně zaměřených statí

---

²⁴⁴ *Bensner Bezirks-Kalendar* (vycházel v letech 1906-1942). Vydáván i jako *Heimatsjahrbuch für die Bezirke Bensen, B. Leipa, Wernstadt* (1934) nebo *Heimatsjahrbuch für die Bezirke Bensen, Tetschen, B. Kamnitz, B. Leipa* (1933).

²⁴⁵ Wagner, Eduard (1923): *Heimatkunde des Elbegaues Tetschen*. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 3 Jg., Heft 1, s. 45.

²⁴⁶ Schulze, Josef (1939) : Emil Neder. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Elbethales*, 1 Jg., Heft 3, s. 1-3.

publikovaných ve sborníku *Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs* vychází r. 1903 jeho článek o historii šesti obcí v okolí Benešova nad Ploučnicí.²⁴⁷ V r. 1911 pak publikuje drobné vlastivědné zprávy o vybraných obcích Děčínska.²⁴⁸ K poznání historie obce Horní Kamenice (okr. Děčín) přispěl ve 20. letech 20. století Anton Beitlich.²⁴⁹ Pomístními jmény se v okolí Podmokel zabývá Emil Mauder.²⁵⁰

Cenná je kolekce dochovaného fotografického materiálu od Franze Queissera (1876-1945), která dokumentuje, kromě jiného, i architekturu venkovského prostoru na Děčínsku, Litoměřicku a Ústecku. Přírodovědec, genealog a aktivní vlastivědný badatel pracoval v děčínském archívu, který vnímal jako nedílnou součást vznikajícího muzea.²⁵¹ Dochované fotografie pochází z let 1930-1942 a zaměřují se zejména na podobu tehdy existujících venkovských staveb a drobných sakrálních památek.²⁵²

* * *

Na Děčínsku lze u několika málo osobností zachytit vzrůstající zájem o venkovské obce po r. 1900 a zejména po r. 1920. Ve zjištěných materiálech zcela převažuje zájem o poznání historie jednotlivých lokalit. Významnou vlastivědnou osobností je z Benešova nad Ploučnicí (okr. Děčín) působící Emil Neder. Cenná je kolekce fotografií od Franze Queissera.

2.4.5 Teplicko (Bílinsko)

Nemalý díl jihozápadní části dnešního Českého středohoří byl v dosahu města Bíliny, případně i vzdálenějších Teplíc. Zejména Libčevesko, nyní administrativně patřící do

---

²⁴⁷ Neder, Emil (1903): Über sechs Dörfer. In: *Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs*, 26 Jg., s. 24-30.

²⁴⁸ Neder, Emil (1911): Kleine Nachrichten aus dem Tetschner Bezirke. In: *Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs*, 34 Jg., s. 178-181.

²⁴⁹ Beitlich, Anton (1924): Ober Kamnitz: eine Kolonistengründung. In: *Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege*, 47 Jg., s. 45-48.

²⁵⁰ Mauder, Emil (1923): Flurnamen von Bodenbach und Umgebund. In: *Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege*, 46 Jg., s. 142-143.

²⁵¹ Dobové podmínky shodou okolností nedovolily po dlouhou dobu muzeum zpřístupnit.

²⁵² Po velkém úsilí se však Quiesserovi podařilo muzeum Heimatmuseum Tetschen-Bodenbach dne 14. 11. 1943 otevřít. Zdroj: <http://www.soalitomerice.cz/img/queisser/lidova.htm>, <http://www.soalitomerice.cz/img/queisser/index.html>

okresu Louny, patřilo přibližně mezi lety 1850 a 1938 do soudního okresu Bílina. Území Podkrušnohorské pánve prošlo od poloviny 19. století mimořádně dynamickým vývojem industriálním, demografickým i krajinným.

Po roce 1900 lze zachytit několik málo vlastivědných příspěvků k problematice venkovské zástavby. Na stránkách časopisu *Erzgebirgs Zeitung* se v r. 1902 objevila poměrně rozsáhlá stať o architektuře v Krušných horách a Středohoří od Wenzla Wachsmanna s kresbami. Text upozorňuje na geografické, etnografické a sociální vlivy na architekturu obcí, případně i na vlivy slohové architektury. Zabývá se takovými stavebníky prvky jako je hrázdění („Riegelbau“), roubení („Blockhaus“), obložení stěn (ponejvíce v Krušných horách), půdorys nebo řešení krovu. Ukazuje skloubení hrázděné, roubené a zděné konstrukce v jednom objektu s tím, že roubení se dle autora více projevuje v oblastech na pravém břehu Labe. Zde si také všímá obzvláštní dekorativnosti dřevěných prvků vnější konstrukce domů, kterou sice připisuje slovanskému vlivu (hovoří o slovanských motivech), ale vzápětí dodává, že se jedná zároveň o renesanční vliv, takže stavby v severozápadních Čechách lze vysvětlit jako spojení slovanských a německých lidových stylů.²⁵³

Autor se dále snaží vysvětlit různorodost architektury (vznik různých přechodových stylů) v obcích Středohoří působením celé řady vlivů. Výrazný prvek podstavky nazývá „Arkadenkonstruktion“ a vnímá ji jako relikv renesanční městské architektury. Pozornost věnuje i štítu a pavlači, kde popisuje dva základní konstrukční typy. Upozorňuje také na zakrývání otevřených pavlačí prkny v obcích situovaných v relativně vyšších polohách. Tento jev klade do 19. století.²⁵⁴

Při rozboru všech architektonických elementů rozeznává Wachsmann vývojovou fázi do cca r. 1650 a další vývojovou fázi po tomto období. Přináší i komplexní přehledovou tabulku vývoje sledovaných architektonických elementů ve vymezených časových obdobích. Situace je však navíc komplikována tím, že u mnohých staveb došlo k dodatečnému vyzdění některých částí stěn objektů, zejména v přízemí, a to od konce 18.

---

²⁵³ Wachsmann, Wenzel (1902): Über die Architektur der alten Bauernhäuser im Erz- und Mittelgebirge. In: *Erzgebirgs Zeitung*, 23. Jg., s. 175-181, 200-204, 228-232, 244-250, 266-273.

²⁵⁴ Wachsmann, Wenzel (1902): Über die Architektur der alten Bauernhäuser im Erz- und Mittelgebirge. In: *Erzgebirgs Zeitung*, 23. Jg., s. 175-181, 200-204, 228-232, 244-250, 266-273.

století. Od tohoto období se také objevují zděné novostavby. V některých případech však jsou části roubených stěn u patrových staveb nahrazovány hrázděním. Hrázděnou konstrukcí, relativně levnou, tak byly řešeny zejména hospodářské prostory situované v zadní části domu, ať již v přízemí či v patře.²⁵⁵

Ve stejném roce publikuje příspěvek k problematice česko-německých kulturních přenosů Gustav Carl Laube na příkladech věnovaných, kromě jiného, i venkovské architektuře Teplicka. Upozorňuje, že u mnohých obcí je vlivem pozdější vrstvy zástavby jejich původní charakter smazán. Ve věci typologizace vlastního domu rozeznává Laube na Teplicku dva základní typy: (a) dům s pavlačí a (b) dům bez pavlače. Při znalosti stati Julia Lippert o domě Středohoří Laube upozorňuje, že dům, který Lippert popisuje jako typický pro oblast na východ od Labe, lze najít i u Teplic. Jako příklad uvádí objekty v obcích Weisskirchlitz (dnes Novosedlice, součást města Teplice) a Tischau (dnes Mstišov, okr. Teplice). Řeka Labe tak pro Laubeho není nepřekročitelnou kulturní hranicí. I Laube považuje hrázdění za mladší techniku než roubení a vyvozuje, že domy na Teplicku musí být „mladší“ než roubené domy ve Středohoří. Upozorňuje také na mizení starší zástavby, náradí i na proměnu zahrad patřících tradičně k usedlostem. Vnímá to jako částečný zánik tradičního německví na Teplicku.²⁵⁶

Vlastivědná činnost v Bílině se projevila otevřením zdejšího vlastivědného muzea r. 1921 zásluhou místního německého spolku Museumsgesellschaft. K jeho znovuootevření došlo v polovině 30. let.²⁵⁷ Podoba expozice naznačuje konkrétní obory vlastivědného zájmu. Ve 21 místnostech se prostor věnoval problematice geologie, prehistorie, hornictví, historie města, hospodářství, školství, zemědělství (náradí a náčiní) a doplňkově i „lidovému“ umění zastoupeném několika kusy nábytku.²⁵⁸

---

²⁵⁵ Wachsmann, Wenzel (1902): Über die Architektur der alten Bauernhäuser im Erz- und Mittelgebirge. In: Erzgebirgs Zeitung, 23. Jg., s. 175-181, 200-204, 228-232, 244-250, 266-273.

²⁵⁶ Laube, Gustav Carl (1902): Volkstümliche Überlieferungen aus Teplitz und Umgebung. In: Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde, I Band, 2 Heft. Zweite Auflage. Prag, Calvesche k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung; Lippert, Julius (1898): Das alte Mittelgebirgshaus in Böhmen und sein Bautypus. Prag: J. G. Calvesche k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung. (Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde I. Band, 3. Heft).

²⁵⁷ SOKA Teplice, Fond Spolky Bílina, (10) Museumsgesellschaft Bilin; Laube, Gustav.: Das Heimatmuseum Bilin. SOKA Teplice, Fond Spolky Bílina, i. č. 23. Pozvánky na znovuootevření muzea. SOKA Teplice, Fond Spolky Bílina, i. č. 26.

²⁵⁸ Průvodce sbírkami muzea. SOKA Teplice, Fond Spolky Bílina, i. č. 21. Fotografie z expozic z let 1922-25 jsou zachovány v : SOKA Teplice, Fond Spolky Bílina, Die Museumsgesellschaft Bilin., i. č. 22.

V nedalekém městě Duchcov bylo Městské muzeum (Stadtmuseum zu Dux) otevřeno r. 1902. Členění oddělení muzea svědčí o zaměření instituce na archeologii, přírodní historii, středověké dějiny a na městskou kulturu. Teprve r. 1904 vzniká v rámci muzea i oddělení zaměřené na etnografii a dějiny umění.²⁵⁹ Z něho se v r. 1908 vyděluje samostatné etnografické oddělení pod vedením Josefa Umlaufa.²⁶⁰ Muzeum krátce vydává i časopis Heimat und Volk.

Ve 20. letech 20. století přináší řadu základních, spíše statistických informací o Bílinsku, včetně Libčeveska, kalendář Unsere Heimat dochovaný pro r. 1922 a 1923. Velmi podrobně si všímá výsledků sčítání obyvatel a hospodářského zázemí venkovského obyvatelstva. Přináší informace o množství hektarů osetých různými plodinami v každé obci. Přináší i informace o řemeslných živnostech a výsledcích voleb dle obcí.²⁶¹

* * *

Pro oblast Teplicka a Bílinska s Libčeveskem se prozatím podařilo zajistit poměrně málo dokladů vlastivědného zájmu zaměřeného čistě na venkovské stavitelství. Považuji za pravděpodobné, že této problematice zde vlivem různých okolností nebyla věnována taková pozornost, jako tomu bylo v jiných částech Českého středohoří. Nadregionálně významná je stat' Wenzla Wachsmanna.

2.4.6 Lounsko

Jihozápadní cíp Českého středohoří náleží v současnosti do okresu Louny. Ovšem v minulosti panství Libčeves (dnes na území okr. Louny) přináleželo do soudního okresu Bílina a jen několik obcí z jihozápadního cípu dnešního Českého středohoří tehdy patřilo do tehdejšího soudního okresu Louny.

---

²⁵⁹ Jahresbericht für d. Jahr 1904. Stadtmuseum zu Dux. Archiv muzeu Duchcov, inv.č. N 1714/1904.

²⁶⁰ Jahresbericht für d. Jahr 1908. Stadtmuseum zu Dux. Archiv muzeu Duchcov, inv.č. N 1714/1908.

²⁶¹ Unsere Heimat. Ein Zeitweiser und Volksbüchlein für die Deutschen im Gauë Bilin. Herausgegeben von der Deutschen Jugendgemeinschaft Bilin unter Beteiligung vieler Mitarbeiter. Bilin (1921, 1922).

Začlenění Libčeveska do soudního okresu Bílina snad mělo souvislost s faktem, že obě panství (Bílina, Libčeves) v 19. století náležela bílinské větvi rodu Lobkoviců. Zájem některých členů rodu o přírodní vědy podpořil přírodovědnou práci Franze Ambrose Reusse (1761-1830), všestranného přírodovědce a jednoho ze zakladatelů balneologie, a jeho syna Augusta Emanuela Reusse (1811-1873), mineraloga, geologa a lékaře. Ve službách Lobkoviců vybudovali rozsáhlou mineralogickou sbírku a Bílina se v 19. století stává centrem výzkumu mineralogie, případně geologie, což může mít i odraz v praktických podnikatelských aktivitách Lobkoviců, například v zájmu o těžbu surovin.²⁶²

Louny byly v 19. století jedním z měst Žateckého kraje. Národnostně česky orientované lounské spolky, u nichž lze od konce 60. let 19. století sledovat i projevy česky orientovaného nacionalismu, obracely svůj zájem na „české“ teritorium v blízkosti města. Tak tomu bylo i v případě Muzejního spolku v Lounech, který pořádal sběry a výstavy v souvislosti s přípravou Národopisné výstavy Československé v Praze (1895). Spolek shodou okolností nevydával vlastní sborník prací a dle všeho se zaměřil ve své činnosti i na podporu české menšiny v Žatci a v Postoloprtech, městech tehdy převážně německých.²⁶³

V Lounech vznikaly česky psané monografie obcí středního Poohří a jižněji orientované pahorkatiny Džbán. Autorem 15 z nich byl František Štědrý.²⁶⁴ V souvislosti se Středohořím je možno zmínit snad jen jeho knihu o vsích Koštice, Želevice a Vojnice (vše okr. Louny), které se nacházejí v těsném sousedství dnešního Českého středohoří.²⁶⁵

Jistému zájmu se Středohoří těšilo ze strany Klubu českých turistů (pobočka Louny). Ten pořádat výlety do kopců a na zříceniny. Oblíbený byl Košťálov. Okrajově jsou některé obce zmíněny v sepsaných vlastivědných syntézách o okresu Louny.²⁶⁶

* * *

---

²⁶² Reussové z Bíliny: památce velkých přírodovědců. V Teplicích: Regionální muzeum v Teplicích, 2001.

²⁶³ Vostřel, Martin (2010): Společenský a kulturní život v Lounech v letech 1880–1914, I.: sonda do mikrosvěta městské společnosti na přelomu století. In: Manuscripta Ethnologica, Miloš Tomandl (ed.), Praha, s. 224-235.

²⁶⁴ František Štědrý vydal, často vlastním nákladem, mezi lety 1906 a 1930 dějiny následujících obcí: Černice, Domašice a Filipov, Cítoliby, Peruc, Vrbno, Křivice, Koštice, Želevice, Vojnice, Křesín, Levúsy a Horky, Pišňany, Blšany, Veltěže, Týnec Panenský. Přidal i dějiny města Louny.

²⁶⁵ Štědrý, František (1928): Koštice, Želevice, Vojnice v okrese libochovickém. V Lounech: František Štědrý.

²⁶⁶ Horký, V. (1937): Monografie města Loun a okresu lounského. Louny: Městská rada.

Dobový vlastivědný zájem z etnicky českého města Louny fakticky nedosáhl až k území dnešního Českého středohoří. Místní badatel František Štědrý věnoval alespoň pozornost některým lokalitám v těsném sousedství Českého středohoří. Snad i změny v administrativním začlenění Libčeveska měly vliv na dnešní torzovitost dochovaných archivních pramenů.

3 Shrnutí obsahu práce a závěr

3.1 Shrnutí

Krajina Chráněné krajinné oblasti České středohoří se na jihu poměrně ostře zdvihá z Polabské nížiny. Mnohé vrcholy mají vyšší nadmořskou výšku než 500 m n.m. V severní a východní části však existují i úseky mající charakter téměř náhorních planin s poněkud pozvolnějším reliéfem. Pohoří rozděluje řeka Labe na východní a západní část.

V historické době byly především relativně nižší polohy situované jižním směrem vždy zemědělsky velice hojně využívány. Dařilo se zde dokonce i vinařství, ovocnářství a chmelařství. Zejména v 19. století se odlesněné náhorní planiny na Verneřicku využívaly pro chov dobytka. V posledním tisíciletí se území stává místem intenzivního kontaktu mezi obyvatelstvem hovořícím česky, které lze považovat za nositele kulturních vlivů přicházejících převážně z východu, a lidmi hovořících německy, přicházejících se svými přínosy převážně ze západu.

Od středověku bylo důležitým centrem město Litoměřice, i za zemskými hranicemi byly známé lázně v Teplicích. Zásadním impulsem změn byla industrializace regionu a jeho okolí. První středisko manufakturní výroby se rozvíjelo od konce 18. století ve Verneřicích. Lepší dopravní dostupnost při řekách Labe, Ploučnice a Bílina dala od 2. poloviny 19. století vznik mnoha desítkám zdejších průmyslových podniků. Ústí (nad Labem) se stává velmi významným průmyslovým městem Habsburské monarchie. Přílivem dělnické síly vzrůstá mimořádně rychle počet obyvatel vybraných měst a obcí.

Oproti tomu regionální důsledky válečných událostí, zejména pak třicetileté války (1618-1648) a II. světové války (1939-1945), vedly k mimořádně velké populační degeneraci a následné devastaci sídel i území dnešního Českého středohoří.

* * *

Téma kulturní krajiny odráží dichotomii pojetí krajiny jako čistě přírodního elementu na straně jedné a jako výsledku kultivace životního prostoru lidskou společností na straně

druhé. Pojetí krajiny jako krajiny sídel rozvíjí zpočátku zejména geografové, když již Friedrich Ratzel (1844 – 1904) v rámci tzv. německo-rakouské školy kulturních okruhů hovoří o vztahu mezi geografickým prostředím a konkrétní kulturou.

V 80. letech 19. století August Meitzen aplikoval myšlenku migrací na problematiku tzv. lidové architektury a představil hypotézu o zásadním vlivu migrace Germánů (Němců) na její rozvoj v podstatné části Evropy. Se silně nacionalistickým zabarvením myšlenku dále šíří řada následovníků. Podstatným příspěvkem je r. 1932 kniha „Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa“ od Bruno Schiera. Jeho kulturněmorfologické přiblížení problematiky bylo prostorově zachyceno i kartograficky. Další německy píšící badatelé hovoří přímo o výzkumu krajiny sídel.

Nacionalisticky tendenční části teorií byly kritizovány již kolem přelomu 19. a 20 století (Julius Lippert), ke korekcím však došlo zejména po r. 1945 (např. Frolec, Vařeka). Tehdy je u česky píšících badatelů rozvíjena etnokartografická metoda. Na německém území navazuje metodou srovnávacího výzkumu kulturního prostoru (Kulturraumforschung) domu a architektury spolek „Arbeitskreis für Hausforschung“ a typologizací venkovských sídel a domů se zabývá i řada geografů.

Etnokartografická metoda naráží při snaze o typologické rozčlenění území bývalého Československa nebo současné České republiky na potíže jednoznačně zařadit území Českého středohoří do této klasifikace. Velká různorodost konkrétních projevů venkovské zástavby při zkoumání místních obcí vede k velmi nejednotnému začleňování území Českého středohoří do pomyslné typologické mapy a naznačuje případnou nevhodnost metody typologizace při výzkumu domu Českého středohoří.

Pojetí kulturní krajiny jako krajiny sídel je tedy relevantním pojetím náhledu na krajinu a má zřetelnou návaznost na řadu prací českého i německého kulturního a vědeckého prostoru.

* * *

S ohledem na územní rozsah současné Chráněné krajinné oblasti Českého středohoří a také v důsledku množství vlivů, které v minulosti spoluformovaly zástavbu zdejších obcí, je velmi obtížné jasně definovat konkrétní typ zdejšího domu nebo jasně převažující urbanistický typ lokalit. Dosavadní výzkumy venkovské zástavby se navíc věnovaly ponejvíce obcím východně od Labe. Poměrně ojedinělou pozornost k sobě lokality na západ od Labe přitáhly až v prvních dekádách 20. století, kdy však relativně starší vrstvy zástavby z místních obcí již téměř vymizely v důsledku vysokého tempa zděných přestaveb.

Z hlediska struktury sídel jsou v Českém středohoří zastoupeny obce návesní, silniční, uliční, řadové i hromadné, někde je v zástavbě dodnes patrná i původní okrouhlice. Pouze na severovýchodě regionu jasně převládají lesní lánové vsi.

Vývoj zdejšího dvora dospěl na počátku 19. století ke tvaru dvora třístranného, kdy se spojení s návsi či komunikací odehrávalo prostřednictvím brány a k ní přiléhající branky pro pěší. Vedle branky stála hlavní budova usedlosti štitové orientace směrem ke komunikaci kombinující ve svých prostorech obytné a hospodářské funkce. K bráně se přimykala špýchar taktéž štitové orientace, který býval v průběhu 19. století často vystřídán výměnkem. Dvůr vzadu uzavírala stodola.

Hlavní budova bývala patrová, se sedlovou střechou svírající ve štítu úhel asi 60 stupňů. Krov měl v základě podobu dvojité stolice. V patře objektu byla při stěně přiléhající ke dvoru pavlač vykazující dva základní typy: (1) krátká pavlačka zapuštěná do střední části tělesa domu a (2) pavlač dlouhá přes celou stěnu domu vystupující z tělesa stavby. Základem vnitřní dispozice domu bylo trojdílné členění chlévního nebo komoro-chlévního typu.

Hlavním stavebním materiálem bylo na většině území nejdříve dřevo, pouze v jihozápadní části Středohoří se zřejmě již na počátku 19. století běžně stavěly zděné objekty z místně dostupného kamene. Na západ od Labe bývalo zřejmě po celé 19. století běžné patro hrázděné konstrukce, zatímco na východ do Labe bývala patra častěji roubená nebo částečně roubená. Roubení se v regionu užívalo také v přízemí v přední části domu, kde bylo doplněno podstávkou. Chlévy se zdily.

Výše popsaný dům i celá usedlost byly během 19. století (i později) zasaženy řadou vlivů, v jejichž důsledku se výrazným způsobem proměnilo vzezření místních obcí. Jedním z vlivů bylo postupné prosazování řady legislativních změn. Protipožární nařízení opakovaně zakazovaly užívání dřeva jako stavebního materiálu. Ve Středohoří dochází v tomto důsledku k postupnému nahrazování dřeva za místně dostupný kámen a ke konci 19. století i za pálenou cihlou. První zděné novostavby se objevují již po r. 1820. Ekonomické důvody však často dovolovaly jen dílčí přestavby objektů. Po určitou dobu se při nich běžně uplatňovalo hrázdění, zejména v patrech nebo v částech patra. Trend zděné výstavby však přesto sílil a zejména od poloviny 19. století zděné novostavby budované dle plánů školených mistrů nahrazovaly stále více původní dřevěné stavby. Výzdobu zděné fasády někdy ovlivnila slohová architektura měst, zejména se uplatnily prvky klasicismu, eklekticismu a secese. V některých případech nová hlavní zděná budova usedlosti měla půdorys ve tvaru písmene L.

Dřevěné stavby však z regionu zcela nevytizely a jsou dodnes zastoupeny zejména v pravobřežní části Českého středohoří. V levobřežním prostoru se oproti tomu tyto objekty téměř nenacházejí. Vliv na to měl zřejmě velmi blízký kontakt s průmyslovými městy jako např. Ústí (nad Labem), Teplice, Trnovany (dnes součást Teplic) nebo Podmokly (dnes součást Děčína), které se bouřlivě rozvíjely zejména od 2. poloviny 19. století. Výrazný úbytek relativně starší vrstvy zástavby lze sledovat kolem r. 1900, a to nejdříve v údolích větších řek. V lokalitách mezi Lovosicemi a Teplicemi pak tato fáze modernizace zástavby nastupuje nejpozději ve 20. letech 20. století.

Ekonomické a sociální změny 19. století se také na venkově projevíly v postupující sociální stratifikaci. Ekonomické postavení obyvatel se v rámci jedné vsi u jednotlivých usedlostí velmi lišilo. I v tomto důsledku tak v rámci jedné lokality existuje několik rozsáhlých nových zděných usedlostí s třístranným nebo dokonce čtyřstranným dvorem, které jsou, například při krajích obcí, doplněny množstvím nepoměrně skromnějších obydlí zahradníků a domkářů charakteru domu jednotného nebo s dvoustranným dvorem. Některé existující dřevěné budovy se na přelomu 19. a 20. století nahazují omítkou nanesenou na rákos nebo se pobíjejí břidličnými deskami.

Tyto i další vlivy působily na jednotlivé usedlosti nebo na celé lokality nerovnoměrně, čímž lze interpretovat velkou různorodost dnes existující venkovské zástavby zejména na východ od Labe. Z pohledu užitých stavebních technik dochází k prolínání roubení, hrázdění a zdění, a to zejména v důsledku postupných přestaveb. Západně od Labe dochází k uplatnění zděné zástavby v podstatě plošným způsobem. Z hlediska vnitřní dispozice hlavní budovy usedlosti se však stále jedná v zásadě o dům trojdílný.

* * *

K prvním, kteří se určitým způsobem zajímají o venkovskou zástavbu na teritoriu dnešního Českého středohoří, patří doboví malíři, například Caspar David Friedrich nebo bratři Mánesové. Venkovské domy vkomponovali do svých obrazů. Mezi nejčastěji malované výjevy patřilo údolí Labe nebo okolí Milešovky. Také amatérští výtvarníci kreslili či malovali tyto výjevy, např. Robert Klutschak.

Poměrně brzy se Středohoří stává cílem turistů a prvních zájemců o vlastivědu. Ti byli často sdruženi ve spolcích, jež vznikaly zejména po r. 1868 ve městech. Zakládali je převážně intelektuálové se zájmem zprvu spíše přírodovědným, který byl doplňován zájmem o kulturní charakteristiky území. Spolková činnost bývala ovlivněna dobovými nacionalistickými tendencemi, které souvisely s emancipačními snahami zástupců formujícího se českého a (sudeto)německého národa.

O vsi Českého středohoří se jako první podrobněji zajímají německy píšící badatelé. Zřejmě prvním důležitým turisticko-vlastivědným spolkem v dosahu Českého středohoří byl Nordböhmischer Excursions-Club založený r. 1878 v dnešní České Lípě. Jeho pobočky vznikaly i v dalších městech. V 80. letech 19. století vzniklo ve městech v dosahu Středohoří několik Středohorských spolků (Mittelgebirgsverein), zaměřených víceméně turisticky. Ve stejné době vznikají v Podkrušnohoří německé turistické spolky s dosahem jak do Krušných hor, tak i do západní části dnešního Českého středohoří.

Důležitým prvkem ohraničujícím v jistém slova smyslu vlastivědnou práci se stala jazyková hranice. Procházela jihozápadním cípem dnešního Českého středohoří a během několika desetiletí se z ní vyvinula poměrně jasně vyznačená hranice národnostní.

V dobovém kontextu silící nacionalizace vzrůstá během posledních desetiletí 19. století badatelský zájem o ten „svůj“ jazykový prostor. Území dnešního Českého středohoří se tedy programově stává prostorem zájmu zejména německých vlastivědných badatelů. K územím osídleným převážně českým etnikem patřily jen některé lokality na jihozápadě v širším okolí města Louny.

Čistě vlastivědné badatelské ambice se projevily po politických změnách v roce 1918 vznikem spolků specializovaných na vlastivědnou práci. Ve městech v dosahu Středohoří vznikala Pracovní společenství pro vlastivědný výzkum (Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung) pracující obvykle se značně nacionálním akcentem. Drtivá většina spolků po úředním zákazu činnosti v roce 1939 zaniká. Na základě zvláštního povolení vznikl toho roku německý vlastivědný spolek Landschaftsverein "Elbetal", který měl sídlo v Ústí nad Labem a pobočky v Litoměřicích a v Děčíně.

Vlastivědnou prací se také zabývaly spolky muzejní. Je možno si všimnout určitého rozdílu mezi českými a německými spolky. Zatímco v „českých“ regionech (tedy v podstatě mimo České středohoří) probíhaly ve venkovských obcích sběry artefaktů materiální povahy (oděv, nářadí, umění, nábytek apod.) ústící v regionální výstavy a v nově zakládaná vlastivědná muzea a vrcholící upořádáním Národopisné výstavy Československé v Praze r. 1895, tak v prostředí německých muzejních pracovníků je konkrétně zájem o venkovské obce Středohoří až téměř do konce 19. století v podstatě minoritní.

Velké „německé“ výstavní podniky, uspořádané v letech 1903 (Ústí nad Labem) a 1906 (Liberec), přibližují převážně kulturu města a rozvoj průmyslu. Až na nepatrné výjimky neprezentují venkovské prostředí. Také první německá muzea regionu jsou spíše městská (Stadtmuseum) nebo průmyslová, živnostenská. Zdrojem německé etnické identifikace tedy nebylo, alespoň v této době, prostředí vsí a jejich obyvatel.

* * *

Turisticko-vlastivědné spolky vydávaly ve většině případů spolkové sborníky nebo ročenky, kde byly publikovány tisíce statí. Ovšem problematice venkovské zástavby se do r. 1900 věnovalo jen několik málo článků. Teprve po apelu zástupců německé inteligence

na užitečnost vlastivědné práce na venkově (a upozorňování na české národopisné aktivity jako na vzor) pro národně-emancipační cíle dochází po r. 1900 k většímu vlastivědnému zájmu o venkovské lokality (včetně jejich zástavby) i u německých vlastivědců.

Díličí informace o území dnešního Českého středohoří lze nalézt ve 2. polovině 19. století v německy psaných vlastivědách nazývaných Heimatkunde nebo Heimatskunde. V jejich obsahu býval někdy obsažen popis jednotlivých sídel příslušného území, kde bylo např. pojednáno o poloze určité obce a její historii nebo o významných stavbách (kostel, škola). Součástí ještě nebýval konkrétní popis zdejší venkovské zástavby.

Změna politických poměrů po r. 1918 znamená do značné míry oslabení pozice českých (sudetských) Němců v nové republice. V dosahu Středohoří je navíc v důsledku již desetiletí probíhající industrializace patrna značná modernizace venkova a zejména na západ od Labe je zástavba obcí často již téměř kompletně nová - zděná. Toto vše snad přispívá až k nostalgickému volání ze strany vlastivědných pracovníků po ochraně památek na „doby otců“, mezi jiným i po ochraně starších venkovských usedlostí, které někde již zcela vymizely.

Znovu jsou vydávány dopracované německy psané vlastivědy (Heimat(s)kunde) a v důsledku příchodu české inteligence do pohraničních měst dochází i k vydávání česky psaných regionálních vlastivěd obdobného obsahového členění. Bývá již pravidlem zařadit i stati věnované venkovskému domu nebo typologii venkovských sídel.

* * *

Centry s koncentrací vlastivědného badatelského zájmu o venkovskou zástavbu na území dnešního Českého středohoří byla zejména nedaleká města, kde sídlily vlastivědné nebo turistické spolky, případně obce, kde profesně působili konkrétní badatelé.

Okolo roku 1900 lze zaznamenat první vlastivědné badatele zajímající se o venkovskou zástavbu Středohoří. Postupem času zájem o venkovské obce roste, zejména po r. 1918, nicméně němečtí vlastivědní pracovníci se zaměřují spíše na historii vsí, zjištění historických majitelů jednotlivých usedlostí nebo na pomístní jména než na faktografický

popis místní zástavby nebo typologii půdorysu obcí. Texty věnované primárně venkovské zástavbě nebo urbanismu obcí byly zachyceny jen v poměrně málo případech.

Středohorskými obcemi a jejich zástavbou na Ústecku se zabýval zejména Franz Josef Umlauf, který kromě textů zdokumentoval množství objektů i fotograficky. Konkrétní usedlosti přiblížili také Otto Michel, Emil Richter nebo Josef Rehn. Řadu staveb fotograficky zachytil Emil Hortig.

Na Litoměřicku lze vyzdvihnout liberálně laděnou studii Julia Lipperta o středohorském domě, která kontrastovala v porovnání s dobovou, spíše nacionálně laděnou vlastivědnou prací. Venkovskou zástavbu přiblížil také Johann Haudeck a fotograficky i Johann Linhart. Řadu příspěvků publikoval Heinrich Ankert a Erhart Proschwitzer. Jednu z usedlostí důkladně popsal Wenzel Peiter.

Na Českolipsku se problematikou zabývali zejména Anton Amand Paudler, Franz Menz a Franz Weiss. Historii mnoha obcí Děčínska zpracoval Emil Neder, fotograficky je zaznamenal Franz Queisser. Z Teplicka se podařilo zachytit obsáhlou studii od Wenzla Wachsmanna a v rovině srovnávací se problémem zabýval také Gustav Carl Laube. Vlastivědný zájem z etnicky českého města Louny nedosáhl až k území dnešního Českého středohoří.

K problematice venkovského stavitelství Českého středohoří se ve své knize Sudetoněmecký národopis (Sudetendeutsche Volkskunde) vyslovuje i Emil Lehmann.

3.2 Závěr

Počátky vlastivědného zájmu o venkovskou zástavbu dnešního Českého středohoří lze zaznamenat až kolem r. 1900. Pozornost tomuto území věnují takřka výhradně německy píšící badatelé. Ačkoliv později, zejména po r. 1918, tento vlastivědný zájem sílí a počet vzniklých statí nebo fotografických dokumentů roste, tak těžiště zájmu vlastivědných badatelů se v případě obcí Českého středohoří přeci jen obrací převážně jinými směry,

například směry genealogickými a obecně historickými, než aby bylo velkou měrou orientováno na místní venkovské stavitelství.

Vlastivědný zájem česky píšících badatelů o obce Středohoří se začíná rozvíjet velmi pozvolna teprve po r. 1918. Problematice venkovské zástavby se ve větší míře věnují až po 2. světové válce.

Zároveň lze na základě dobových záznamů usuzovat, že nejpozději kolem r. 1900 prošlo nemálo venkovských lokalit situovaných zejména v údolí řek Labe nebo Bílina zásadní proměnou domového fondu v důsledku průmyslového vzestupu Ústecka, Teplicka a Děčína. Tato proměna obcí, projevující se v takřka kompletní výměně jejich zástavby ve prospěch zástavby zděné, pokračovala dle dobových záznamů zřejmě poměrně rychle i ve 20. letech 20. století a zasáhla velmi významně zejména obce situované v rámci Středohoří na západ od Labe.

V kontrastu s výše popisovanou proměnou obcí v levobřežní části Středohoří se zástavba vsí položených východně od Labe modernizovala mnohem pozvolněji. Dokladem toho je i zdejší relativně velké množství ukázek částečně dřevěné zástavby dochované až do dnešních dní.

Je tady zřejmé, že zájem o venkovskou zástavbu dnešního Českého středohoří nastupuje až v období kolem r. 1900, kdy tato zástavba již podléhá, a to zejména na západ od Labe, modernizačním tlakům a v nemálo lokalitách se nejpozději ve 20. letech 20. století mění na zástavbu kompletně zděnou, která již není případnému vlastivědnému badateli takovou oporou při komplexnějším výzkumu venkovské architektury.

V důsledku výše naznačených souvislostí se tak zejména u venkovské zástavby na západ od Labe badatelský a dokumentační zájem o relativně starší vrstvu místní zástavby časově spíše mívá s obdobím, kdy tuto vrstvu zástavby bylo ještě možné v kompletnější míře zkoumat v terénu. I z těchto důvodů je pro současný výzkum vývoje venkovské zástavby na západ od Labe použitelných jen několik málo badatelských výstupů.

O něco lepší je výchozí situace pro další výzkum lokalit na východ od Labe, kde lze v terénu dodnes nalézt ještě poměrně velké množství hodnotných venkovských objektů. Věnovalo se jim již několik badatelů i přesto, že očekávaný rozvoj jejich zájmu po r. 1945 byl bržděn problematickou situací po odsunu větší části místního obyvatelstva. Určité komplikace zde zřejmě způsobila i jinak běžná metoda typologizace a etnokartografického přístupu, pro kterou byla zdejší zástavba, charakteristická množstvím poměrně různorodých projevů místního domu a usedlosti, poměrně obtížně zakomponovatelná do rámce komplexního výzkumu domu bývalého Československa.

4 Seznam použité literatury a odborných pramenů

4.1 Literatura vyšlá tiskem

- Anděl, Jiří, Balej, Martin, Jeřábek, Milan, Oršulák, Tomáš (2004): Vývoj sídelní struktury a obyvatelstva pohraničních okresů Ústeckého kraje. In: Acta Universitatis Purkynianae 88, Studia Geographica IV., s. 229. Ústí n. L.: UJEP.
- Ankert, Heinrich (1921a): Der Leitmeritzer Gau. Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, Reichenberg.
- Ankert, Heinrich (1921b): Leitmeritz. Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, Reichenberg.
- Ankert, Heinrich (1927a): Vor- und Frugeschichte des Leitmeritzer Mittelgebirgsvereins. Zum 40jährigen Gründungsfeste. Leitmeritz : Buchdruckerei Dr. Karl Pickert.
- Ankert, Heinrich (1927b): Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz. In: 3. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. XXXI – XXXII.
- Ankert, Heinrich (1929a): Der Bierschank in Rein. In: 5. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 25.
- Ankert, Heinrich (1929b): Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz. In: 5. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 32.
- Ankert, Heinrich (1931): Die Familiennamen des Dorfes Hlinnay bei Leitmeritz im Jahre 1782. Die Bewohnerschaft von Babina im Jahre 1783. In: 7. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 9-11.
- Ankert, Heinrich (1932): 10 Jahre Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz. In: Unsere Heimat. Blätter für Heimatkunde der Leitmeritzer Gaus. Beilage zur Leitmeritzer Zeitung. 13. Jg., Nr. 11, 1. Nov. 1932, s. 40-44.
- Ankert, Heinrich (1934): Kurze Beschreibung von Naschewitz.²⁶⁷ Seine Lage, Einwohner, ihrer Religion und derselben Schicksale vom Jahre 1624 bis 1784. In: 10. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 12-23.
- Ankert, Heinrich (1934): A.Paudler zum Gedenken. In: Unsere Heimat. Blätter für Heimatkunde der Leitmeritzer Gaus. Beilage zur Leitmeritzer Zeitung. 15. Jg., Nr. 11, 1. Nov. 1934.

---

²⁶⁷ Jedná se o Náchkovicce, německy uváděné i jako Naschowitz (pozn. JŠ.).

- Ankert, Heinrich (1936b): Taschow. In: 12. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 7-11.
- Bahenská, Marie, Woitsch, Jiří (2007, eds.): Josef Vařeka české etnologii : (výbor studií vydaných k 80. narozeninám), Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky.
- Baláš, Emanuel (1951): Lidová architektura v rámci památkové péče. In: Český lid, 28, s. 214-221.
- Baláš, Emanuel (1965): Oblasti hrázděné konstrukce a patrových domů s podvážkou na Mělnicku. In: Český lid, 52, s. 343-346.
- Baran, Ludvík (1952): K studiu lidové architektury. In: Český lid, 29, s. 182-188, 230-237, 278-285.
- Baumgarten, Karl (1985): Das deutsche Bauernhaus : eine Einführung in seine Geschichte vom 9. bis zum 19. Jahrhundert. Berlin: Akademie.
- Beer-Heidrich, Lotte (1994): Vom Leben der Bauern im Kreis Leitmeritz vor 1945. Nürnberg.
- Bergmann, Luis (1939): Kennt das Egerland das „Umgebende“? In: Sudetendeutsche Monatshefte. Zeitschrift des Bundes der Deutschen. Heft 8, s. 421-424.
- Bernau, Friedrich (1895): Das Leitmeritzer Gesangbuch. Leipa.
- Bernau, Friedrich (1903): Studien und Materialien zur Specialgeschichte und Heimatskunde des deutschen Sprachgebietes in Böhmen und Mähren. Beschreibung und Abbildungen der interessantesten Parthien im Riesen- und Mittelgebirge : zum Andenken gewidmet der Sudetenwanderer. In: Weckelsdorf: Verlag und Eigenthum des Jakob John, 1859.
- Blau, Josef (1915): Der Lehrer als Heimatforscher : eine Anleitung zu heimatkundlicher Arbeit. Prag; Wien; Leipzig: Schulwissenschaftlicher Verlag A. Haase.
- Blau, Josef (1927): Landes- und Volkskunde der Tschechoslowakischen Republik. Reichenberg: Paul Sollors' Nachf.
- Boháč, Antonín (1909): Boj o české menšiny v zemích českých v posledních dvou letech. Praha: Pokrok.
- Brouček, Stanislav a kol. (1996): Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895. Praha: Littera Bohemica.
- Brouček, Stanislav (1979): České národopisné hnutí na konci 19. století. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.

- Bureš, Pavel (1996): Památková ochrana historických vesnic v České Republice. Praha: Jalna.
- Čelko, Vojtěch (1999): Podíl spolku Excursions Club na vlastivědném bádání, vytvoření regionálních sbírek a muzeí. In: Bezděz, 8, Česká Lípa, s. 111-150.
- Československá vlastivěda, řada II - Národopis. Praha 1937, s. 148-207.
- Československá vlastivěda, díl III - Lidová kultura. Praha, Orbis 1968, s. 105-141.
- Das Erzgebirge und sein Vorland. Sonderheft der Zeitschrift „Deutsches Vaterland“. Oesterreichs Zeitschrift für Heimat und Volk. Wien 1923.
- Das Wirtshaus Nr. 22 in Lukawetz. In: 3. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, 1927, s. XX-XXI.
- David, Petr, Soukup, Vladimír (2000): 555 Památek lidové architektury České republiky. Praha: Kartografie Praha ve spolupráci s Soukup & David.
- Dějiny města Litoměřic. Litoměřice: Město Litoměřice 1997.
- Dějiny města Ústí nad Labem. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem 1995.
- Denkschrift über die zweckmässigste Art und Weise der Einrichtung und Ausgestaltung der Museen : Deutschböhmischer Städte und ihnen Verwandter Anstalten .... Prag: Verlag der Gesellschaft zur förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, 1899.
- Dietrich, E. V. (1839): Das Elbenthal von Leitmeritz bis Meissen. Leitmeritz.
- Dorfchronik Polepp (Polepy). Gerichtsbezirk: Leitmeritz/Nordböhmen, 1990.
- Doskočil, Oldřich (2000): Krajina Litoměřicka a Českého středohoří v proměnách malířských slohů 19. a 20. století (do roku 1945). V rámci edice Malíři Litoměřicka, sv. 5, vydalo Okresní vlastivědné muzeum v Litoměřicích. Praha: Nakladatelství OSWALD.
- Doskočil, Oldřich (2004): Děčany, Solany, Lukohořany, Semeč v proměnách času a současnosti. Praha: OSWALD.
- Doskočil, Oldřich (2009): Historie a současnost podnikání na Litoměřicku, Roudnicku a Lovosicku. Žehušice: Městské knihy.
- Ebel, Martin (2000): Der Einfluss der Legislative auf die Entwicklung baulicher Konstruktionen in Böhmen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. In: Historischer Haus- und Stadtbau im böhmisch-sächsischen Raum: Tagungsband 1999, Ústí nad Labem: Ústav slovansko-germánských studií UJEP; Pirna: Institut für bewahrende Erneuerung historischer Bauwerke, s. 44-55.

- Ebel, Martin, Škabrada, Jiří (1996): Původní plánová dokumentace lidové architektury. Praha: ČVUT.
- Ebel, Martin, Škabrada, Jiří, Dostál, P. (1997): Zděná klasicistní přestavba vesnice Loubí po požáru roku 1843. In: Průzkumy památek, č. 1, s. 63-92.
- Ebel, Martin, Škabrada, Jiří (2000): Projekty vesnických staveb v 19. století a jejich realizace. In: Průzkumy památek II, s. 147-152.
- Edel, Tomáš: Vývoj břidlicového štítu na Liberecku. Diplomová práce, Ústav etnologie FF UK.
- Fischer, Rudolf (1944): Das Elbetal in der Kultur – und Geistesgeschichte des Sudetenraumes. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales, 6. Jg., Heft 1, s. 1-7.
- Fritschen, W., Helvit, J. (1964): Wir beschreiben ein Bauernhaus. In: Alten Bauten im neuen Dorf. Berlin.
- Frolec, Václav (1976a): Základní problémy klasifikace domu. In: Národopisné aktuality, 13, s. 171-177.
- Frolec, Václav (1976b): Etnická teorie a interetnické vztahy při studiu lidového stavitelství. In: Slovanský národopis, 24, s. 223-228.
- Frolec, Václav, Vařeka, Josef (1983): Lidová architektura. Encyklopedie. Praha: SNTL.
- Gattermann, Emanuel (1929): Die ältesten Anwesen des Dörfes Schüttenitz. In: 5. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 20-21.
- Gattermann, Emanuel (1933): Ein Beitrag zur Geschichte der bauerlichen Anwesen des Dörfes Schüttenitz. In: 9. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 8-12.
- Gattermann, Emanuel (1935): Flurnamen der Orte Schüttenitz, Skalitz, Welbine und Pohorschan. In: 11. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 4-6.
- Gaube, Karl (1933): Wesen und Ziele der Familienforschung. In: 9. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 6-7.
- Gaube, Karl (1934): Schützt und ehrt das deutsche Bauernhaus. In: 10. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 1-2.
- Gaube, Karl (1936a): Gründung einer biographischen Sammelstelle in Leitmeritz. In: 12. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 11.
- Gaube, Karl (1936b): Errichtet Dorfmuseen! In: 12. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 21.

- Gaube, Karl (1936c): Mein Heimatdorf. In: 12. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung Leitmeritz, s. 7.
- Gierschik, Julius (1902): Führer durch den Leitmeritzer Gau: Elbefahrt, Bahnfahrten und Fusswanderungen in Böhmens Paradies ; - 2. Auflage - Leipzig: Heinrich Blömer.
- Gojda, Martin (2000): Archeologie krajiny: vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha: Academia.
- Haase, A (1914): Führer durch das Erz-und Mittelgebirge. Prag: Haase.
- Haase, A (1915): Der Lehrer als Heimatforscher : eine Anleitung zu heimatkundlicher Arbeit. Prag; Wien; Leipzig: Schulwissenschaftlicher Verlag.
- Hájek, Pavel (2008): Jde pevně kupředu naše zem: krajina českých zemí v období socialismu 1948-1989. Praha: Malá Skála.
- Hantschel, Franz (1904): Haupt-Register für die Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, I u. II., B. Leipa.
- Hanzl, Zdenek (2003): Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Haudeck, Johann (1898a): Bauernkost im Elbthale bei Leitmeritz. In: Zeitschrift für österreichische Volkskunde, IV, s. 129-138.
- Haudeck, Johann (1898b): Das deutsche Bauerhaus des Elbthales unterhalb Leitmeritz. In: Zeitschrift für österreichische Volkskunde, IV, s. 65-79.
- Haudeck, Johann (1899a): Volkstracht in Leitmeritzer Mittelgebirge. In: Zeitschrift für österreichische Volkskunde, V, s. 14-20, s. 79-88.
- Haudeck, Johann (1899b): Hausfleiss und Hausindustrie im Leitmeritzer Mittelgebirge. In: Zeitschrift für österreichische Volkskunde, V, s. 145-155.
- Haudeck, Johann (1911): Flurnamen aus der Umgebung von Auscha II. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 34 Jg., s. 32-33.
- Hauffen, Adolf (1892): Das deutsche Haus in der Poesie. Prag: Verlag des Deutschen Vereines zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse; Leipzig: Commissionär C. Cnobloch.
- Haus- und Stadtbau im böhmisch-sächsischen Raum: Tagungsband 1999; Ústí nad Labem: Ústav slovansko-germánských studií UJEP Ústí n. L., 2000.
- Havránek, Jan (1979): Češi v severočeských a západočeských městech v letech 1880-1930. In: Ústecký sborník historický, s. 227-253.

- Henig, Zdeněk: Vývoj osídlení Benešovska od 13. do 16. století. Benešov nad Ploučnicí: Vývoj lidových staveb, lidového bydlení a sociálních vztahů na Benešovsku od 17. do poloviny 19. století. Diplomová práce, Ústav etnologie FF UK.
- Henning, Rudolf (1882): Das deutsche Haus in seiner historischen Entwicklung. Strassburg: Trübner.
- Hey, Hans Peter (1994): Německý spolkový život v Čechách 1848-1938 Ústí nad Labem: Albis international.
- Heyne, Josef (1941): Der nationale Kampf an der Trebnitzer Sprachgranze in Böhmen. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales, 3. Jg., Heft 1, s. 1-8; Heft 3, s. 207-213.
- Hieke, Wenzel (2005): Dějiny církevní obce Homole.
- Historická krajina a mapové bohatství Česka: prameny, evidence, zpřístupňování, využívání: Praha, 25. ledna 2006 = The historical landscape and the map wealth of Czechia: sources, registration, utilisation and the improvement of accessibility: Prague, January 25th 2006 Praha: Historický ústav 2006.
- Hledíková, Zdeňka, Janák, Jan, Dobeš, Jan (2005): Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- Hoche, August (1928): Gedenkbuch der Gemeinde Rzepnitz. Rzepnitz.
- Hofmann, Josef (1924): Etwas über ländliche Bauten im Erzgebirge. In: Das Erzgebirge und sein Vorland. Ein Heimatbuch. Bearbeitet von Dr. Rudolf Wenisch. Wien Verlag „Deutsches Vaterland“, s. 190-194.
- Houfek, Václav (1995): Německá historická vlastivěda v Ústí nad Labem do roku 1918. In: Kaiserová, Kristina, Kaiser, Vladimír (1995, eds.): Dějiny města Ústí nad Labem. Město Ústí nad Labem: s. 139-143.
- Houfek, Václav (2004): Historie a současnost podnikání na Ústecku a Teplicku. Žehušice: Městské knihy.
- Houfek, Václav (2008): Regionální dějepisectví a nacionalizace společnosti do roku 1918 na příkladu Ústecka. In: Kaiserová, Kristina, Rak, Jiří (2008, eds.): Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně: s. 64-104.
- Hroch, Miroslav a kol (1983): Metody historikovy práce. Praha: SPN.
- Hruška, Emil (2002): Pohoří divočáků aneb Sudetoněmecké kapitoly. Praha: Futura.
- Chrzová, E. (2000) : Těchobuzice, písemné prameny k sídelnímu a stavebnímu vývoji obce. Bakalářská práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

- Im Paradiese von Böhmen: Hundert Ausflüge in die Umgebung von Leitmeritz. Herausgegeben vom Ausschusse des Mittelgebirgs-Vereines Leitmeritz. Leitmeritz: Mittelgebirgs-Verein, 1929.
- Jäger, Helmut (1963): Zur Geschichte der deutschen Kulturlandschaft. In: Geographische Zeitschrift, 51, 2, s. 90-143.
- Jahnel, Carl (1910): Saubernitz und Leschtine. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 33 Jg., s. 236-246.
- Jakubec, Ivan, Jindra, Zdeněk (2007): Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie. Praha: Karolinum.
- Jarschel, Josef (1906): Der Hopfenbau in Auschaer Rotlande. Auscha.
- Jarschel, Josef (1915): Aus der Geschichte des Dorfes Litschnitz bei Auscha. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 38 Jg., s. 137-141.
- Jarschel, Josef (1922): Geschichte der Stadt Auscha. Auscha.
- Jebavý, J. (1912): Lidové obydlí a jeho kulturně-historické vztahy. In: Český lid, 21, s. 257-263, 327-331, 375-378.
- Jeník, Tomáš (2008): Česká Beseda a počátky novodobých česko-německých nacionálních konfliktů v Liberci. In: Podřipský muzejník 2008, Podřipské muzeum v Roudnici nad Labem, s.95-104.
- Jeřábek, Richard, Brouček, Stanislav (2007, eds): Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Svazek 1-3. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Praze: Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.
- Jungbauer, Gustav (Leitmeritz, nedat) : Volkskundliche Heimatforschung. Sonderausdruck aus der Heimatbildung. Monatsblätter für heimatliches Volksbildungswesen. Verlag Franz Kraus, Reichenberg.
- Kaiserová, Kristina (1995): Franz Josef Wunsch a Franz Josef Umlauf. In: Kaiserová, Kristina, Kaiser, Vladimír (1995, eds.): Dějiny města Ústí nad Labem. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem.
- Kaiserová, Kristina (2001): Snahy ústeckých Němců o kulturní emancipaci na konci 19. a na počátku 20. století. In: Pešek, Jiří, Tůma Oldřich (2001, eds.): O dějinách a politice: Janu Křenovi k sedmdesátinám. Ústí nad Labem: Albis international, s. 61-70.

- Kaiserová, Kristina, Kaiser, Vladimír (1995, eds.): Dějiny města Ústí nad Labem. Ústí nad Labem : Město Ústí nad Labem.
- Kaiserová, Kristina, Lipský, Vladimír (1998): Intolerance: Češi, Němci a Židé na Ústecku 1938-1948. Ústí nad Labem: Albis International.
- Kaiserová, Kristina, Rak, Jiří (2008, eds.): Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- Kárníková, Ludmila (1965): Vývoj obyvatelstva v Českých zemích 1754-1914. Praha: ČSAV.
- Karpaš, Roman (2004): Album starých pohlednic - České středohoří = Album alter Ansichtskarten vom Böhmischem Mittelgebirge, Liberec.
- Kastner, Quido (1999): Osídlování českého pohraničí od května 1945: (na příkladu vybraných obcí Litoměřicka). Díl 1. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR, oddělení České pohraničí.
- Kašpar, Ladislav (2008): Německé turistické spolky v českých zemích do r. 1918. In: Waic, Marek (2008, ed.): Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu. Praha: Karolinum: 128-148.
- Kern, Josef: Laibmaritza Laggaz.
- Kern, Josef: Sagen des Leitmeritzer Gaus.
- Kern, Josef (1934): Verzeichnis der Schriften professor Erhart Proschwitzers. In: 10. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 2-5.
- Kinský, Jiří (2005): Litoměřicko na starých pohlednicích = Leitmeritz und Umgebung auf alten Ansichtskarten. Hostivice: Prášil Petr.
- Klutschak, Eugen (1883): Skizzen aus dem böhmischen Elbegau.
- Köhler, Alexander (1930): Böhmisches Mittelgebirge unter besonderer Berücksichtigung der Kurorte Karlsbad und Teplitz mit Eingangsrouten durch das östliche Erzgebirge und die Sächsische Schweiz. Dresden.
- Kolektiv autorů (2000): Kulturní krajina, aneb, Proč ji chránit? : téma pro 21. století. Praha: Ministerstvo životního prostředí.
- Konvolut separátů Dr. Karl Czepelak.
- Kotýza, Oldřich, Smetana, Jan, Tomas, Jindřich (1997): Dějiny města Litoměřic. Litoměřice.
- Kotýza, Oldřich, Smetana, Jan (2000): Litoměřicko a Podřipsko v českých dějinách. Litoměřice: Okresní úřad.

- Kresby z národopisných výzkumů Josefa V. Schejbala. Nosič CD. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky 2001.
- Křen, Jan (1987): Die böhmische Länder in der Krise 1870-71 In: Bohemia, 28, s. 312-330.
- Křen, Jan (1990): Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1980. Praha: Academia.
- Kučera, František, Štědrý, František (1930): Dějiny městyse Cítolib. Cítoliby : nákladem městyse.
- Lang, Wilhelm (1914): Nordböhmisches Volkstracht zur Anfang des XIX. Jahrhunderts. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 37 Jg., s. 29-30.
- Langer, Jiří (1997): Co mohou prozradit lidové stavby. Rožnov p. Radhoštěm: READY.
- Langer, Jiří (2010): Lidové stavby v Evropě. Praha: Grada publishing.
- Laube, Gustav C. (1902): Volkstümliche Überlieferungen aus Teplitz und Umgebung. In: Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde, I Band, 2 Heft. Zweite Auflage. Prag: Calvesche k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung.
- Laube, Josef Rost., Tesař, Jaroslav Rudolf (1936): Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910-1935 : (k 50tiletému jubileu práce Národní jednoty severočeské). Díl II., Kraj Litoměřický. V Praze: Národní jednota severočeská.
- Lehmann, Emil (1925): Heimat und Bildung : Grundlegung der Begriffe und Untersuchung über Heimararbeit und Bildungspflege. Reichenberg: Franz Kraus.
- Lehmann, Emil (1926): Sudetendeutsche Volkskunde. Leipzig: Quelle & Meyer.
- Leitsätze für den Heimatschutz. Herausgegeben von der Heimatschutzstelle des Vereines deutscher Ingenieure in Troppau. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 1928, 8. Jg., Heft 4, s. 175-179.
- Lidová architektura v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Nosič CD. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky 2001.
- Lippert, Julius (1898): Das alte Mittelgebirgshaus in Böhmen und sein Bautypus. Prag : J. G. Calvesche k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung. (Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde I. Band, 3. Heft).
- Lipser, Heinrich (1925): Die Flurnamen des unteren Bielatales. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 5 Jg., 1925, Heft 4, s. 160-165.
- Lipser, Heinrich (1938): Bleiben wir bei dem Namen „Böhmisches Mittelgebirge“? In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 18 Jg., Heft 4, s. 145.

- Lom, František (1948): Zemědělské stavby ve 2. polovině 19. století. In: Český lid, 35, s. 65-69.
- Lozoviuk, Petr (2006): Dějiny německy psaného národopisu Čechách. In: Uherek, Zdeněk (2006, ed.): Kultura-společnost-tradice II.: soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie. Praha: Etnologický ústav AV ČR, s. 13-51.
- Lozoviuk, Petr (2008): Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Macura, Vladimír (1999): Idyla a česká chaloupka. In: Kristina Kaiserová a Ivan Martinovský (1999, eds.): Idyla a idyličnost v kultuře 19. století: sborník příspěvků ze symposia uspořádaného 9. a 10. března 1995 ve Státní vědecké knihovně v Plzni. Ústí nad Labem: Albis international, s. 11-35.
- Mágr, Filip (2005): Dokumentace podstávkových domů na území Ústeckého kraje v letech 2003 a 2004. In: Mandava 2005: vlastivědné čtení z Varnsdorfu, Šluknovského výběžku a saského příhraničí: ročenka Kruhu přátel muzea Varnsdorf 2004-2005. Varnsdorf: Kruh přátel muzea Varnsdorf, s. 133-138.
- Majer, Jiří (2009): Z hlubin vzpomínek: na předválečné Teplicko a Duchcovsko. Duchcov: Kapucín.
- Mauder, Emil (1924): Die Niedergruppaiier Bauerngehöfte. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege, 47 Jg., s. 97-107.
- Maur, Eduard, Horská, Pavla (1986): Zemědělské obyvatelstvo českých zemí v 17. - 19. století. Historická demografie, 10, s. 177-190.
- Meitzen, August (1882): Das deutsche Haus in seinen volkstümlichen Formen. Berlin 1882.
- Mencl, Václav (1980): Lidová architektura v Československu. Praha: Academia.
- Menz, Franz (1912): Waltersdorf, ein schönes Beispiel eines altdeutschen Ansiedlerdorfes. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 35 Jg., s. 53-57.
- Meringer, Rudolf (1891): Das Bauernhaus und dessen Einrichtung. Wien.
- Meringer, Rudolf (1893): Das Bauernhaus und dessen Einrichtung II. Wien.
- Meringer, Rudolf (1894): Über Spuren römischer Dachkonstruktionen in Carnuntum. Wien.
- Meringer, Rudolf (1895): Der Hausrat des oberdeutschen Hauses. Wien.

- Merten, Adolf: Boj o českou školu v Bílině v l. 1907-1918. Strojopis, 15 s., nedat. SOKA Teplice, fond Adolf Merten, i. č. 22.
- Michel, Otto (1927): Das Haus Nr. 18 in Deutschkahn. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 7 Jg., Heft 2, s. 116-118.
- Mikušek, Eduard (1995): Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen und Leitmeritz in den 60. Jahren des 19. Jahrhunderts. Germanoslovica. Zeitschrift für Germanoslawische Studien. Slovanský ústav v Praze. Roč. 2 (VII), 1, s. 83-92.
- Mišurec, Zdeněk, Zastávka, Zdeněk (1986): Klasifikace prostorů lidových staveb. Český lid, 73, s. 29-39.
- Moravcová, Mirjam (2006): Politický národopis v pojetí Lubora Niederla a Karla Chotka. In: Pospíšilová, Jana, Nosková Jana (2006, eds.): Od lidové písně k evropské etnologii: 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Brno: Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno ve spolupráci s Jiřím Plockem, s. 101-112.
- Motyčková, Dana, Sedlická, Kateřina (2006): Činnost Národopisné komise při České akademii věd a umění v období protektorátu a její přínos k rozvoji oboru. In: Pospíšilová, Jana, Nosková Jana (2006, eds.): Od lidové písně k evropské etnologii: 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Brno: Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno ve spolupráci s Jiřím Plockem, s. 124-132.
- Müller-Wille, Wilhelm (1936): Haus- und Gehöftformen in Mitteleuropa. In: Geographische Zeitschrift, 42, 4, s. 121-138.
- Münzberger, Josef (1920): Was ein altes Haus erzählen kann. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege, 43 Jg., s. 49-60.
- Neder, Emil (1903): Über sechs Dörfer. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 26 Jg., s. 24-30.
- Německý spolkový život v Čechách 1848-1938 - Das deutsche Vereinswesen in Böhmen 1848-1938. Ústí n. L.: 1994.
- Němeček, Václav (1977): Název, hranice a členění Českého středohoří. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko, XIII, str. 3-8.
- Novozámská, Martina (2006): Lipová: 1915-2005: obrázky z mé rodné vesnice. Praha: KANT.

- Okurka, Tomáš (2005): Všeobecná německá výstava v Ústí n. L. roku 1903 v kontextu dobového výstavnictví. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách IV. Ústí nad Labem.
- Panáček, Jaroslav (1973): Pozůstalost Amanta A. Paudlera. Okresní archiv Česká Lípa.
- Panýr, Josef (1914): Národní jednota severočeská. V Praze : Národ. jedn. severočes.
- Paudler, Anton Amand (1883): Cultur-Bilder und Wander-Skizzen aus dem nördlichen Böhmen. Böhm.Leipa: Selbstverlage.
- Paudler, Anton Amand (1894): Alterthümer und Museen. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, XVII, s. 303-311.
- Paudler, Anton Amand (1895): Ein deutsches Buch aus Böhmen. Leipa : Selbstverlag.
- Paudler, Anton Amand (1900): Die ethnographische Verhältnisse und Veränderungen in Böhmens. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, XXIII, s. 302.
- Paudler, Anton Amand (1903a): Volkskunst. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 26 Jg., s. 172-175.
- Paudler, Anton Amand (1903b): Das deutsche Bauernhaus. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 26 Jg., s. 257-263, 357-363.
- Paudler, Anton Amand (1920): Das Holzhaus. Eine Erzählung von † Prof. A. Paudler. Verlag Karl. Pickert, Leitmeritz.
- Peiter, Wenzel (1928): Altes Bauernhaus in Priesen bei Wellemin. In: Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, 4. Jg., s. I-IV.
- Pelc, Martin (2008): Německé turistické spolky v Československu 1918-1938. In: Waic, Marek (2008, ed.): Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu. Praha: Karolinum, s. 149-170.
- Pelc, Martin (2008): Střet kultur v počátcích moderní turistiky. In: Časopis matice moravské, 127, č. 2, s. 355-378.
- Pešta, Jan (2009): Encyklopedie českých vesnic: vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách. Díl IV., Ústecký kraj - severozápadní Čechy. Praha: Libri.
- Pitterová, Anna (1965): Vývoj základních půdorysných typů tradičního domu na území ČSSR ve světle archeologických pramenů. In: Český lid, 52, s. 275-295.
- Plaschke, Wenzel (1929): Häusergeschichte von Leukersdorf. In: Beiträgen zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 9 Jg., Heft 3, s. 111-117.

- Pohl, Josef (1934-1935): Typy vesnických sídel v Čechách. *Národopisný věstník československý*, 27-28, s. 5-55.
- Pražák, Vilém (1949-1950): Vliv sociálně-hospodářského faktoru na vznik štítu v lidové architektuře. *Národopisný věstník československý*, 31, s. 217-238.
- Pražák, Vilém (1958): K problematice základních půdorysných typů lidových staveb v Československu. *Československá etnografie*, 4, s. 219-236.
- Pražák, Vilém (1965): K problematice vzniku jizby a síně v čs. obydlí a jejich vztahů k staroslovanskému a franskému domu. In: *Český lid*, 52, s. 267-275.
- Pražák, Vilém (1966): Vývojové epochy a stupně topenišť v českém a slovenském lidovém obydlí. In: *Český lid*, 53, s. 321-348.
- Preissler, Leopold (1943): Vom Obstbau in alter Zeit. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 5 Jg., Heft 1, s. 89-95.
- Procházka, Lubomír (2010): Kresby Jindřicha Kamperleho v Oblastním muzeu v Litoměřicích. In: *Zprávy památkové péče*, r. 70, č. 4, s. 285.
- Proschwitzer, Erhart (1927): Der Hibs-Weg bei Leitmeritz. Leitmeritz : Karl Pickert.
- Prousek, Jan (1900): Studie J. Prouška o dřevěných stavbách českých. In: *Český lid*, 9, s. 450-458.
- Queisser, Franz (1942): Vom Obstbau und Obsthandel im Elbetal in alter und neuerer Zeit. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetals*, 4 Jg., 2. Heft, s. 97-113.
- Radoň, Miroslav (2004): Profesor Robert Klutschak (1823-1903) - znalec Českého středohoří. In: *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích*, 25, s. 95-154.
- Rehn, Josef (1942a): Das Bauerhaus Nr. 24 in Wicklitz i. J. 1870. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Elbethales*, 4. Jg, 3. Heft, s. 193-217.
- Reussové z Bíliny: památce velkých přírodovědců. V Teplicích: Regionální muzeum v Teplicích, 2001.
- Richter, Emil (1921): Johnsdorf. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes* 1 Jg., 1921, s. 18.
- Richter, Emil (1924): Die alte Schenke in Zuckmantel. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes* 4 Jg., Heft 4, s. 181-188.
- Richter, Emil (1925): Birnai. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 4 Jg., s. 139.
- Richter, Emil (1935): Zur Geschichte des Dörfchens Bohna. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 15 Jg. Heft 3, s. 113-120.

- Roedl, Bohumír, Zahradníček, Josef (2007): Velemyšleves: Truzenice, Minice, Zálezly. Louny: Digon.
- Ruth, V. (1929): Počátky českému musea v Litoměřicích. In: Časopis musejního spolku v Litoměřicích, 1, s. 5-6.
- Říha, Martin (2008): Proměny sudetské krajiny jako poselství dalším generacím. Praha: Společnost pro trvale udržitelný život.
- Semotanová, Eva, Šimůnek, Robert (2000): Lexikon mapových archivů a sbírek České republiky. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Scherf, Lutz (2005): Eingeschossige Houser in Blockbauweise im östlichen Thüringen. In: Historischer Haus- und Stadtbau im böhmisch-sächsischen Raum: Tagungsband 2005, Ústí nad Labem: Ústav slovansko-germánských studií UJEP, s. 103-121.
- Scheybal, Josef, Scheybalová, Jana (1985): Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství.
- Schier, Bruno (1932a): Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus.
- Schier, Bruno (1932b): Der volkstümliche Wohnbau. Reichenberg: Selbstverlag.
- Schier, Bruno (1966): Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. Göttingen: Otto Schwartz & Co.
- Schröder, Karl. (1974): Das bauerliche Anwesen in Mitteleuropa. Mit 1 Karte und 16 Abbildungen. In: Geographische Zeitschrift, 62, 4, s. 241-271.
- Schütz, Josef (1935): Der Brand von Schönfeld im Jahre 1718. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 15 Jg., Heft 3, s. 120-126.
- Simbriger, Ernst (1938): Unser Mittelgebirgshaus. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 18 Jg., Heft 2, s. 65-68.
- Simon, Gustav (1926): Wiklitz. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 6 Jg., Heft 1, s. 73-79.
- Slavičková, Hana (2006): Malšovicko: dějiny sedmi vsí na okraji Českého středohoří. Malšovice: Obec Malšovice.
- Smetana, J. (1996): Počátky severočeského regionálního dějepisectví. In: Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplement 2, s. 79-90.
- Smutný, V. (1903): Studie V. Smutného o charakteru polabského lidového stavitelství. In: Český lid, 12, s. 320-329.
- Srb, Adolf (1886): Národní jednota severočeská. V Praze: A. Srb.

- Stabilní katastr. Obraz zemědělství v Čechách v polovině 19. století z pohledu písemného oceňování operátu. Praha, Geodetický ústav 1979.
- Stejskal, K. (1927): Festschrift zur Feier des vierzigjährigen Bestandes des Mittelgebirge Vereins Leitmeritz: 1887-1926. Leitmeritz a.d. Elbe.
- Stibitz, Josef (1934): Zur Geschichte des Hopfenbaues in unserer Heimat. In: 10. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 7-8.
- Stiebitz, Alfred (1935a): Besitzerfolgen der Anweisen in Raschowitz b. Auscha. In: Unsere Heimat. Blätter für Heimatkunde der Leitmeritzer Gaus. Beilage zur Leitmeritzer Zeitung. 16. Jg., Nr. 9, 1. Sept. 1935, s. 33-35.
- Stiebitz, Alfred (1935b): Besitzerfolgen der Anweisen in Kalwitz bei Auscha. In: Unsere Heimat. Blätter für Heimatkunde der Leitmeritzer Gaus. Beilage zur Leitmeritzer Zeitung. 16. Jg., Nr. 11, 1. Nov. 1935, s. 43-44.
- Stössel, Josef (1931): Weiss Aujezd. In: 7. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 14-22.
- Stössel, Josef (1935a): Geschichtliche Nachrichten über einzelne Häuser und Familien in Wellemin. In: 11. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 18-24.
- Stössel, Josef (1935b): Zur Geschichte von Dubkowitz. In: 11. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, s. 24-29.
- Stykačová, Olga (1990): Český muzejní spolek v České Lípě a jeho sbírky. In: Bezděz, 1, s. 39-62.
- Šafránek, Vlastimil, Škabrada, Jiří (1983): Pozůstatky pozdně středověkých vesnických staveb v Severočeském kraji. In: Archeologia historica, 8, s.433-445.
- Škabrada, Jiří (1999): Lidové stavby. Architektura českého venkova. Praha: Argo.
- Šmelhaus, Vratislav (1965): Ikonografie krajiny a života lidu. In: Český lid, 52, s.352-357.
- Špaček, Petr (2008): Tak to bylo v Ústí: Ústí nad Labem - město, Krásné Březno a Klíše na starých pohlednicích a fotografiích. Ústí nad Labem: Statutární město Ústí nad Labem.
- Špaček, Petr (2009): Tak to bylo na Ústecku: Střekov, Sebusín, Brná nad Labem, Svádov, Vaňov, Hostovice, Tuchomyšl, Předlice, Všebořice, Bukov, Skorotice, Božtěšice, Stříbrníky, Dobětice, Neštětice a Mojžíř na starých pohlednicích a fotografiích, Ústí nad Labem: Statutární město Ústí nad Labem.
- Špét, Jiří (1979): Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945). Praha: SPN.

- Štědrý, František (1928): Koštice, Želevice, Vojnice v okrese libochovickém. V Lounech: František Štědrý.
- Štefániková, Jana (2011): Spolek „Nordböhmer Excursions-Club“ a muzejní činnost. In: Oubrechtová, Marcela, Zeman, Václav (2011, eds.): Fenomén muzeum v 19. a v první polovině 20. století. Albis international, Ústí nad Labem, s. 134-143.
- Štefániková, Jana (2010): Anton Amand Paudler: jeho pozůstalost a korespondence s Juliem Lippertem. In: Oubrechtová, Marcela (2010, ed.): Julius Lippert a německé prostředí v Čechách. Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií FF, Ústí nad Labem, s. 48-51.
- Štěpánek, Ladislav (1966): Jak chmelařství na Mělnicku a Mladoboleslavsku ovlivnilo lidové stavby. In: Český lid, 53, s. 243-245.
- Štěpánek, Ladislav (1970): Regionální formy ozdobných lomenic v Československu a jejich problematiky. In: Český lid, 57, s. 141-148.
- Štěpánek, Ladislav (1975): Typologie lidového domu zemědělského v Čechách. In: Vědecké práce Zemědělského muzea, 15, s. 117-162.
- Šubrt, Jeronym (1908a): Vývoj a život českých menšin. Část 1,2. Lovosicko, Mostecko. Most: Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství.
- Šubrt, Jeronym (1908b): Vývoj a život českých menšin. Část 3, 4. Chomutovsko, Bílinsko. Most: Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství.
- Šubrt, Jeronym (1908c): Vývoj a život českých menšin. Část 5, 6, 7 Duchcovsko, Teplicko, Litoměřicko. Most: Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství.
- Šubrt, Jeronym (1909): Vývoj a život českých menšin. Díl II. Most: Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství.
- Šubrt, Jeronym, Hošek. V. (1908): Národnostní mapa severozápadních Čech dle skutečných poměrů. Most: Severočeské menšinové knihkupectví Bukač.
- Tomandl, Miloš, Procházka, Lubomír (2008, eds.): Tradiční lidová architektura. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- Tönnies, Astrid (1987): Julius Lippert: sein Leben und Wirken in den Jahren 1839 bis 1885: Entwicklung und Ausprägung seines Aufklärungs- und Bildungsgedankens. Hamburg: Universität Hamburg.
- Tscherney, Anton (1894 a 1900): Schwaden an der Elbe, geographisch und geschichtlich dargestellt I-II. Aussig.

- Umlauft, Franz Josef (1922): Zur Geschichte des Dorfes Soblitz. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 2 Jg., Heft 3, s. 128-134.
- Umlauft, Franz Josef (1923a): Die Anlage des Dorfes Kleische. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 3 Jg., Heft 1, s. 1-7.
- Umlauft, Franz Josef (1923b): Die Entwicklung des Dorfes Doppitz. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 3 Jg., Heft 3, s. 125-128.
- Umlauft, Franz Josef (1926): Brand des Dorfes Böhm. Kahn 1842. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 6 Jg., Heft 1, s. 38-39.
- Umlauft, Franz Josef (1928): Alte Familien in Mosern. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 8 Jg., 1928, Heft 1, s. 35-36.
- Umlauft, Franz Josef (1929a): Siedlungsformen in Aussiger Bezirke. In: Hübner, Rudolf (1929): Heimatkunde des Bezirkes Aussig. 2. Teil, 1. Die Sagen. Aussig : Aussig-Karbitzer Lehrerverein, s. 164-195.
- Umlauft, Franz Josef (1929b): Hausbauformen in Aussiger Bezirke. Sonderdruck aus Heimatkunde des Bezirkes Aussig, 2. Teil. Aussig.
- Umlauft, Franz Josef (1929c): Die alte Schenke in Blankenstein Nr. 1. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 9 Jg., Heft 2, s. 60-68.
- Umlauft, Franz Josef (1934): Der Klub deutscher Amateurphotographen in Aussig. Ein Blick auf die Tätigkeit des Vereines seines 25jährigen Vorstandes. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 14. Jg., Heft 3, s. 151-156.
- Umlauft, Franz Josef (1940a): Zur Geschichte des Dorfes Reindlitz. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales, 2. Jg., Heft 1, s. 21-28, 106-108, 203-207.
- Umlauft, Franz Josef (1940b): Wenzel Plaschke, der Heimatforscher von Leukersdorf. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales, 2. Jg., Heft 2, s. 144-149.
- Umlauft, Franz Josef (1942): Geschichte des Dorfes Doppitz, Kreis Aussig. In: Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales, 4. Jg., Heft 2, s. 114.
- Umlauft, Franz Josef, Wunsch, Franz Josef (1933): Alte Wirtshäuser im Assiger Bezirke. In: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 13. Jg., Heft 5/6, s. 51-58.
- Urban, Jaroslav František (1925): Potulky Chabařovicem. Teplice: Rothenstein.
- Urbanistická studie CHKO České středohoří. Urbanistické středisko Krajského projektového ústavu Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1977.

- Vařeka, Josef (1965): Soupis lidových staveb v okrese Teplice. In: Zprávy - studie Oblastního muzea v Teplicích, 1, s. 13-18.
- Vařeka, Josef (1971): Rozšíření hrázděného domu v severozápadních Čechách. In: Památková péče, 31, s. 111-119.
- Vařeka, Josef (1973): K otázce vývoje a rozšíření kamenného domu v Čechách. In: Český lid, 60, s. 83-94.
- Vařeka, Josef (1976a): Ke vztahu českého a německého lidového domu. Slovenský národopis, 24, s. 237-240.
- Vařeka, Josef (1976b): Lidové stavitelství Slánska. Třebíz.
- Vařeka, Josef (1978): Současný stav, cíle a teoretické problémy etnokartografického studia lidového stavitelství v Českých zemích. In: Etnokartografický atlas 1, Praha.
- Vařeka, Josef (1979): Typy a oblasti lidového domu v Českých zemích. In: Český lid, 66, s. 149-155.
- Vařeka, Josef (1994): Kulturní hranice a národnostní identita. In: Český lid, 81, s. 177-184.
- Vařeka, Josef, Scheybal, Josef V. (1976): Hrázděný dům v Čechách a jeho vztah k oblastem patrové lidové architektury. In: Český lid, 63, s. 4-21.
- Vařeka, Josef, Scheybal, Josef V. (1992) : Podstávkový dům v Čechách = Das Umgebendehaus in Böhmen. Jablonec nad Nisou: Donum.
- Vavroušek, Bohumil (1925): Dědina: 516 fotografií lidových staveb v republice Československé. Praha: Vesmír.
- Venkovské sídlo a krajina. Sborník referátů ze semináře konaného 13-14. června 2006 v Zubrnicih, Zubrnice 2007.
- Vňouček, V.(1950): Typy vesnického domu v Čechách. Diplomová práce na Katedře etnografie a folkloristiky FF UK, Praha.
- Vojtíšek, Břetislav, Vařeka, Josef (1999): Lidová architektura v severních Čechách. Česká Lípa.
- Volková, J. (1974): První litoměřické muzeum a jeho společenská úloha. In: Litoměřicko 11, 1974, s. 3-50
- Vomáčka, Jiří (2000): Severočestí bolzanovci. Liberec: Technická univerzita, Pedagogická fakulta; Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií.
- Vondruška, V. (1981-1984): Bydlení venkovského lidu na roudnickém panství v pol. 18. st. Vlastivědný sborník Litoměřicko, 17-20, s.111-120.

- Vostřel, Martin (2010): Společenský a kulturní život v Lounech v letech 1880–1914 I.: sonda do mikrosvěta městské společnosti na přelomu století. In: Miloš Tomandl (2010, ed.): *Manuscripta Ethnologica*. Praha, s. 224-235.
- Votoček, Otakar (1985-1986): Datování lidových staveb dnešního Litoměřicka. In: *Vlastivědný sborník Litoměřicko*, 21-22, s. 219-231.
- Wachsmann, Wenzel (1902): Über die Architektur der alten Bauernhäuser im Erz- und Mittelgebirge. In: *Erzgebirgs Zeitung*, 23. Jg., s. 175-181, 200-204, 228-232, 244-250, 266-273.
- Weiss, Franz (1937a): Das deutsche Bauernhaus in Nordböhmen. Mit einer Karte der Dorfformen Nordböhmens von Fritz Metzner. Plan bei Marienbad: Luis Bergmann: A. Knab.
- Weiss, Franz (1937b): Das alte evangelische Pfarrhaus in Zeidler. In: *Sudetendeutsche Monatshefte* 1937, Heft 4. s. 185-188.
- Weiss, Franz (1940): Vom bodenständigen Bauernhause im Elbetale. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetals*, 2 Jg, Heft 3, s. 161-166.
- Weiss, Franz (1941a): Sonnentorren in Nordböhmen. In: *Sudetendeutsche Monatshefte*, Heft 3, s. 104-110.
- Weiss, Franz (1941b): Erbgerichte oder Kretschame in Nordböhmen. In: *Sudetendeutsche Monatshefte*, Heft 5. s. 211-219.
- Wilhelmy, Herbert (1936): Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen. In: *Geographische Zeitschrift*, 42, 3, s. 81-97.
- Wünsch, Franz Josef (1936): Geschichtliches über Deutschkahn. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 16 Jg., s. 26-31, 63-67, 107-110.
- Wünsch, Franz Josef (1937): Das Dorf Wesseln. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes* 17 Jg., Heft 4, s. 136-142.
- Wünsch, Franz Josef (1939): Der Landschaftsverein "Elbetal" im Deutschen Heimatbund. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetals*, 1 Jg., 1. Heft, s. 1-3.
- Wünsch, Franz Josef (1941): Das Dorf Nestersitz. In: *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetals*, 3 Jg., 1. Heft, s. 53-57.
- Zemrich, J. (1902): Sprachgrenze und Deutschtum in Böhmen. Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn.

Zilyskij, Bohdan (2005): „Co je nám do jejich ráje“. Stěhování Českého ráje od Litoměřic k Turnovu na konci 19. století. In: Dějiny a současnost: kulturně historická revue, č. 5, s. 14-18.

Zimmermann, Volker (2001): Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945). Praha: Prostor: Argo.

Zur Geschichte des Hauses Numer 2 der Familie Stibitz in Krscheschitz. In: 7. Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, 1931, s. 9-11.

4.2 Prameny: Archivní fondy a muzejní sbírky

Relevantní knihovny, archívy a muzea zahrnují zejména soustavu Státních okresních archívů (SOkA) sdružených pod Státním oblastním archívem Litoměřice (SOA Litoměřice). Relevantní muzejní fondy jsou soustředěny zejména v oblastních muzeích v bývalých okresních městech. Následuje soupis navštívených institucí s upozorněním na relevantní fondy, ze kterých jsem čerpala informace pro předkládanou práci:

Archív města Ústí nad Labem,

Fond Dodatek k písemné pozůstalosti PhDr. Franze Josefa Umlaufa.

Fond Písemná pozůstalost Emila Richtera

Fond Písemná pozůstalost Josefa Fleischmann

Fond Písemná pozůstalost Josefa Karla Starka

Fond Písemná pozůstalost PhDr. Franze Josefa Umlaufa a jeho blízkých

Fond Písemná pozůstalost Wenzela Plaschkeho

Fond Sběrka fotografií

Fond Sběrka map a plánů

Knihovna

Etnologický ústav Akademie věd ČR Praha,

Fond A5 – muzejní dokumentace Evidence lidových staveb

Fond A6 Sběrka dotazníků

Fond Fotodokumentace

Fond německých jazykových oblastí.

Fond Zaměřovací akce ČAVU – Národopisná komise

Muzeum města Duchova

Knihovna

Sbírka fotografií

Muzeum města Ústí nad Labem

Podsbírka fotografií

Oblastní muzeum v Litoměřicích

Knihovna

Sbírka kreseb Roberta Klutschaka

Sbírka fotografií

Oblastní muzeum v Mostě

Knihovna

Sbírka fotografií

Regionální muzeum v Teplicích

Knihovna

SOA Litoměřice

Knihovna

SOkA Česká Lípa,

Fond Pozůstalost Amanda Paudlera

SOkA Děčín

Fond Chronik von Tichlowitz und Umgebund

Fond Fotografická pozůstalost Franze Queißera z let 1930-1942

Fond Musejní a pracovní sdružení pro vlastivědu Jílové (1924-39)

Fond Muzejní spolek Česká Kamenice

Fond Severočeský exkurzní klub – Benešov

SOkA Litoměřice se sídlem v Lovosicích

Knihovna

SOkA Teplice

Fond Merten Adolf - písemná pozůstalost Bílina

Fond Muzejní společnost Bílina

Fond Pracovní souručenství pro vlastivědu, výzkum a osvětu Teplice

Fond Sběrka fotografií

Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě

Knihovna

4.3 Vybrané elektronické zdroje

<http://oldmaps.geolab.cz>

<http://www.sudeten-by.de/links.htm>

www.geology.cz

www.heimatkreis-bilin.de

www.heimatfreunde-aussig.de

www.heimatverband-tetschen.de

www.politz-elbe.de

5 Obrazová část

5.1 Soupis vyobrazení

- 1 a) Chouč (okr. Teplice), kolem r. 1930. Převzato z: <http://www.heimatkreisbilin.de/5.html>. Autor neveden.
- 1 b) Bělušice (okr. Most), kolem r. 1930. Převzato z: <http://www.heimatkreisbilin.de/5.html>. Autor neveden.
- 1 c) Charvatce (okr. Louny), náves. Autor: Jana Štefaniková, 2006.
- 1 d) Kozly (okr. Louny), č. p. 5 a č. p. 6 na návsi. Autor: Jana Štefaniková, 2010.
- 1 e) Mnichov (okr. Louny), jádro obce. Autor: Jana Štefaniková, 2006.
- 1 f) Libčeves (okr. Louny), Lipová ulice. Autor: Jana Štefaniková, 2006.
- 2 a) Mirošovice (okr. Teplice), č. p. 21. Autor: Jana Štefaniková, 2010.
- 2 b) Žichov (okr. Teplice), č. p. 33 na návsi. Autor: Jana Štefaniková, 2010.
- 2 c) Židovice (okr. Louny), č. p. 6. Autor: Jana Štefaniková, 2006.
- 2 d) Žim (okr. Teplice), č. p. 9 s datací 1792 na klenáku brány. Autor: Jana Štefaniková, 2005.
- 3 a) Arnultovice (okr. Ústí nad Labem), č. e. 100. Autor: Jana Štefaniková, 2011.
- 3 b) Velké Chvojno (okr. Ústí nad Labem), č. p. 2. Autor: Jana Štefaniková, 2011.
- 3 c) Radešín (okr. Ústí nad Labem), č. p. 11. Autor: Jana Štefaniková, 2011.
- 3 d) Radešín (okr. Ústí nad Labem), č. p. 12. Autor: Jana Štefaniková, 2011.
- 4 a) Huntířov (okr. Děčín), č. e. 3. Autor: Jana Štefaniková, 2011.
- 4 b) Heřmanov (okr. Děčín), č. p. 229. Autor: Jana Štefaniková, 2011.
- 4 c) Rychnov (okr. Ústí nad Labem) v r. 1914. Zdroj: Muzeum města Ústí nad Labem, podsbírka Fotografií, inv. č. F765.
- 4 d) Fojtovice (okr. Děčín), č. p. 17. Autor: Jana Štefaniková, 2011.
- 5 a) Sovolusky (okr. Ústí nad Labem), č. p. 4. Převzato z: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 1928, 8. Jg., Heft 4, s. 176. Autor: Franz Josef Umlauf.
- 5 b) Habří (okr. Ústí nad Labem) v r. 1914. Zdroj: Muzeum města Ústí nad Labem, podsbírka Fotografií, inv. č. F767.
- 5 c) Lhota u Úštěka (okr. Litoměřice), č. p. 4. Autor: Jana Štefaniková, 2006.
- 5 d) Řepčice (okr. Litoměřice), náves. Autor: Jana Štefaniková, 2009.
- 5 e) Třebenice (okr. Litoměřice), č. p. 18. Autor: Jana Štefaniková, 2006.

- 5 f) Leština (okr. Ústí nad Labem). Převzato z: Lehmann, Emil (1926): Sudetendeutsche Volkskunde. Leipzig: Quelle & Meyer, obr. část tab. 7.
- 6 a) Lipová (okr. Ústí nad Labem), č. p. 4 v r. 1915. Zdroj: Archív města Ústí nad Labem, Fond Písemná pozůstalost PhDr. Franze Josefa Umlaufa a jeho blízkých, Obrazová dokumentace obce Lipová (Spansdorf, Bilder aus der Heimat), Fotografie Rudolfa Jenatschkeho, inv.č. 1595.
- 6 b) Žitenice (okr. Litoměřice), č. p. 129. Autor: Jana Štefaniková, 1999.
- 7 a) Maškovice (okr. Litoměřice), č. p. 1 a 2. Autor: Jana Štefaniková, 2005.
- 7 b) Maškovice (okr. Litoměřice), č. p. 4. Autor: Jana Štefaniková, 2010.
- 7 c) Maškovice (okr. Litoměřice), č. p. 5, datace 1914. Autor: Jana Štefaniková, 2009.
- 7 d) Maškovice (okr. Litoměřice), č. p. 10. Autor: Jana Štefaniková, 2010.
- 7 e) Maškovice (okr. Litoměřice), č. p. 17, datace 1845, a č. p. 16. Autor: Jana Štefaniková, 2005.
- 7 f) Maškovice (okr. Litoměřice), č. p. 18. Autor: Jana Štefaniková, 2005.
- 8 a) Dolní Nezly (okr. Litoměřice), návěs. Autor: Jana Štefaniková, 2010.
- 8 b) Dolní Nezly (okr. Litoměřice), návěs II. Autor: Jana Štefaniková, 2010.
- 8 c) Srdov (okr. Litoměřice), č. p. 26. Autor: Jana Štefaniková, 2005.
- 8 d) Staňkovice (okr. Litoměřice), č. p. 10, datace 1882. Autor: Jana Štefaniková, 2005.
- 8 e) Dolní Šebířov (okr. Litoměřice), č. p. 18. Autor: Jana Štefaniková, 2005.
- 8 f) Třebutičky (okr. Litoměřice), č. p. 12. Autor: Jana Štefaniková, 2010.
- 9 a) Staňkovice (okr. Litoměřice), č. p. 3. Autor: Jana Štefaniková, 2005.
- 9 b) Staňkovice (okr. Litoměřice), č. p. 16. Autor: Jana Štefaniková, 2005.
- 9 c) Kravaře (okr. Česká Lípa), Nádražní 1. Autor: Jana Štefaniková, 2007.
- 9 d) Haslice (okr. Ústí nad Labem), č. p. 1. Autor: Jana Štefaniková, 2010.
- 10 a) Obálka vlastivědného sborníku Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 1921. Zdroj: Archív města Ústí nad Labem, Fond Písemná pozůstalost PhDr. Franze Josefa Umlaufa a jeho blízkých, Franz Josef Umlauf – Bilder zu meiner Lebensgeschichte II., inv.č. 1493.

1 a) Chouč (okr. Teplice), kolem r. 1930.

1 b) Bělúšice (okr. Most), kolem r. 1930.

1 c) Charvatce (okr. Louny), návės.

1 d) Kozly (okr. Louny), č. p. 5 a č. p. 6 na návsi.

1 e) Mnichov (okr. Louny), jádro obce.

1 f) Libčeves (okr. Louny), Lipová ulice.

2 a) Mirošovice (okr. Teplice), č. p. 21.

2 b) Žichov (okr. Teplice), č. p. 33 na návsi.

2 c) Židovice (okr. Louny), č. p. 6.

2 d) Žim (okr. Teplice), č. p. 9 s datací 1792 na klenáku brány.

3 a) Arnultovice (okr. Ústí nad Labem), č. e. 100.

3 b) Velké Chvojno (okr. Ústí nad Labem), č. p. 12.

3 c) Radešín (okr. Ústí nad Labem), č. p. 11.

3 d) Radešín (okr. Ústí nad Labem), č. p. 12.

4 a) Huntířov (okr. Děčín), č. e. 3.

4 b) Heřmanov (okr. Děčín), č. p. 229.

4 c) Rychnov (okr. Ústí nad Labem) v r. 1914.

4 d) Fojtovice (okr. Děčín), č. p. 17.

5 a) Sovolusky (okr. Ústí nad Labem), č. p. 4.

5 b) Habří (okr. Ústí nad Labem) v r. 1914.

5 c) Lhota u Úštěka (okr. Litoměřice), č. p. 4.

5 d) Řepčice (okr. Litoměřice), návės.

5 e) Třebenice (okr. Litoměřice), č. p. 18.

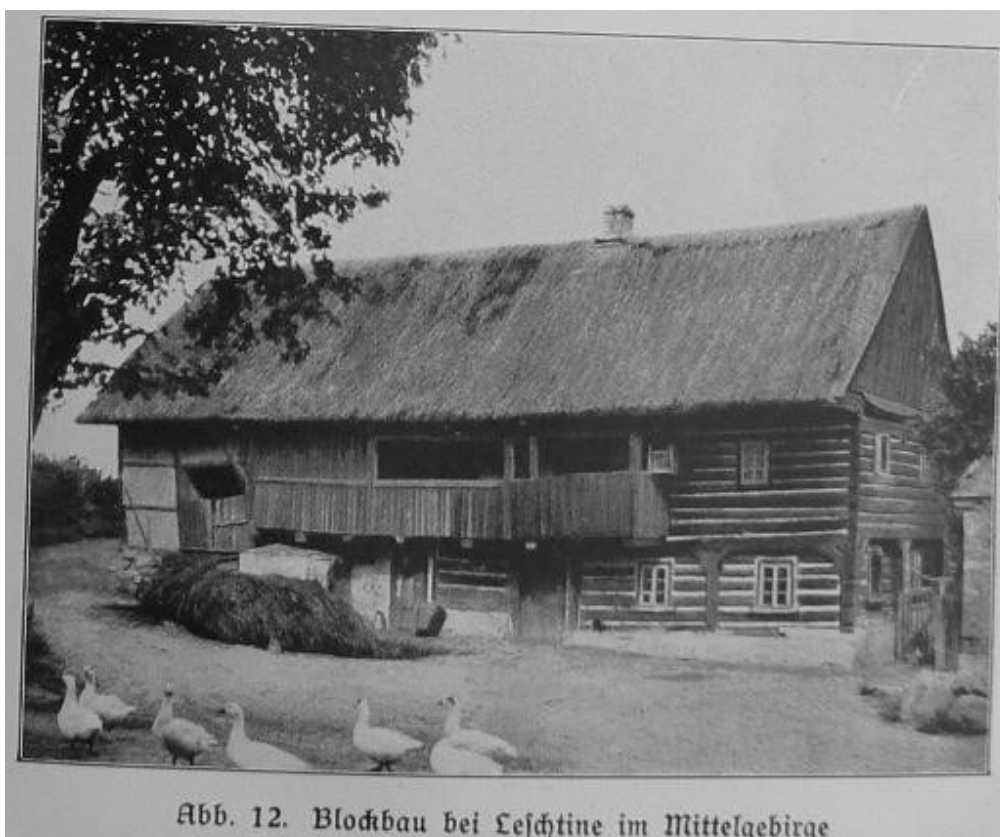

Abb. 12. Blockbau bei Leština im Mittelgebirge

5 f) Leština (okr. Ústí nad Labem).

6 a) Lipová (okr. Ústí nad Labem) č. p. 4 v r. 1915.

6 b) Žitenice (okr. Litoměřice) č. p. 129.

7 a) Maškovice (okr. Litoměřice) č. p. 1 a 2.

7 b) Maškovice (okr. Litoměřice) č. p. 4.

7 c) Maškovice (okr. Litoměřice) č. p. 5, datace 1914.

7 d) Maškovice (okr. Litoměřice) čp. 10.

7 e) Maškovice (okr. Litoměřice) č. p. 17, datace 1845, a č. p. 16.

7 f) Maškovice (okr. Litoměřice) č. p. 18.

8 a) Dolní Nezly (okr. Litoměřice) návės.

8 b) Dolní Nezly (okr. Litoměřice) návės II.

8 c) Srdov (okr. Litoměřice) č. p. 26.

8 d) Staňkovice (okr. Litoměřice) č. p. 10, datace 1882.

8 e) Dolní Šebířov (okr. Litoměřice) č. p. 18.

8 f) Třebutičky (okr. Litoměřice) č. p. 12.

9 a) Staňkovice (okr. Litoměřice) č. p. 3.

9 b) Staňkovice (okr. Litoměřice) č. p. 16.

9 c) Kravaře (okr. Česká Lípa), Nádražní 1.

9 d) Haslice (okr. Ústí nad Labem) č. p. 1.

10 a) Obálka vlastivědného sborníku Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 1921.

6 Přílohy

6.1 Soupis příloh

Příloha 1: Soupis topografických příruček a regionálních vlastivěd se vztahem k Českému středohoří

Příloha 2: Soupis vlastivědných periodik s obsahovým vztahem k Českému středohoří se zvláštním zřetelem na periodika vycházející do r. 1945

Příloha 3: Mapa CHKO České středohoří

(Zdroj: České středohoří. Soubor turistických map. Měřítko: 1:100 000, Kartografie Praha 1996)

Příloha 1

Soupis topografických příruček a regionálních vlastivěd se vztahem k Českému středohoří

Soupis je řazen dle roku vydání příslušné knihy.

Schaller, Jaroslav (1787a): Topographie des Königreichs Böhmen. Teil 5, **Leitmeritzer Kreis**. Prag: Normalbuchdruckerei.

Schaller, Jaroslav (1787b): Topographie des Königreichs Böhmen. Teil 7, **Saatzer Kreis**. Prag: Normalbuchdruckerei.

Sommer, Johann Gottfried (1833): Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt. 1. Bd., **Leitmeritzer Kreis**. Prag: J. G. Calve.

Födisch, Julius Ernst (1871): **Leitmeritz**. Ein historisch-topographisch-statistischer Führer durch die Stadt und deren Umgebund. Leitmeritz.

Krupka, V. (1872): **Lounsko**: kulturní obraz na základě zeměpisném, statistickém a dějepisném. V Praze: V. Krupka.

Födisch, Julius Ernst (1873): **Aussig**: Historisch-topografisches Gemälde der Stadt und ihrer Umgebung. Aussig.

Tutte, J., Hložek, A. (1876): Der Bezirk **Lobositz** in seinen fisikalischen, topografischen und historischen Verhältnissen: für Schule und Haus. Prag: J. Tutte.

Der politische Bezirk **Böhm. Leipa**. Ein Beitrag zur Heimatskunde für Schule und Haus. Herausgeben von Böhm. Leipaer Lehrervereine. Zum grossem Teile bearbeitet und redigiert von Josef Just, Lehrer in Böhm. Leipa. Böhm. Leipa 1879.

Funke, Vinzenz (1880): Statistische und topographische Beschreibung der Domaine **Tetschen** mit besonderer Beziehung auf ihre Forte. Tetschen-Bodenbach. Forstverein.

Grunert, Josef R. (1884): Heimatskunde des **Auschaer Bezirkes**. Auscha; in Tetschen-Bodenbach : Druck und Verl. von F. W. Stopp.

Heimatskunde des politischen Bezirkes **Teplitz**. Teplitz 1885.

Heimatskunde des politischen Bezirkes **Teplitz** für Schule und Haus. Teplitz: Teplitzer Lehrerverein 1886.

Haudeck, Johann (1887): Heimatskunde des politischen Bezirkes **Leitmeritz**. Leitmeritz.

- Moissl, Konrád (1887): Der politische Bezirk **Aussig**: umfassend die Gerichtsbezirke Aussig und Karbitz. Aussig : Aussig-Karbitzer Lehrerverein.
- Bernau, Friedrich (1888): Der politische Bezirk **Dauba**: umfassend die Gerichtsbezirke Dauba u. Wegstädtl. Dauba : Bezirks-Lehrevein.
- Hantschel, Franz (1904): Heimatskunde des politischen Bezirkes **Böhmisch-Leipa**. Hrsg. vom Lehrervereine des Schulbezirkes B. Leipa. B. Leipa : im Selbstverlage.
- Tutte, Karl (1904): Der Politische Bezirk **Saaz**. Eine Heimatkunde Saaz. Saaz.
- Hantschel, Franz (1911): Heimatskunde des politischen Bezirkes **Böhmisch-Leipa**. Böhmisch-Leipa.
- Ankert, Heinrich (1922): Heimatkunde des Bezirkes **Leitmeritz**. I, Unsere Naturdenkmäler. Leitmeritz : H. Ankert : F. Martin.
- Miethig, Karl (1922): Heimatbüchlein für den **Bielagau**. Prag: Roland.
- Ankert, Heinrich (1923): Heimatkunde des Bezirkes **Leitmeritz**. II, Kurze Geschichte der Stadt Leitmeritz. Leitmeritz : H. Ankert : F. Martin.
- Heimatkunde des Elbegaues **Tetschen**, hrsg. Vom Freiem Lehrerverein des politischen Bezirkes Tetschen mit den Bänden: Michel, J., Neder, E. u. a.: Der Bezirk in der Gegenwart. Tetschen 1923. (1. Lief.) - Michel, J.: Die Vorgeschichtlichen Funde des Bezirkes Tetschen. Tetschen 1923 (2. Lief., 1. Teil) – Preidel, H.: Die Vor- und Frugeschichte des Bezirkes im Rahmen des mitteleuropäischen Kulturgebietes. Tetschen 1923 (2. Lief., 2. Teil) – Hibsich, J. E.: Erläuterungen zur geologischen Übersichtskarte des Böhmisches Mittelgebirges un der unmittelbar anschliessenden Gebiete. Tetschen 1926 (3. Lief.) – Neder, E.: Aus der Besiedlungsgeschichte des Elbgaues. Tetschen 1926 (4. Lief.) – Michel, J.: Tiere der Heimat. Tetschen 1929 (5 Lief.) – Dörre, R. u. E. Mauder: Sagenkranz I. Tetschen 1921 (6 Lief., 1. Teil) – Mauder E.: Sagenkranz II. Tetschen 1924(6 Lief., 2. Teil).
- Proschwitzer, Erhart (1924): Heimatkunde des Bezirkes **Leitmeritz**. III, Die Landschaft : Erdgeschichte und Erdbeschreibung. Herausgegeben von dem Heimatkunde-Ausschuss der Bezirkslehrervereine Letmeritz, Lovositz, Auscha. Leitmeritz: F. Martin.
- Urban, Jaroslav F. (1925): Potulky **Chabařovickem**. Teplice.
- Tesař, Jaroslav Rudolf (1926a): **Litoměřicko**: obraz vlastivědný. I. díl. Lovosice: Ratibor Vodsed'álek.

- Tesař, Jaroslav Rudolf (1926b): **Litoměřicko**: obraz vlastivědný. II. díl. Z kraje Daliborova. 100 pověstí z Litoměřicka. Lovosice: Ratibor Vodseďálek.
- Heimatkunde des Bezirkes **Aussig**. 1, Die Landschaft. Herausgegeben vom Aussig-Karbitzer Lehrervereine. Entstehung des politischen Bezirkes Aussig / von F. J. Umlauf - Bergwelt und die Gewässer / von Heinrich Lipser - Erdgeschichte des Bezirkes / von J.E. Hibscher -- Klimatischen Verhältnisse / von J. Mrazek. Aussig : Aussig-Karbitzer Lehrerverein 1927.
- Heimatkunde des Bezirkes **Aussig**. 1. Die Landschaft. 2. Pflanzen und Tiere. Aussig: Aussig-Karbitzer Lehrerverein 1928.
- Hübner, Rudolf (1929a): Heimatkunde des Bezirkes **Aussig**. 2. Teil. 1. Die Sagen. Aussig : Aussig-Karbitzer Lehrerverein.
- Hübner, Rudolf (1929b): Heimatkunde des Bezirkes **Aussig**. 2. Teil. 2. Auf den Spuren der alten Siedler. Aussig : Aussig-Karbitzer Lehrerverein.
- Tesař, Jaroslav Rudolf (1930): Litoměřicko: Obraz vlastivědný. III. díl. Lovosice.
- Heimatkunde des Bezirkes **Aussig**. 3. Teil. Geschichte des Bezirkes. Aussig: Aussig-Karbitzer Lehrerverein 1931-1932.
- Simon, Walter, Lipsek, Heinrich (1933): Heimatkunde des Bezirkes **Aussig**. 4. Teil. Die Wirtschaft. Aussig : Aussig-Karbitzer Lehrerverein.
- Opitz, Otto (1933a): Heimat-Buch : Brüx, Görkau, Seestadt, Komotau, Oberleutensdorf, Obergeorghenthal, Niedergeorghenthal, Katharinaberg, Brandau, Gebirgsneudorf, Olbernhau. Verlagsdirektor Otto Opitz Eger i.B.: Karl Ernst Köhler.
- Opitz, Otto (1933b): Heimat-Buch : Kaaden, Klösterle, Kupferberg, Pürstein, Pressnitz, Schmiedeberg, Weipert, Bärenstein i. Sa. / Verantwortlich: Verlagsdirektor Otto Opitz. Eger: Karl Ernst Köhler.
- Opitz, Otto (1933c): Heimat-Buch : Leitmeritz, Liebeschitz, Lobositz, Czalositz, Groß-Tschernosek, Klein-Tschernosek, Schreckenstein, Bilin-Sauerbrunn, Schwaz, Podscherad, Ossek / Verantwortlich: Verlagsdirektor Otto Opitz. Eger in Böhmen : Karl Ernst Köhler.
- Opitz, Otto u. Kessler, F. (1934): Heimat-Buch : Bodenbach-Tetschen, Rosendorf, Schneeberg, Eulau, Riegersdorf, Eiland, Peterswald, Tyssa, Aussig, Schreckenstein, Großpriesen, Graupen, Mariaschein, Kulm, Karbitz, Teplitz-Schönau, Eichwald. Eger.

- Stroh, Karl, Sagaster, Rudolf (1936): Heimatkunde des politischen Bezirkes **Böhm. Leipa**.
 Böhm. Leipa : Selbstverlag: Lehrerverein des Schulbezirkes Böhm. Leipa.
- Horký, V. (1937): Monografie města **Loun** a okresu lounského. Louny: Městská rada.
- Christer, Mathilde (1937): Kleine Heimatkunde des Bezirkes **Tetschen** (nach
 Landschaftsgebieten geordnet). Bodenbach.
- Schwabstedt, Johannes (1954): Sudetendeutsche Heimat **Mittelgebirge**. Die Geschichte
 einer deutschen Landschaft, Marburg/Lahn.
- Weigel, K., u. Sine, W. (1962): **Wernstädter** Heimatbuch – Ersatzchronik der Geschichte
 der Stadt Wernstadt, Stuttgart.
- Heimatkunde **Leitmeritz**. Fulda 1974.
- Herr, Alfred (1977): Heimatkreis **Tetschen-Bodenbach**, Nördlingen.
- Bilin unser Heimatkreis. Heimatkreisverein **Bilin** e. V., Ludwigsberg 1979.
- Harasko, Alois (1990): Bilder aus dem **Sudetenland** : über 500 Bilder vom Leben wie es
 damals war. Augsburg: Weltbild.
- Brosche, Wilfried u. a. (1994): **Leitmeritz und das böhmische Mittelgebirge**: ein
 Heimatbuch über den Kreis Leitmeritz in Böhmen, umfassend die Gerichtsbezirke
 Leitmeritz, Lobositz, Auscha und Wegstädtl. Fulda: Heimatkreis Leitmeritz.
- Stadt und Kreis **Teplitz-Schönau**. Unsere unvergessene Heimat. Frankfurt a. M. 1994.
- Harasko, Alois (2000): Bilder aus dem **Sudetenland**: über 500 Bilder vom Leben, wie es
 damals war. Utting : Edition Dörfler im Nebel-Verlag.
- Joza, Petr (2009): Quaderberg/Kvádrberk. Malá děčínská vlastivěda. Vydala Iniciativa pro
 děčínský zámek, Děčín.

Příloha 2

Soupis vlastivědných periodik s obsahovým vztahem k Českému středohoří se zvláštním zřetelem na periodika vycházející do r. 1945

Soupis je řazen abecedně.

Beiträge der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Nordböhmen Nördlingen:
Heimatverband Kreis Tetschenbodenbach E. v., Sitz Patenstadt Nördlingen, 1963-1975.

Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes. Aussig: Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Aussig, [1921]-1938.

Příloha: Heimat-Kalender für den Aussig-Karbitzer Bezirk.

Beiträge zur Heimatkunde des Elbetals: Mitteilungsblatt des Landschaftsvereines "Elbetal" im Deutschen Heimatbund. Aussig: Deutscher Heimatbund, 1939-1944.

Bensner Bezirks-Kalender, 1906-1942.

Vydáván i pod názvem: Heimatjahrbuch für die Bezirke Bensen, B. Leipa, Wernstadt (1934) nebo Heimatjahrbuch für die Bezirke Bensen, Tetschen, B. Kamnitz, B. Leipa (1933).

Buchkalender Elbetal, Mittelgebirge: der Heimatkalender für die Kreise Leitmeritz, Aussig, Tetschen-Bodenbach, Teplitz-Schönau, Dux, Bilin. Nürnberg: Preußler, [1979]-?

Časopis musejního spolku v Litoměřicích. Český musejní spolek v Litoměřicích, 1929-1938.

Deutsches Bergland: Monatschrift für Wandern, Wintersport und Fremdenverkehr. Hohenstadt, Aussig, 1925-1939.

Erzgebirgs Zeitung. Herausgegeben vom Nordwestböhmischem Gebirgsvereins-Verband. Teplitz: Organ der Touristen-Vereine des böhmischen Erz- und Mittelgebirges, 1880-1943.

Glück auf: Zeitschrift des Erzgebirgsvereins. Mitteilungen der Freunde der erzgebirgischen Volkskunst. Schwarzenberg; Schneeberg: Gärtner, 1881-1943.

Heimat und Volk. Zeitschrift für Freunde der Dux-Biliner Heimat/Mitteilungsblatt der Heimatmuseen. Herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung der Bezirke Dux-Bilin, 1925 (5 čísel).

Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz, 1925-1938.

Jahrbuch und Kalender für Aussig. Aussig : Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung, 1925 – 1938.

Leitmeritzer Bote: Kalender und Jahrbuch Leitmeritzer Bote. Leitmeritz : Karl Pickert, 1888-1937.

Leitmeritzer Heimatbote. Mitteilungsblatt für Stadt und Kreis Leitmeritz. Heimatblatt der Vertriebenen des Heimatkreises Leitmeritz mit den Gerichtsbezirken Leitmeritz, Lobositz, Auscha und Wegstädtl. Fulda, 1949-dosud.

Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs, později Mittheilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs. Nordböhmisches Exkursions-Klub, Böhm. Leipa, 1878-1914.

Navazuje: Mittheilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege, Nordböhmisches Vereine für Heimatforschung und Wanderpflege. Böhmisch Leipa, 1915-1938.

Mittheilungen der Museumsgesellschaft Bilin, Bilin, 1923-?

Mittheilungen des Verbandes für Heimatforschung und Heimatsbildung. Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung und Heimatsbildung in Teplitz, Teplitz, 1935-1942.

Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen. Prag: Brockhaus, 1862-1938.

Navazuje: Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländer. Prag, 1939-1944.

Nordböhmisches Touristen-Zeitung. Aussig : 1886-1913.

Od r. 1891 s přílohou Aus deutschen Bergen.

Podřipský muzejník. Podřipské muzeum v Roudnici nad Labem, Roudnice nad Labem, 1904-1912.

Sudetendeutsche Monatshefte. Zeitschrift des Bundes der Deutschen, Teplitz-Schönau, 1935-1942.

Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde. Prag, 1928-1935.

- Trei da Hejmt: Nordböhmischer Heimatbrief für Tetschen-Bodenbach und Bezirk.
Nördlingen, 1948-dodnes.
- Unsere Heimat. Blätter für Heimatkunde der Leitmeritzer Gaus. Beilage zur Leitmeritzer
Zeitung. Leitmeritz, 1920-1939.
- Unsere Heimat. Ein Zeitweiser und Volksbüchlein für die Deutschen im Gaue Bilin.
Herausgegeben von der Deutschen Jugendgemeinschaft Bilin unter Beteiligung vieler
Mitarbeiter. Bilin, 1921-?
- Vlastivědný sborník okresu lounského. Louny, 1930-1949.
- Vlastivědný sborník Podřipska. V Roudnici: Učitelská jednota Budeč, 1923-1935.
- Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Verein für Österreichische Volkskunde in
Wien, 1895–1916.
Navazuje: Wiener Zeitschrift für Volkskunde. Verein für Österreichische Volkskunde
in Wien, 1917–1944.
Navazuje: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde. Verein für Österreichische
Volkskunde, 1947-?
- Zprávy - Studie Oblastního muzea v Teplicích. Společenské vědy. Teplice, 1965-1975.
Navazuje: Zprávy a studie Krajského muzea v Teplicích. Teplice, 1976-1990.

Příloha 3

Mapa CHKO České středohoří